

DE MEDICALISERING VAN DE HOMOSEKSUALITEIT IN NEDERLAND TUSSEN 1890 EN 1910

**Scriptie in het kader van de doctoraalstudie Contemporaine Geschiedenis
aan het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht**

Begeleider: J.G. Hegeman

André Hielkema, maart 1982

INLEIDING

Naar de geschiedenis van de homoseksualiteit wordt in Nederland de laatste jaren tamelijk veel onderzoek verricht. Dat moet ook wel, want als historisch onderzoeksobject heeft homoseksualiteit eigenlijk nooit bestaan. Nog in 1978 'vergat' dr. L. de Jong in het achtste deel van 'Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog' de vervolging van homoseksuelen. Vanuit de homoseksuele emancipatiebeweging maakt men zich sterk om deze achterstand in kennis omtrent de lotgevallen van homoseksuelen in het verleden in te lopen. En bij het tot stand brengen van deze kennis doen ook nieuwe theorieën omtrent die homoseksuele geschiedenis opgang.

Deze gegevens hebben voor een aanzienlijk deel de vorm en de inhoud van deze doctoraalscriptie bepaald. Er is bijvoorbeeld voor wat betreft het theoretisch kader van het brononderzoek gebruik gemaakt van zeer recente literatuur. En uit die literatuur is het concept 'medicalisering' naar voren gekomen, dat op zichzelf om reden van onbekendheid weer een uitgebreide toelichting behoefde. Daardoor is het eerste hoofdstuk van deze scriptie, waarin het theoretische kader en de probleemstelling geformuleerd worden, erg omvangrijk geworden.

Het theoretische model, dat bepalend is geweest voor het brononderzoek, is dus van recente datum, maar het is niet volstrekt nieuw, ook niet in Nederland. Met het oog op de vraag, of ook in Nederland gesproken kan worden van een medicalisering van de homoseksualiteit, is al veel bronmateriaal uit de periode rond de eeuwwisseling aangedragen (Hekma, Wigersma). Het spreekt voor zichzelf, dat er in deze scriptie toch getracht is aan de kennis over de geschiedenis van de homoseksualiteit iets toe te voegen. Dit is niet zozeer gebeurd door nog meer bronmateriaal aan te dragen, maar door terug te keren naar de ontwerper van het concept 'medicalisering', de Franse filosoof Foucault. Wat waren zijn motieven om dit concept te ontwikkelen en hoever reikt het? Hoeveel waarde kan na een uitgebreide beschouwing van het bronmateriaal, dat voor een groot deel reeds ter tafel lag, nog aan het concept worden toegekend? Kortom, het is de bedoeling om in deze scriptie aan de hand van een overzicht van het Nederlandse bronmateriaal inzicht te verschaffen in de medicalisering van de homoseksualiteit rond 1900 als concept van recente datum,

dat gehanteerd wordt ter ordening van de feiten uit de geschiedenis van de homoseksualiteit. De archieven zijn voorlopig met rust gelaten, maar de theorie niet.

HOOFDSTUK I FOUCAULT EN DE GESCHIEDENIS VAN DE SEKSUALITEIT

In dit eerste hoofdstuk zal het theoretische kader worden uitgezet, waarbinnen dit onderzoek naar de geschiedenis van de homoseksualiteit in Nederland rond de eeuwwisseling zich af zal spelen. Bij deze theoretische afbakening van het onderwerp is het beeld, dat de Franse filosoof Michel Foucault in zijn boek 'Histoire de la sexualité; la volonté de savoir' (1) heeft geschetst van het wel en wee van de seksualiteit sinds de tweede helft van de negentiende eeuw, van fundamentele betekenis geweest: de stellingen van Foucault vormen het uitgangspunt voor het onderzoek van het bronmateriaal. In dit eerste hoofdstuk zullen die veronderstellingen inzake de geschiedenis van de seksualiteit gereconstrueerd worden en zo nodig aangevuld en toegelicht. Omdat het werk van Foucault van recente datum is en daarom niet als algemeen bekend verondersteld mag worden, zal deze reconstructie van zijn ideeën tamelijk uitvoerig zijn. Ook is het om die reden noodzakelijk om, alvorens na te gaan, welke opvattingen Foucault heeft over de geschiedenis van de seksualiteit, uiteen te zetten, waarom het voor de hand lag om het werk van Foucault tot fundament van dit onderzoek te kiezen.

1.1. De seksuele revolutie

Foucault tracht de geschiedenis van de homoseksualiteit te verklaren en dat is iets, wat historici als Romein en Tannenbaum verzuimen, ondanks het feit, dat zij de gebeurtenissen rond homoseksualiteit aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw toch uitvoerig beschrijven. Romein besluit in 'Op het Breukvlak van Twee Eeuwen' het hoofdstuk over de seksuele revolutie, die rond de eeuwwisseling plaatsgevonden zou hebben, met een winst- en verliesrekening van de hervormingen. Hij concludeert, dat op velerlei terrein wél het verlossende woord gesproken werd, maar niet ten aanzien van de homoseksualiteit. De Zwitser August Forel, één der prominente vertegenwoordigers van de nieuwe moraal, geldt voor Romein als de personificatie van de hervormingsgezindheid op het gebied van de seksualiteit. Zijn opvattingen kunnen gekarakteriseerd worden als 'irrationeel rationalistisch' en met deze woorden omschrijft Romein dan tegelijk de hele seksuele revolutie. (2) De bevrijding van de seksualiteit noemt hij rationeel; hoe die bevrijding tot stand kwam heet irrationeel. De vraag, waarom juist de homoseksualiteit in tegenstelling tot vele andere aspecten van het geslachtsleven die voorheen beladen waren geweest met taboes, een problematisch fenomeen bleef, wordt op deze manier niet beantwoord. Er wordt de indruk gewekt, alsof de opvattingen omtrent homoseksualiteit en de veranderingen, die deze desondanks ondergingen sinds de jaren 1860, in zekere zin beschouwd moeten worden als toevalligheden.

De opmerking, waar Stephen Kern in zijn 'Anatomie en Noodlot' het hoofdstuk over homoseksualiteit mee begint, kan het uitgangspunt vormen om te komen tot een meer coherente visie op de seksuele revolutie. Kern stelt: "Al eeuwenlang hebben Christelijke denkers onvermoeibaar op de potentiële zondigheid van de seksualiteit gewezen en filosofen hebben hun lezers de immoraliteit ervan onder ogen gebracht,

maar aan het einde van de negentiende eeuw werd die nadruk verlegd naar het gevaar dat erdoor ontstond voor lichamelijke en geestelijke gezondheid." (3) In Foucault's 'The History of Sexuality' wordt deze bewering uitgewerkt tot de veronderstelling, dat inzake de seksuele revolutie van rond de eeuwwisseling vóór alles sprake is van een medicalisering van de seksualiteit. In plaats van de tendens tot hervorming krijgt bij Foucault vooral de bemoeienis van artsen met de seksualiteit aandacht en op dat moment blijken de laat-negentiende eeuwse opvattingen over homoseksualiteit wel beredeneerd te kunnen worden. Om die reden komen de hypothesen van Michel Foucault in aanmerking om in dit eerste hoofdstuk gereconstrueerd te worden.

1.2. De geschiedschrijving van Michel Foucault

Het boek van Foucault, dat in deze scriptie gehanteerd wordt, is slechts het eerste deel van een serie, waarvan de overige delen wel aangekondigd, maar nog niet verschenen zijn. Tot nu toe heeft Foucault over de geschiedenis van de seksualiteit alleen nog maar veronderstellingen geformuleerd, die hij in de rest van 'The History of Sexuality' wil toetsen aan het bronmateriaal. Het is echter niet altijd duidelijk, dat zijn uitspraken nog bewezen moeten worden; veronderstellingen nemen bij Foucault vaak de vorm aan van beweringen en dat gebeurt niet onopzettelijk. Het is noodzakelijk om uit te leggen, waarom hij dit doet. Bovendien hanteert Foucault in al zijn werk de term 'discours' of 'vertoog', waarbij evenmin duidelijk is, wat er mee bedoeld wordt. Omdat het echter niet doenlijk is om op deze plaats diep in te gaan op het denken van Foucault, kunnen de twee genoemde kwesties slechts globaal besproken worden.

De filosofische bezigheid van Foucault bestaat erin de relatie zichtbaar te maken tussen macht en waarheid. Macht wordt gelegitimeerd door verwijzing naar een waarheid en wat doorgaat voor waarheid, komt tot stand binnen een vertoog. (4) De door de waarheid gerechtvaardigde macht kan concreet zijn en bijvoorbeeld in rechtsregels vastgelegd, maar dat is slechts het topje van de ijsberg. Macht is overal en wordt voornamelijk onderhuids uitgeoefend; het is een elusief verschijnsel. Dat er in elke denkbare situatie sprake is van machtsverhoudingen, hoe subtiel ook, baseert Foucault op de noodzakelijkheid van orde. De mens kan alleen bestaan als lid van een gemeenschap, waarin de onderlinge betrekkingen gereguleerd zijn. In dit opzicht sluit het wereldbeeld van Foucault aan bij dat van Hobbes, maar terwijl de laatste de concrete ordehandhaving door de staat benadrukt, concentreert Foucault zich op nauwelijks te definiëren machtsmiddelen als 'moreel overwicht' of 'sociale controle', subtiele mechanismen, waardoor de orde in de samenleving gehandhaafd blijft: "Men moet de macht onderzoeken buiten het model van de Leviathan, buiten het veld dat wordt afgebakend door de juridische soevereiniteit en door de institutie van de staat. Men moet de macht analyseren uitgaande van de technieken en de tactieken van de heerschappij." (5)

Heerschappij wordt gedragen door een waarheid, die die heerschappij legitiem maakt. Wat is nu een vertoog, waarbinnen volgens Foucault waarheid tot stand komt? IJsseling noemt discours "(...) al datgene wat onder de mensen wordt verteld zowel in geschriften als gesprekken". (6) Hij vergelijkt discours met de 'logos' der sofisten, een "(...) aaneenschakeling of weefsel van woorden, tekst, verhaal, betoog,

redevoering of speech". (7) Kortom, een constellatie van vormen van spreken en daarbinnen wordt de waarheid 'gesticht'; er komt een overtuiging tot stand, dat iets waar is, niet absoluut waar - zo'n waarheid bestaat niet -, maar door de kracht van het woord waar. Wat doorgaat voor waarheid is niets anders dan hetgeen, waartoe men door woorden, door retoriek, is overtuigd, zoals de sofisten hun publiek overtuigden. Men kan proberen overtuigingen te bewijzen of te funderen, bijvoorbeeld "(...) in eerste beginselen, in de evidentie, de ervaring, de redelijkheid, de logische, de universaliteit en universaliseerbaarheid etc." (8), maar ook een dergelijke rechtvaardiging van een veronderstelde waarheid speelt zich af binnen een constellatie van vormen van spreken. Alleen binnen een vertoog wordt de bewijsvoering van een bewering denkbaar en aannemelijk, zoals die bewering op zichzelf alleen binnen een bepaald vertoog denkbaar kan zijn. De woorden gaan altijd vooraf aan de dingen. Iets bestaat pas, wanneer het benoemd is.

Een vertoog is dus een referentiekader van spreken in een bepaalde tijd, een bepaalde cultuur. Als zodanig is discours nooit waar of onwaar, al wordt erbinnen waarheid tot stand gebracht. Discours is ongrijpbaar, vormt geen eenheid, heeft geen begin en geen einde, en niemand kan er bezit van nemen. Een vertoog wordt door de mensen gedragen, maar gaat hen tegelijkertijd te boven. Niemand kan opzettelijk, met voorbedachte rade, de orde van een vertoog wijzigen of sturen. Mensen kunnen hooguit deelnemen aan een vertoog; ze kunnen mee-praten en mee-schrijven. Ze moeten zich echter wel eerst kwalificeren om aan een discours te mogen participeren. (9) Aan het katholieke vertoog mogen bijvoorbeeld vrouwen niet meedoen, waardoor vijftig procent van de potentiële deelnemers al afvalt en degenen, die overblijven, de mannen, worden alleen serieus genomen, als zij gewijd zijn. Als er dus sprake is van een waarheidsproductie binnen een vertoog, dan is die taak voorbehouden aan enkele uitverkorenen. Binnen een discours zijn systemen van uitsluiting werkzaam en Foucault geeft daar een opsomming van in 'De Orde van het Vertoog'.

Zoals in de samenleving de orde gehandhaafd dient te blijven, zo ook binnen een vertoog. Waarheden moeten waar blijven, want anders ontstaat er chaos. Niet iedereen mag daarom zomaar alles beweren, wat hij wil: de macht van het woord is immers zeer groot. De retorische macht moet ingeperkt worden. De waarheid, die binnen een vertoog tot stand is gekomen, wordt bewaakt en wel door een gekwalificeerde 'vertooggemeenschap', die bevoegd is om anderen aan het woord te laten. Zoals het katholieke discours beheerd wordt door een kleine groep gewijde mannen, zo ook bijvoorbeeld het wetenschappelijk vertoog. De potentiële spreker komt alleen aan het woord, als hij 'in het bestek' past, als hij zich manifesteert als een spreker, die de waarheid, die binnen het vertoog tot stand is gekomen, door zijn spreken in algemene zin ondersteunt. (10) "Alleen hij of zij die een erkende medische opleiding genoten heeft - d.w.z. door een bevoegd en institutioneel aangestelde instantie ingeleid is in het medische discours - wordt opgenomen in de orde van geneesheren. Slechts hij of zij die na juridische vorming officieel be-noemd wordt tot rechter, kan een woord spreken dat binnen de wereld van het gerecht bindend is. Alleen die auteurs die voldoende relaties hebben en door de uitgeverwereld worden aanvaard, produceren literatuur die gelezen wordt. Het bezitten van een diploma of een titel - een heel duidelijke vorm van een systeem van

uitsluiting - en het bekleden van een ambt of het goed gesitueerd zijn, verleent de mens vaak een gezag op velerlei gebied." (11)

Terugkerend naar 'The History of Sexuality', kan gesteld worden, dat Foucault zich door in het eerste deel van dat boek hypothese en constatering te laten samensmelten verzet tegen het wetenschappelijke vertoog, waarin uitspraken waar (bewezen aan de hand van het bronmateriaal) moeten zijn, terwijl het criterium om te bepalen, wat waar is, binnen het betreffende vertoog zelf wordt geformuleerd en dus een soort machtsmiddel vormt ten dienste van de vertooggemeenschap. White zegt het zo: "Foucault's discourse is wilfully superficial. And this is consistent with the larger purpose of a thinker who wishes to dissolve the distinction between surfaces and depths, to show that wherever this distinction arises it is evidence of the play of organized power, and that this distinction is itself the most effective weapon that power possesses for hiding its operation." (12) Het is noodzakelijk om hier uitdrukkelijk vast te stellen, dat in deze scriptie het eerste deel van 'The History of Sexuality' gehanteerd zal worden als een hypothese, die nog getoetst moet worden aan het bronmateriaal.

1.3. Het oude en het nieuwe spreken over de seksualiteit

In het algemeen wordt de negentiende eeuwse seksuele moraal, zeker als het gaat om de tijd vóór 1870, aangemerkt als preuts en repressief. Er gold toen immers een gebod tot seksuele onthouding buiten het huwelijk, de geslachtsdaad moest in dienst staan van de voortplanting en volgens bepaalde voorschriften verricht worden. In zijn artikel 'Late-Victorian Sexual Respectability and the Social System' beschrijft Peter T. Cominos het maatschappelijk leven in het negentiende eeuwse Engeland vóór 1870 als een afspiegeling van de toenmalige economische pre-occupaties. Sinds het einde van de achttiende eeuw werden deugden, die in het economische leven opgang maakten, zoals zuinigheid, ijver, soberheid en zelfbeheersing, getransformeerd naar het sociale vlak. Het ascetisme, dat een afzien van consumptief spenderen van kapitaal ten behoeve van de accumulatie daarvan behelsde, werd tot norm voor het morele aanzien van het individu, ook wanneer zijn dagtaak als 'Homo Economicus' was afgelopen. Deze ascetische onderschikking van het lichaam aan de geest, omdat de Respectabiliteit dat vereiste, ging niet alleen gepaard met een overmatige steriliteit in het sociale leven, maar bepaalde ook de gangbare opvattingen over de seksualiteit.

Cominos is lang niet de enige historicus, die in de negentiende eeuw tot 1870 een toenemende anti-seksualiteit onderkent in West-Europa. Volgens hem zouden na 1870 sommigen in verzet zijn gekomen tegen de onderdrukkende seksuele moraal en zou de emancipatie van het seksuele een aanvang hebben genomen. De meer positieve benadering van de seksualiteit anno 1982 heet daarom al sinds ± 1870 bevochten te zijn. De geschiedenis van de seksualiteit wordt aldus beschreven in termen van 'repressie' en 'bevrijding'. Michel Foucault weigert de historici die een dergelijk beeld schetsen van het wel en wee van de seksualiteit in het verleden, hierin na te volgen. Er van uitgaande, dat het seksuele voor 1870 onderdrukt werd, dan gebeurde dat door middel van censuur: het werd verboden over het seksuele te spreken. Dit was paradoxaal, want juist om te verbieden de seksualiteit aan de orde te stellen moest het onderwerp genoemd worden. Repressie betekende volgens

Foucault niets anders dan "affirming that such a thing is not permitted, preventing it from being said, denying that it exists". (13) In de censuur zelf werd de seksualiteit dus voortdurend genoemd of zelfs opgewekt.

Foucault gaat zelfs zover te stellen, dat juist in de agitatie tegen het seksuele diezelfde seksualiteit aan het daglicht is getreden, zoals dat in de geschiedenis van West-Europa nooit eerder was gebeurd; nooit is de mens méér aan zijn seksualiteit herinnerd dan juist in dit tijdperk van 'seksuele ascese'. Steven Marcus stelt in 'The Other Victorians' vast, dat "for every effort made by the official culture to minimize the importance of sexuality, pornography cried out - or whispered - that it was the only thing in the world of any importance at all. It is essential for us to notice the similarity even more than the differences between these two groups of attitudes or cultures. In both the same set of anxieties are at work; in both the same obsessive ideas can be made out; and in both sexuality is conceived of at precisely the same degree of consciousness." (14) In het zogenaamde 'Victoriaanse' tijdperk werd de seksualiteit aan de oppervlakte dan misschien onderdrukt, de werkelijkheid was anders: in de censuur zelf werd het onderwerp voortdurend aan de orde gesteld, even intensief zelfs als dat in de pornografie, die welig tierde, gebeurde.

En het omgekeerde geldt ook: als het ná 1870 in West-Europa tot een herwaardering van de seksualiteit lijkt te komen, betekent dat niet zozeer, dat er na lange tijd weer een positieve belangstelling voor het seksuele ontstaat, maar veeleer, dat het gebod tot zwijgen over dat onderwerp achterwege blijft en de censuur aan haar eigen paradoxale eigenschappen ten onder is gegaan. Inderdaad, na 1870 nam over het algemeen de weerzin tegen het seksuele af in vergelijking met de periode daarvoor, maar niet op alle fronten. De negatieve houding ten aanzien van de homoseksualiteit bleef. De seksuele revolutie hield in de eerste plaats in, dat de seksualiteit weer een aanvaardbaar gespreksonderwerp werd, pas in tweede instantie, dat er positiever dan voor 1870 over de seksualiteit werd gesproken. De felle strijd tussen aanhangers van de oude en van de nieuwe seksuele moraal had volgens Foucault het spréken over de seksualiteit tot inzet, dat op zichzelf het verzet belichaamde tegen de censuur die kenmerkend was geweest voor de oude moraal, en niet zozeer de (morele) inhoud van dat nieuwe spreken. Op deze manier kan verklaard worden, waarom er tegelijkertijd sprake kon zijn van een seksuele revolutie en van het feit, dat de homoseksualiteit een problematisch fenomeen bleef. Alleen wanneer de seksuele revolutie gekarakteriseerd wordt als het proces, dat leidde tot de bespreekbaarheid van de seksualiteit, en niet als de omslag in de inhoudelijke benadering van het onderwerp, kan de homoseksualiteit in verband gebracht worden met de seksuele revolutie.

1.4. Kunstenaars en geleerden

Door het woord te nemen en te spreken over de seksualiteit werd de censuur ten aanzien van het seksuele ondergraven. Aan wie moet deze heropening van het gesprek over de seksualiteit worden toegeschreven? Van Ussel beantwoordt de vraag als volgt: "Tot aan Wereldoorlog I was de vrijmaking van het seksuele vooral het werk van kunstenaars, wetenschapslieden, en in mindere mate van enkele politici en vooruitstrevende opvoeders. Van hen allen oefenden de kunstenaars de vroegste en grootste invloed uit. De ontvoogding was geen rationeel proces. Daarom kon de

rechtstreekse invloed van bv. wetenschapslieden niet groot zijn." (15) Van de negentiende eeuwse kunstenaars noemt Van Ussel met name de naturalistische auteurs Strindberg, Ibsen, Hardy en Wedekind. Voor dit antwoord van Van Ussel pleit wel iets, maar niet genoeg. Er kan inderdaad worden vastgesteld, dat na 1870 het thema van de seksualiteit een belangrijke plaats kreeg in de kunst. Het gaat er echter om, hoe dat thema behandeld werd. Sprekend over Franse schrijvers als Stendhal, Balzac, Zola en Proust, geeft Kern te kennen, dat het deze auteurs vooral ging om het doorgronden van de geestelijke verhouding tussen man en vrouw en niet om het bepalen van de anatomische details van het geslachtsapparaat en de oorsprong van de geslachtsdrift. (16) De naturalistische schrijvers kozen het liefdeleven tot hun onderwerp, maar niet speciaal het lichamelijke aspect daarvan.

Toch werd ook hun beschrijving van de verhouding tussen man en vrouw door het publiek vaak onzedelijk genoemd: men zag, dat in de naturalistische kunst dingen over de seksualiteit werden gezegd, die nieuw waren. Dit betekende, dat de kunst verdedigd moest worden. De naturalisten deden dat door te verklaren, dat de kunst autonoom was en niet zedelijk of onzedelijk genoemd kon worden. Morele categorieën konden geen betrekking hebben op de kunst. In zijn 'Zedelijkheids-causerietje' (1891) verwoordde Lodewijk van Deyssel dit beginsel aldus: "Te spreken van zedelijke of onzedelijke kunst is een onlogiesch verband brengen, tusschen twee onvereinigbare begrippen. Men zegt van een tafel dat zij rond of vierkant is, van amandelen dat zij zoet of bitter zijn, van een raadgeving, een thesis of een pedagogische methode dat zij zedelijk of onzedelijk zijn, van iets dat zich als kunst aanmeldt dat het kunst, dus mooi, of geen kunst, dus leelijk is. Even-min als een tafel bitter of een raadgeving vierkant kan zijn, kan een kunstwerk zedelijk wezen." (17)

Kunst had niets met moraal te maken; een kunstwerk was als uitbeelding van de werkelijkheid in moreel opzicht neutraal; het kon alleen beoordeeld worden aan de hand van een schoonheids criterium. Anbeek geeft in 'De Schrijver tussen de Coulissen' aan, hoe de naturalisten in verteltechnisch opzicht streefden naar objectiviteit: de auctoriale verteller wordt vervangen door het personale gezichtspunt. De auteur brengt in zijn roman niet meer zijn eigen morele opvattingen naar voren, maar hoogstens die van zijn personages. Volgens Anbeek blijven de naturalistische schrijvers, die hij behandelt, Van Deyssel, Couperus en Emants, echter in verteltechnisch opzicht toch in gebreke bij het betrachten van objectiviteit en dat is niet het enige. Ook wanneer een schrijver zelf zich in zijn roman onthoudt van morele stellingnamen, geeft hij waardeoordelen. Hij is immers de schepper van zijn personages en in zijn schepping zal altijd een (morele) beoordeling van die personages blijven doorklinken. De naturalisten wekten dus de indruk, dat zij een objectieve kunst bedreven, maar zij deden dat slechts in schijn. Hun ideaal was om de kunst 'wetenschappelijk' te maken; ze wilden hun onderwerpen net zo objectief beschrijven, als dat in de wetenschap gebeurde. Ze volgden in dit streven Zola na, die zijn experimentele romans een wetenschappelijke vorm trachtte te geven volgens medische modellen. (18)

Door de kunst objectief te noemen probeerden de naturalisten te versluieren, dat zij wel degelijk een moraal in hun romans naar voren brachten en dat hun werkzaamheid niét uitsluitend een neutraal-beschrijvende was. Voor zover in hun

romans de problematiek van het liefdeleven ontvouwen werd, sprak uit de naturalistische literatuur juist een sterke hervormingsgezindheid en om die reden hecht Van Ussel, wanneer hij spreekt over de seksuele revolutie, veel waarde aan de kunst: "De kunstenaar werkte therapeutisch, cathartisch en zijn beschrijvingen waren een veelbelovende anticipatie." (19) Van Ussel heeft het hier over de invloed die de kunstenaars hadden op de inhoud van het heropende dispuut over de seksualiteit, over hun protest tegen de anti-seksualiteit van voor 1870.

Er is in de vorige paragraaf echter al vastgesteld, dat het inzake de geschiedenis van de seksualiteit na 1870 pas in tweede instantie gaat om de inhoud van het nieuwe gesprek over dat onderwerp. De kunstenaars namen aan dat gesprek deel en verkondigden, dat de mens vrijmoediger met de seksualiteit om moest gaan. Dat is echter geen antwoord op de vraag, door wie het nieuwe gesprek over de seksualiteit geopend werd. Dat de kunstenaars, beschuldigd van onzedelijkheid, hun deelname aan dat gesprek trachtten te verdedigen door zich een objectiviteit aan te meten, die zij ontleenden aan de wetenschap, is dan veelzeggend. Aan het spreken der kunstenaars was blijkbaar een wetenschappelijk spreken voorafgegaan, waar de naturalisten zich op konden beroepen. In tegenstelling tot wat Van Ussel zegt, kan daarom worden aangevoerd, dat het wetenschapslieden zijn geweest, en dan met name de medici onder hen, die als eersten de seksualiteit als op zichzelf staand fenomeen aan de orde hebben gesteld zonder daarbij een expliciet waardeoordeel uit te spreken. Anders dan de kunstenaars beschouwden zij het niet als hun voornaamste taak om tegen de anti-seksualiteit te protesteren, maar tastten de artsen de censuur aan, alleen maar door hun spreken zelf.

1.5. De oorsprong van het medische vertoog over de seksualiteit

Al lijkt deze bemoeienis van de geneeskunde met de seksualiteit hedentendage een vanzelfsprekende aangelegenheid, zij nam pas in de vorige eeuw een aanvang. Tot de jaren 1860 waren vrijwel uitsluitend censurerende juristen en theologen gerechtigd om over dit onderwerp te spreken. Binnen deze juridisch-theologische vertooggemeenschap werd de beleving van de seksualiteit beschouwd in relatie tot wat de wet daarover zei en wat de christelijke moraal veroorloofde. Wie de regels overtrad, beging een zonde en bovendien soms een misdaad. Pas na 1860 ging de seksualiteit deel uitmaken van het gesprek over gezondheid en ziekte: "The sexual domain was no longer accounted for simply by the notions of error and sin, excess or transgression, but was placed under the rule of the normal and the pathological." (20) Hoe laat deze intrede van de geneeskunde op een terrein, dat voordien binnen de sfeer van het recht en de godsdienst had gelegen, zich verklaren?

Sinds het midden van de vorige eeuw was het aanzien van de geneeskunde als wetenschap en van de artsen in belangrijke mate gestegen. Sprekend over Nederland, schetst Goudsmit het begin van deze ontwikkeling als volgt: "De bedroevende omstandigheden van de bevolking, het falen van de overheid zowel wat betreft het toezicht op de uitoefening van de geneeskunst, de kwaliteitsverschillen tussen de artsen, de slechte maatschappelijke positie van de meeste geneesheren en hun geringe aanzien deed meer en meer artsen bewust worden van de noodzaak tot verandering." (21) De oprichting van de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering der Geneeskunde in 1849 kan gezien worden als een reactie op deze crisis, waarin

de geneeskunde zich bevond. De NMBG groeide in de tweede helft van de negentiende eeuw uit tot een machtige instelling, die er door tal van activiteiten in slaagde de status van arts en artseni aanzienlijk te verhogen. (22) Bovendien kon de medische wetenschap zich beroemen op verschillende waardevolle ontdekkingen die in de loop van de vorige eeuw gedaan zijn.

Op deze manier wordt verklaard, waarom artsen überhaupt 'recht van spreken' verwierven, maar nog niet, hoe zij ertoe kwamen om na $\pm$ 1860 juist op het gebied van de seksualiteit van dat recht gebruik te maken. Er kan dan gewezen worden op het feit, dat in de vorige eeuw een steeds grotere waarde gehecht werd in de samenleving aan de openbare hygiëne en dat de medici in de periode 1840 - 1860 in de discussie daaromtrent een vooraanstaande rol gingen spelen. De aandacht voor de openbare hygiëne is volgens Michel Foucault ontstaan, toen men zich in de achttiende eeuw bewust werd van een 'bevolkingsvraagstuk' en men notie kreeg van "population as wealth, population as manpower or labor capacity, population balanced between its own growth and the resources it commanded. Governments perceived that they were not dealing simply with subjects, or even with a 'people', but with a 'population', with its specific phenomena and its peculiar variables: birth and death rates, life expectancy, fertility, state of health, frequency of illnesses, patterns of diet and habitation." (23) Hiermee werd de gezondheidstoestand van de bevolking tot een politiek onderwerp.

Het was de speciale taak van de arts om deze toestand te verbeteren en dat deed hij vooral in de hoedanigheid van hygiënist, niet zozeer als medisch therapeut. In de jaren 1840 gingen doktoren ziekteverschijnselen beschouwen in samenhang met allerlei sociale misstanden en deden zij voorstellen tot het nemen van maatregelen daartegen. Zo vestigden zij de aandacht op de slechte behuizing van de bevolking en op het belang van sanitaire voorzieningen, van riolering en vuilafvoer en van een betere voeding. (24) Hun pleidooi ten behoeve van de openbare hygiëne betrof ook de venerische ziekten en de prostitutie, en de preoccupatie van de artsen met deze zaken kan gezien worden als hun eerste contact met het voor hen tot dan toe nog betrekkelijk onbekende terrein van de seksualiteit. In zekere zin hadden de artsen dus al vóór 1860 de seksualiteit aan de orde gesteld en lijkt hun interesse in dat onderwerp niet merkwaardig. Na 1860 kwam er echter verandering in de wijze, waarop zij zich met dit onderwerp bezig hielden. Concentreerden zij zich voorheen in de eerste plaats op de openbare hygiëne om in dat verband ook de kwalijke consequenties van de seksualiteit te belichten en het seksuele zelf om die reden te veroordelen, na 1860 werd de medische bemoeienis met de seksualiteit langzamerhand tot een op zichzelf staand specialisme. (25) De seksualiteit werd in de medische wereld besproken, niet meer uitsluitend binnen het kader van de discussie omtrent de openbare hygiëne en zodoende ook niet meer alleen met als implicatie de bekrachtiging van de juridisch-theologische censuur.

De statusverhoging van de doktoren en de geneeskunde alsmede het belang van de openbare hygiëne dat sinds het einde van de achttiende eeuw onderkend werd, verklaren samen de intrede van de medische wetenschap op het gebied van de seksualiteit. Uit de bemoeienissen der artsen met de openbare hygiëne kwam hun speciale interesse voort voor het seksuele, dat aanvankelijk dus slechts een onderdeel vormde van de discussie rondom het bevolkingsvraagstuk. De reputatie

die de medische wetenschap in de loop van de negentiende eeuw verwierf, vormde de rechtvaardiging voor de wijzigingen die de medici aanbrachten in de negentiende eeuwse opvattingen over seksualiteit. Door hun toenemende gezag waren zij opgewassen tegen de druk die het gebod tot zwijgen omtrent het seksuele bleef uitoefenen. En behalve dat de artsen zich op grond van het hen toegedragen respect gerechtigd voelden om na 1860 de seksualiteit als een op zichzelf staand fenomeen onder de aandacht van het publiek te brengen, deden zij dit op een neutraal-wetenschappelijke manier, waar men moeilijk aanstoot aan kon nemen. Toen zo het gesprek over het seksuele geleidelijk aan voor geneeskundigen legitiem was geworden, konden ook andere gespreksgenoten, bijvoorbeeld de kunstenaars, zich voor hun deelname aan de discussie verontschuldigen door te refereren aan de medische onderzoeksresultaten en zich verschuilen achter een neutraal-wetenschappelijke toon. Volgens Michel Foucault legitimeerden de kunstenaars hun spreken over de seksualiteit door erop te wijzen, dat ook medici over dat onderwerp mochten spreken. (26)

1.6. Kenmerken van het medische vertoog over de seksualiteit

Hiermee is nu wellicht de oorsprong van het medische vertoog over de seksualiteit verklaard, maar de vraag dient zich onmiddellijk aan, hoe de daartoe bevoegde medici gestalte hebben gegeven aan het nieuwe spreken over de seksualiteit. Het gaat dan niet zozeer om de concrete inhoud van dat gesprek, maar vooral om de 'manier van spreken', de 'vormgeving'. Het medische vertoog over de seksualiteit vertoonde een aantal eigenschappen, die min of meer typerend genoemd kunnen worden voor een dergelijk perspectief. Wetenschappelijke bemoeienis met de seksualiteit had in de eerste plaats tot doel kennis over dat onderwerp te vergaren. In de decennia na 1860 werd er een fysiologie en vervolgens als component daarvan een psychologie van de seksualiteit ontwikkeld, die beide uiteindelijk bedoeld waren als instrumenten ter onthulling van het 'wezen' van het seksuele.

Behalve dat het erom gaat de 'waarheid' omtrent de seksualiteit te achterhalen, is het in de tweede plaats eigen aan een wetenschap als de geneeskunde, dat de beoefenaars ervan vooral onderzoek doen naar het pathologische en het pathogene. "Since sexuality was a medical and medicalizable object, one had to try and detect it - as a lesion, a dysfunction, or a symptom (...)." (27) Dit betekent, dat de medici in het bijzonder belang stelden in wat de periferie der seksuele uitingen genoemd kan worden. Over de gespreksonderwerpen binnen het nieuwe medische vertoog over de seksualiteit zegt Foucault: "It concerned itself primarily with aberrations, perversions, exceptional oddities, pathological abatements, and morbid aggravations." (28)

De perifere seksualiteit als object om te doorgronden vormde een breed onderzoeksterrein en de pogingen om het 'wezen' ervan op het spoor te komen resulteerden in een vergaande differentiatie en classificatie van 'perverse' soorten van seksualiteit: "There were Krafft-Ebing's zoophiles and zoerasts, Rohleder's auto-monosexualists; and later, mixoscopophiles, gynecomasts, presbyophiles, sexoesthetic inverts, and dispareunist woman." (29) Door twee samenhangende ontwikkelingen werd deze verdeling van het seksuele onderzoeksterrein begeleid. De nieuwe seksuele categorieën werden niet langer gerangschikt volgens de juridisch-theologische ordening van het seksuele, waarbinnen seksuele handelingen

zondig genoemd werden, die strijdig waren met een wet, een canonieke dan wel een civiele. En bovendien zochten de medici het 'wezen' van de seksualiteit bij het individu. In het nieuwe gesprek over de seksualiteit stond de dader centraal en niet meer de daad. Voorheen waren seksuele handelingen strafbaar, als was bewezen, dat ze hadden plaatsgevonden. De overtreding van de wet door een verboden seksuele handeling werd bestraft. In het nieuwe medische vertoog over de seksualiteit werd de individuele geaardheid, die achter de daad verondersteld werd, ter discussie gesteld. Begrippen als 'abnormaal' en 'afwijking' namen bij de kwalificatie van bepaalde seksuele handelingen de plaats in van 'zondig' en 'overtreding'. Kortom, sinds de jaren 1860 kan gesproken worden van "(...) the opening up of the great medico-psychological domain of the 'perversions', which was destined to take over from the old moral categories of debauchery and excess". (30) Het seksuele 'geheim' dat artsen wilden onthullen, verborg zich dus in het individu; het lag besloten in de persoonlijkheid van de dader en niet in de daad. Om het te achterhalen was de seksuele handeling van minder belang dan de rekonstruktie van "(...) the thoughts that recapitulated it, the obsessions that accompanied it, the images, desires, modulations, and the quality of the pleasure that animated it". (31) Al had de zieke geen inzicht in zijn eigen seksuele aberraties, hij was toch degene, die de dokter duidelijk moest maken, wat hem scheelde. Het individu werd uitgenodigd om het verhaal over zijn seksualiteit aan de arts voor te leggen, die het optekende en in geïnterpreteerde versie aan de wereld meedeelde. De geperverteerden werden in de gelegenheid gesteld de onnoembare seksualiteit te beschrijven, maar slechts in antwoord op vragen, die medici hen stelden en die alleen zij, op grond van hun groeiende reputatie, móchten stellen. Het waren ook uitsluitend de artsen, die de bevoegdheid hadden het antwoord der geperverteerden in de openbaarheid te brengen. Op grond hiervan spreekt Foucault van "a confessional science, a science which relied on many-sided extortion, and took from its object what was unmentionable but admitted nonetheless". (32) De techniek die door de doktoren gehanteerd werd om kennis te vergaren omtrent de seksualiteit, kan vergeleken worden met de biecht. Aan de hand van de getuigenis van het 'geheim', afgelegd door de seksueel abnormalen, gaven de medici gestalte aan hun 'kennis'. De taak van de wetenschappers was geen andere dan goed te luisteren en vervolgens af te lezen, wat de seksualiteit 'in wezen' was; als vanzelf zou het seksuele 'geheim' openbaar worden in de zelfbekentenis van het individu. De doodgezwegen zondaar van voorheen werd aldus na 1860 een gretig beluisterde zieke. "What came under scrutiny was the sexuality of children, mad men and women, and criminals; the sensuality of those who did not like the opposite sex; reveries, obsessions, petty manias, or great transports of rage. It was time for all these figures, scarcely noticed in the past, to step forward and speak, to make the difficult confession of what they were. No doubt they were condemned all the same; but they were listened to." (33) Sterker nog: "They were fixed by a gaze, isolated and animated by the attention they received." (34)

1.7. Het medische vertoog over de homoseksualiteit

Zoals gezegd, vond na 1860 de benoeming plaats van een zeer breed scala van 'soorten' van seksualiteit, die van geval tot geval in meerdere of mindere mate als

ziekeliĳ gekwalificeerd werden. Hiermee ontstond de grote variëteit aan moderne perversies, waar de homoseksualiteit er tot voor kort één van was. Deze "(...) inlijving van de homoseksuele liefde in de psychopathologie impliceerde een volledig andere kijk op dit verschijnsel. Voordat het zover was, bestond er geen ziektebeeld homoseksualiteit en ook geen belangstelling voor de individuele geschiedenis en de somatisch-psychische constellatie van de homoseksueel." (35) Vóór 1870 was de homoseksualiteit niet meer dan iets, dat betiteld kon worden als sodomie, "(...) een verzamelbak voor zeer verschillende handelingen, waarbij soms zelfs de echt geen verschoning van bestraffing kon bieden (bijvoorbeeld bij anale coïtus)". (36)

De medische term 'homoseksualiteit' verwees naar de geaardheid van het individu, hetgeen de geboorte van de homoseksuele identiteit impliceerde. Foucault beschrijft deze verandering aldus: "As defined by the ancient clvii or canonical codes, sodomy was a category of forbidden acts; their perpetrator was nothing more than the juridical subject of them. The nineteenth-century homosexual became a personage, a past, a case history, and a childhood, in addition to being a type of life, and a morphoigy, with an indiscreet anatomy and possibly a mysterious physiology. Nothing that went into his total composition was unaffected by his sexuality. It was everywhere present in him: at the root of all his actions because it was their insidious and indefinitely active principle; written immodestly on his face and body because it was a secret that always gave itself away." (37)

De transformatie die het spreken over de seksualiteit na 1860 onderging, bestond dus in de medicalisering van de seksualiteit. De medische benoeming veronderstelde een geaardheid van het individu achter bepaalde seksuele handelingen en toen op dat moment homoseksuelen 'herkenbaar' werden geacht, lieten de medici hen aan het woord. Doktoren bevestigden het bestaan van de homoseksuelen door te luisteren naar de getuigenis van hun seksuele leven. In gesprek met de artsen werd de homoseksuele identiteit geboren. Deze ontwikkeling van zwijgen over seksuele zondaars naar spreken door homoseksuele zieken vond plaats binnen het nieuwe, door medici gecontroleerde, vertoog over de seksualiteit.

Vóór 1860 diende de sodomiet zich verborgen te houden, terwijl het hem na die tijd werd toegestaan om zich als homoseksueel uit te spreken. Dit recht om zich in de samenleving te manifesteren impliceerde echter niet automatisch het recht om homoseksueel te zijn. Spreken mocht hij slechts, als hij zich identificeerde met het ziektebeeld homoseksualiteit. Spreken was gerechtvaardigd, zolang de medische vertooggemeenschap dat spreken kon controleren. In laatste instantie waren het de artsen en niet degenen die hun seksuele 'geheim' openbaarden, die beslisten over het bestaansrecht van homoseksuelen. Alleen in gesprek met artsen kon een dergelijk bestaansrecht een schijn van werkelijkheid hebben. Desalniettemin begonnen sinds het einde van de vorige eeuw homoseksuelen voor zichzelf te spreken. De homoseksuele identiteit die ontstond in gesprek met de artsen, stimuleerde sommigen om zich op te werpen als emancipatoren: "(...) homosexuality began to speak in its own behalf, to demand that its legitimacy or 'naturalty' be acknowledged, often in the same vocabulary, using the same categories by which it was medically disqualified." (38) Binnen het medische discours heeft zich dus ook een groep deskundigen beziggehouden met het probleem dit vertoog een meer

positieve inhoud te geven en op die wijze een reëel bestaansrecht te scheppen voor homoseksuelen.

1.8. De inhoud van het medische vertoog over homoseksualiteit

Al acht Foucault de 'vormgeving' van het nieuwe gesprek over de homoseksualiteit, de gegevenheid, dat het verschijnsel geassocieerd ging worden met de thematiek van gezondheid en ziekte, belangrijker dan de inhoud van dat spreken, toch is het nodig om in te gaan op wat er nu in concreto over het onderwerp werd gezegd. Een brononderzoek kan niet tot stand komen zonder vooraf een algemeen inzicht te hebben in dat wat er te onderzoeken valt. Bij de behandeling van het Nederlandse bronmateriaal is het van belang, dat de gebeurtenissen rond homoseksualiteit sinds de tweede helft van de negentiende eeuw ook inhoudelijk voorstelbaar worden. Het nu volgende overzicht is gebaseerd op andere literatuur (met name op de werken van Steakley en Sengers) dan het boek van Foucault, omdat de laatste zich, zoals gezegd, met het 'uiterlijk' en nauwelijks met de inhoudelijke kernpunten van het gesprek over homoseksualiteit bezighoudt.

In 1864 werd door de Duitse jurist K.H. Ulrichs (1825 - 1895) die publiceerde onder het pseudoniem Numa Numantius, voor het eerst het begrip 'uranisme' gebruikt. Ulrichs ontleende zijn term aan Plato's 'Symposium' waarin de godin Afrodite Oerania de homoseksuele liefde vertegenwoordigt. Al vond ook hiermee een benoeming plaats van een homoseksuele geaardheid, 'uranisme' kan niet zonder meer gesitueerd worden binnen het medische vertoog over de homoseksualiteit. Met zijn term verwees Ulrichs naar de homoseksualiteit, zoals die naar zijn zeggen voorkwam in het oude Griekenland. In dit opzicht kan hij beschouwd worden als een eksponent van een spirituele hellenistische traditie waar ook Johann Joachim Winckelmann (1717 - 1768), de grondlegger van de moderne studie van de klassieke kunst, en de dichter August, Graf von Platen-Hallermünde (1796 - 1835) toe gerekend kunnen worden. Het ging deze hellenisten er niet zozeer om een homoseksuele gerichtheid te benoemen als wel om uiting te geven aan hun viriliteitsverheerlijking. (39) Voor Ulrichs bestond er een 'uranische' liefde die noch met zonde, noch met misdaad en ook niet met ziekte te maken had. In zijn strijd tegen de strafvervolging van homoseksuelen in Duitsland noemde hij het 'uranisme' buitengewoon - dat wel -, maar verklaarbaar. Het was het resultaat van een vrouwelijke geest die opgesloten zat in een mannelijk lichaam, of anders gezegd, een aangeboren psychisch hermafroditisme. Ulrichs' 'urnings' vormden een soort derde geslacht naast mannen en vrouwen. Als jurist had hij niet de intentie zijn theorie medisch te funderen, maar zijn stellingen boden wel ruimte voor een medische interpretatie en later in de negentiende eeuw werden ze inderdaad in die richting uitgewerkt, met name door de voorman in de homoseksuele emancipatiestrijd Magnus Hirschfeld.

De term 'homoseksualiteit', een samenvoeging van het Griekse 'homoios' en het Latijnse 'sexualis', werd bedacht en in 1869 voor het eerst gebruikt door de Hongaarse journalist en schrijver K.M. Kertbeny. De psychiater C. von Westphal introduceerde 'homoseksualiteit' als wetenschappelijke term (1870). In zekere zin kan het begrip beschouwd worden als concurrerend met Ulrichs' 'uranisme'. Tot de Eerste Wereldoorlog werden de termen door elkaar gebruikt. Kertbeny ageerde onder het pseudoniem Benkert tegen de Pruisische strafwet, die bij de Duitse

eenwording nationale geldigheid zou krijgen als paragraaf 175 van het Wetboek van Strafrecht en die alle tegennatuurlijke handelingen van mannen met mannen en mensen met dieren verbod. Kertbeny betwistte de juridisch-theologische bevoegdheid om te oordelen over de homoseksualiteit en pleitte consequent tegen strafbaarheid en strafbaarstelling van homoseksuele handelingen, en voor psychiatrische zorg voor het homoseksuele individu. Ten overvloede: "The trend of the times was to take the issue out of the province of law and to place it in the province of medicine, particularly psychiatry." (40)

Met deze opmerkingen over de uitvinders van de termen, die het oude begrip 'sodomie' zouden gaan vervangen, is al enigszins aangegeven, wat de inhoudelijke kernpunten van het medische vertoog over de homoseksualiteit waren. In de eerste plaats leverden de medici slag met de juridisch-theologische vertooggemeenschap om de beoordelingsbevoegdheid over het verschijnsel. Voor de homoseksuelen zelf leek dit een gunstige ontwikkeling: de psychiaters achtten hen niet toerekenbaar voor hun daden. Ze hoefden daar niet meer als misdadigers verantwoording voor af te leggen. Tussen de medici onderling kwam een debat op gang over het ontstaan van homoseksualiteit. De kwestie was, of deze kwaal aangeboren was dan wel verworven en om die reden te genezen. Naast het pleidooi tegen de strafvervolgning kreeg dus binnen het medische vertoog over homoseksualiteit vooral de etiologische discussie omtrent homoseksualiteit ruimte. Sengers meent, dat dit debat over het 'wezen' van de homoseksualiteit het duidelijkst te belichten valt aan de hand van de visie van R. von Krafft-Ebing en die van M. Hirschfeld. (41) In het navolgende zullen de theorieën van deze beide beknopt worden samengevat.

1.8.1. Von Krafft-Ebing

Von Krafft-Ebing werd in 1877 hoogleraar in de psychiatrie en de neurologie te Graz en liet in datzelfde jaar zijn 'Psychopathia sexualis' verschijnen, dat een groot aantal, steeds in omvang toenemende, herdrukken beleefde. Het kan beschouwd worden als het meest populaire én gezaghebbende boek over de moderne perversies van rond de eeuwwisseling. Sengers wijst erop, dat in de tiende druk, uit 1898, meer dan een kwart van het boek handelde over homoseksualiteit. (42) Von Krafft-Ebing sprak niet van een homoseksuele geaardheid, maar van 'conträre Sexualempfindung', waar homoseksualiteit slechts één der varianten van was. Wat deze 'conträre Sexualempfindung' betrof, was Von Krafft-Ebing de eerste, die aangeboren en verworven vormen onderscheidde, welke naast elkaar voor zouden komen. Het verschil was vaak gering. "Van de aangeboren vorm is sprake wanneer het verschijnsel zich spontaan, zonder exogene invloeden, voordoet; van de verworven vorm als er eerst een normale driftrichting geweest is, maar daarin onder invloed van zeer schadelijke invloeden een verandering gekomen is." (43) Deze verandering kon echter alleen optreden bij degeneratief belastingen, bij wie de perverse seksualiteit latent gebleven zou zijn, als die slechte invloeden, zoals bijvoorbeeld de masturbatie, achterwege gebleven waren. (44)

Von Krafft-Ebing onderscheidde de volgende vormen van verworven 'conträre Sexualempfindung' (45):

- Einfache Verkehrung der Geschlechtsempfindung. Hiermee werden die homoseksuelen bedoeld, die zich verzetten tegen hun gevoelens voor sekse-genoten.

- Eviratio en Defeminatio. De mannelijke homoseksueel voelde zich een vrouw en gedroeg zich bij de geslachtsdaad passief. Voor de vrouwelijke homoseksueel gold het omgekeerde. Deze vorm was niet van één der aangeboren varianten te onderscheiden.

- Übergangsstufe zur Metamorphosis sexualis paranoica. De groep die Von Krafft-Ebing hiermee bedoelde, wenste te behoren tot het andere geslacht en had transseksuele verlangens.

- Metamorphosis sexualis paranoica. Men beeldde zich in tot het andere geslacht te behoren. Sengers vertaalt de Latijnse term in 'geslachtsveranderingswaan'. (46)

Uit deze categorisering blijkt dat Von Krafft-Ebing 'conträre Sexualempfindung' betreft op een verandering in het seksuele identiteitsbesef, hetgeen niet automatisch hoeft te leiden tot homoseksuele handelingen of het verlangen daarnaar.

Von Krafft-Ebing onderscheidde ook vier vormen van aangeboren 'conträre Sexualempfindung, eveneens tekenen van degeneratie van het individu (47):

- Psychosexuale Hermaphrodisie. Hiermee werden zij bedoeld, die behalve voor het eigen geslacht ook nog enige interesse op konden brengen voor het andere.

- Homosexualität. Dit was de aanduiding voor hen, die zich uitsluitend aangetrokken voelden tot sekse-genoten.

- Effeminatio en Viraginität. Men vertoonde karaktertrekken van het andere geslacht, komplementair aan een homoseksuele gerichtheid.

- Androgynie en Gyandrie. Men vertoonde niet alleen karakter-, maar ook lichamelijke trekken van de andere sekse; het ging hier echter om andere dan veranderde kenmerken van de geslachtsorganen, aangezien er in dat geval gesproken moest worden van hermafroditisme, hetgeen bezwaarlijk het epitheton 'conträr' kan verdienen.

Tot 1901 heeft Von Krafft-Ebing het onderscheid tussen deze en de verworven varianten gehandhaafd. In de uitgave van zijn 'Psychopathia sexualis' van dat jaar herriep hij de differentiatie en verklaarde hij - instemmend met Hirschfeld -, dat alle vormen van 'conträre Sexualempfindung' aangeboren waren. De eerste twee varianten die hij 'verworven' had genoemd, konden immers evengoed doorgaan voor 'aangeboren', terwijl de laatste twee betrekking hadden op transseksuele gevoelens die niets met homoseksualiteit te maken hoeven te hebben.

In verband met de discussie die zich binnen de medische vertooggemeenschap in deze periode afspeelde over het ontstaan van de homoseksualiteit, is het van belang om nader in te gaan op de criteria, die Von Krafft-Ebing hanteerde om de verworven en de aangeboren varianten van de 'conträre Sexualempfindung' te onderscheiden. Volgens hem konden de aangeboren vormen op zeven manieren herkend worden. (48)

- Al op betrekkelijk jonge leeftijd waren er zeer sterke seksuele gevoelens aanwezig.

- In geval van verliefdheid werd daar door degenen, bij wie sprake was van aangeboren 'conträre Sexualempfindung, over gefantaseerd op een dweeppzuchtige en overdreven manier.

- Vaak ging de aangeboren 'conträre Sexualempfindung' gepaard met andere psychische en somatische degeneratieverschijnselen.

- Neurosen, zoals epilepsie en hysterie, kwamen bij hen relatief veel voor.

- Het dromen over sekse-genoten, al in de jeugd, wees ook op het aangeboren-zijn van de 'conträre Sexualempfindung'.
- Vaak was de familie van hen behept met neurosen, psychosen en dergelijke.
- Men was kunstzinnig of intellectueel of anders juist zwakzinnig en immoreel.

1.8.2. Hirschfeld

Dr. Magnus Hirschfeld was de voorzitter van het in 1897 opgerichte en te Charlottenburg gevestigde Wissenschaftlich-humanitäres Komitee, dat zich ten doel stelde het verzet tegen de Duitse strafbepalingen inzake homoseksualiteit te coördineren en de argumenten tegen paragraaf 175 wetenschappelijk te onderbouwen. Om ruchtbaarheid te geven aan de wetenschappelijke onderzoeksresultaten werd vanaf 1899 het 'Jahrbuch für Sexuelle Zwischenstufen' uitgegeven door het W.H.K.. Hirschfeld's etiologie van de homoseksualiteit kan beschouwd worden als de medische interpretatie van Ulrichs' theorie van het derde geslacht. Volgens Hirschfeld moest de polariteit tussen de man en de vrouw beschouwd worden als een abstractie. Van absolute mannelijkheid en absolute vrouwelijkheid was geen sprake. Er kon hooguit gesteld worden, dat een persoon overwegend mannelijk of overwegend vrouwelijk was. Tussen de prototypen man en vrouw in bestonden, zo meende Hirschfeld, allerlei overgangsvormen, waar hermafroditisme het fysieke voorbeeld van was. Homoseksualiteit beschouwde hij als de psychische equivalent van hermafroditisme. Zoals bij dat laatste de geslachtsorganen niet in overeenstemming waren met andere fysieke kenmerken, waardoor niet zonder meer vastgesteld kon worden, of een persoon man of vrouw was, zo was bij homoseksuelen de psychisch bepaalde seksuele gerichtheid niet in overeenstemming met het lichamelijke uiterlijk en de geslachtsorganen.

Homoseksualiteit moest dus net als hermafroditisme gesitueerd worden midden op de lijn, die getrokken kon worden tussen het relatief volledig vrouwelijke en het relatief volledig mannelijke. Het waren varianten tussen beide uitersten in en niet de enige. Er kon volgens Hirschfeld gesproken worden van een scala van tussenstadia, waarbij het criterium voor plaatsbepaling op de denkbeeldige lijn steeds de mate was, waarin mannen vrouwelijke en vrouwen mannelijke kenmerken vertoonden. Op deze wijze maakte Hirschfeld van de homoseksualiteit een gewone vorm van seksualiteit naast andere varianten. "Hirschfeld noemt zijn Zwischenstufen een methodisch ordeningsbeginsel, waarmee hij tevens wil zeggen dat alle denkbare mogelijkheden altijd varianten zijn. En zo beschouwt hij ook homofielen als een bepaalde groep binnen die varianten." (49) Juist het bestaan van hermafroditisme in fysieke zin vormde voor Hirschfeld het grote bewijs, dat het verschil tussen de seksen nooit absoluut is. Op vier gebieden konden kenmerken gevonden worden, waaruit de onderzoeker volgens Hirschfeld kon opmaken met welke seksuele variant hij van doen had: "de geslachtsorganen, de overige lichamelijke kenmerken, de sterkte en aard van het object der geslachtsdrift en tenslotte de overige psychische kenmerken die een mens kan hebben." (50)

Hirschfeld was ervan overtuigd, dat de varianten aangeboren waren en dat gold ook voor de homoseksuele. De volgende argumenten pleitten volgens hem voor het aangeboren-zijn van de homoseksualiteit. (51)

- "De homoseksuele gerichtheid breekt door ondanks het feit dat overal om ons heen de betekenis van de heteroseksuele relatie benadrukt wordt, ondanks het feit dat de betrokkene nooit of nauwelijks van het bestaan ervan bij anderen gehoord heeft en ondanks de veroordeling van dit gegeven door anderen." (52)
- Al voor de geslachtsrijpheid ontwikkelen zich bij homoseksuelen bepaalde karakterologische eigenschappen en bestaat er een aantrekking tot personen van hetzelfde geslacht, die in de puberteit ook een seksuele inhoud krijgt. Bijna alle homoseksuelen herinneren zich hun eerste seksuele aantrekking als gericht op sekse-genoten. Zelfs hun kinderdromen betroffen vaak al personen van het eigen geslacht.
- De homoseksuele gerichtheid bepaalt de hele persoonlijkheid en is onveranderbaar; genezing is niet mogelijk gebleken.
- Vaak blijft het in één familie niet bij slechts één geval van homoseksualiteit; er kan gesproken worden van een familiale aanleg.
- Er bestaan binnen de groep van homoseksuelen vele variaties, zoals dat ook bij heteroseksuelen het geval is.
- "Homoseksuelen kennen dezelfde psychische begeleidingsverschijnselen als heteroseksuelen bij hun verliefdheden en liefde." (53)

1.9. Homoseksualiteit in Nederland, 1890 - 1910

Foucault beweert, dat aan het einde van de negentiende eeuw door de medici de beoordelingsbevoegdheid inzake de homoseksualiteit werd overgenomen van de juridisch-theologische vertooggemeenschap. Hieraan lijkt de juridische strafbaarstelling van de homoseksualiteit, die in Nederland pas in 1911 tot stand kwam, volstrekt tegengesteld. Sinds de invoering van de Code Pénal in 1811 in Nederland kon homoseksualiteit als zodanig volgens de Nederlandse wetgeving niet meer bestraft worden. Het verschijnsel werd in de wet niet meer genoemd. Dit wil niet zeggen, dat er tussen 1811 en 1911 in Nederland niemand meer vervolgd is wegens homoseksualiteit. Tussen 1848 en 1870 gebeurde dat bijvoorbeeld jaarlijks één tot 45 maal. (54) Men hanteerde daarbij dan echter wetsartikelen, die niet speciaal tegen homoseksualiteit gericht waren. Zo noemt Hekma maatregelen ter handhaving van de openbare zedelijkheid, ter afscherming van de jeugd tegen verleiding, en homoseksuelen werden ook vervolgd wegens schennis der openbare eerbaarheid. (55)

Nadat homoseksualiteit dus een eeuw lang niet in de Nederlandse strafwetgeving genoemd was, ontwierp de katholieke minister van Justitie E.R.H. Regout in het kader van een grondige herziening van de zedelijkheidswetgeving in 1911 het artikel 248bis in het Wetboek van Strafrecht: "De meerderjarige die met een minderjarige van hetzelfde geslacht, wiens minderjarigheid hij kent of redelijkerwijs moet vermoeden, ontucht pleegt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaar." (56) Juist wanneer de medische vertooggemeenschap zich is gaan ontfemen over de homoseksualiteit, kondigen voor het eerst sedert een eeuw de juristen en theologen hun feitelijke beoordelingsbevoegdheid over het onderwerp af door middel van artikel 248bis. Dit feit lijkt wel zeer onverenigbaar met de hypothesen van Foucault, maar bij nader inzien is het dat niet. Foucault houdt zich liever bezig met de onzichtbaarheid van de macht dan met de tastbaarheid ervan. In zijn ogen is

macht vergelijkbaar met een ijsberg. Het aanwijzen van machthebbers kan volgens Foucault niet uitsluitend gebeuren op grond van de concretisering van de macht. (57) Door middel van wetten wordt macht in concreto uitgeoefend, maar deze wetten kunnen tegelijkertijd dienen als verdedigingsmiddelen van beoordelingsbevoegdheden, die voorheen onder de oppervlakte geldingskracht hadden.

De motieven van Regout om over te gaan tot de juridische strafbaarstelling van homoseksualiteit laten zich inderdaad ten dele herleiden tot de aantasting van de juridisch-theologische beoordelingsbevoegdheid inzake de homoseksualiteit door de wetenschappelijke onderzoeksresultaten omtrent dat verschijnsel. In zijn toelichtingen op het artikel 248bis wees Regout er steeds op, dat zich in Nederland een literatuur vormde, waarin men deed voorkomen alsof de homoseksualiteit wetenschappelijk te verdedigen was. Strafbaarstelling was volgens Regout onder meer noodzakelijk geworden, omdat "juist in de latere jaren door de geestelijk meer ontwikkelde homoseksuelen voor deze verfoeilijke onzedelijkheid door woord en geschrift propaganda wordt gemaakt, waarin het wordt voorgesteld als betref het hier niet één der meest perverse, bepaald tegennatuurlijke zonden, doch een zo al niet goed te keuren dan toch niet te laken variëteit van de natuurlijke geslachtsdrift, die wetenschappelijk en sociaal te verdedigen ware". (58) Later voegde hij hier nog aan toe: "De tijd zal nooit komen dat iets dat in strijd is met het natuurrecht werkelijk wetenschappelijk zal worden vastgesteld." (59) Aangenomen mag worden, dat Foucault deze gegevens zou interpreteren als bewijs voor een tanende machtspositie van de juridisch-theologische vertooggemeenschap, voor zover het ging om de homoseksualiteit. Toen de medische wetenschap daaromtrent de beoordelingsbevoegdheid op ging eisen, kon de juridisch-theologische vertooggemeenschap niet langer volstaan met een onderhuidse manier van machtsuitoefening, door het beheersen van de moraal en door minder gerichte wettelijke maatregelen, maar was zij genoodzaakt haar macht te concretiseren.

Naar aanleiding van de strafbaarstelling van homoseksualiteit door middel van artikel 248bis werd in 1911 een Nederlandse afdeling van Hirschfeld's Wissenschaftlich-humanitres Komitee opgericht. Zoals in Duitsland het WHK de coördinatie van het verzet tegen paragraaf 175 op zich nam, stelde het Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee zichzelf tot doel artikel 248bis te bestrijden. Tot de oprichters van het Komitee behoorden de arts en criminoloog A. Aletrino (1858 - 1916), de arts L.S.A.M. von Römer (1873 - 1965) en de jurist J.A. Schorer (1866 - 1957) die allen al vóór 1911 het bestaansrecht van homoseksuelen hadden verdedigd in hun publicaties. Het waren vooral hun geschriften, die Regout op het oog had bij de toelichting van zijn wetsontwerp. De homoseksualiteit werd tegen 1911 door veel medici niet meer als zonde of misdaad, maar als ziekte en gebrek beschouwd. Deze emancipatoren die later het NWHK zouden oprichten, hadden toen echter al jarenlang verkondigd, dat homoseksualiteit verklaarbaar en normaal was.

Met de oprichting van het NWHK in 1911 nam de homoseksuele emancipatiestrijd dus officieel een aanvang, maar daar waren al opzienbarende pleitredes aan vooraf gegaan, zodat al vóór 1911 in Nederland gesproken kan worden van een emancipatorische traditie inzake de homoseksualiteit. Volgens Foucault was daarbij van belang, dat de emancipatoren de homoseksuelen voor zichzelf lieten spreken. De

publiekelijke bekendmaking van homoseksuele getuigenissen lieten zij niet meer aan artsen over, maar ze deelden een eigen, homoseksuele versie aan de wereld mee. Foucault meent, dat zij daarmee niet wezenlijk buiten het medische vertoog over de homoseksualiteit traden; ook de emancipatoren zouden de rechtvaardiging van de homoseksualiteit op medische gronden gebaseerd hebben.

Voor Nederland geldt volgens Wigersma, dat de incorporatie van de homoseksualiteit binnen de psychiatrie zich voltrokken heeft tussen 1880 en 1910. (60) Vooral de jaren 1890 gaven een omvangrijke psychiatrische activiteit te zien op het gebied van de homoseksualiteit. Zo zijn in die tijd in de 'Psychiatrische Bladen' en later in de 'Psychiatrische en Neurologische Bladen' uitvoerige artikelen verschenen, waarin psychiaters hun visie gaven op de liefde voor het eigen geslacht.

De afbakening in de tijd is voor wat betreft deze doctoraalscriptie tot stand gekomen op grond van bovenstaande gegevens. Het jaartal 1890 is gekozen, omdat in Nederland in het daarop volgende decennium de toe-eigening door artsen van de homoseksualiteit een aanvang zou hebben genomen en deze hun aanspraak op de beoordelingsbevoegdheid inzake homoseksualiteit juist toen uitvoerig zouden hebben toegelicht. Tegen 1910 zou de homoseksualiteit al in bredere kring geassocieerd worden met de thematiek van gezondheid en ziekte en er zou binnen het medische vertoog een emancipatorische traditie gestalte hebben gekregen. De strafbaarstelling van de homoseksualiteit middels artikel 248bis in het Wetboek van Strafrecht zou het bewijs vormen voor een doorzettend medisch-wetenschappelijk discours, waardoor de juridisch-theologische beoordelingsbevoegdheid inzake de homoseksualiteit werd aangetast en geconcretiseerd moest worden in de vorm van een gerichte wet. Juist in de periode tussen 1890 en 1910 zou dus in Nederland de medicalisering van de homoseksualiteit hebben plaatsgevonden.

1.10. Probleemstelling en verantwoording

Nu de veronderstellingen van Michel Foucault gereconstrueerd zijn en aangevuld met feitelijke gegevens over de inhoud van het medische spreken over de homoseksualiteit en over de Nederlandse situatie, kunnen zijn hypothesen getoetst worden aan het Nederlandse bronmateriaal. De fundamentele vraag in dat brononderzoek is dan, in hoeverre er in Nederland in de periode tussen 1890 en 1910 inderdaad gesproken kan worden van een medicalisering van de homoseksualiteit. Werd er in Nederland inderdaad steeds meer over homoseksualiteit gesproken in samenhang met de medische bevindingen daaromtrent? Tegen de achtergrond van Foucault's betoog valt deze probleemstelling uiteen in vier deelproblemen.

In Hoofdstuk II zullen enkele psychiatrische teksten over homoseksualiteit behandeld worden om na te gaan, of het waar is, dat medici een speurtocht ondernamen naar het 'wezen' van de seksualiteit en omtrent de seksuele beleving strikt persoonlijke gegevens trachtten te achterhalen op een manier die vergelijkbaar is met het afnemen van een biecht. Dat acht Foucault immers kenmerkend voor de medisch-wetenschappelijke bemoeienis met de seksualiteit. Bovendien zagen de homoseksuele patiënten der psychiaters zichzelf werkelijk als patiënten? Als zij zich met het ziektebeeld homoseksualiteit identificeerden kan zeker van een medicalisering worden gesproken.

In Hoofdstuk III zal onderzocht worden, in hoeverre de emancipatoren zich in hun pleidooi ten behoeve van de bevrijding van de homoseksualiteit baseerden op medisch-wetenschappelijke onderzoeksresultaten betreffende dat onderwerp. Moet ook hun spreken, zoals Foucault beweert, gesitueerd worden binnen het medische vertoog en als dat zo is, hoe was dan hun verhouding met andere deelnemers aan het medische vertoog, bijvoorbeeld de psychiaters uit Hoofdstuk II?

In Hoofdstuk IV zal de vraag aan de orde gesteld worden, of er in Nederland in de periode tussen 1890 en 1910 een debat geconstateerd kan worden tussen de juridisch-theologische en de medische vertooggemeenschap met als inzet de beoordelingsbevoegdheid over de homoseksualiteit. In aansluiting op Hoofdstuk III wordt tevens de vraag gesteld, op welke manier de emancipatoren aan die discussie, als die inderdaad gevoerd werd, hebben deelgenomen.

In Hoofdstuk V zal als een laatste toetsing van Foucault's beweringen de rol onderzocht worden, die kunstenaars hebben gespeeld inzake de seksuele revolutie. Legitimeerden letterkundigen hun uitspraken inderdaad door te verwijzen naar de wetenschappelijke studieresultaten, zoals Foucault beweert?

Op deze vragen zal getracht worden een antwoord te geven aan de hand van bronmateriaal, dat is gevonden in het 'Repertorium op de Brinkman' (61), het bibliografische gedeelte van Nabrink's 'Seksuele Hervorming in Nederland, 1881 - 1971' en vooral in recente artikelen van Hekma (1980) en Wigersma. Teksten, waarnaar in het aldus verzamelde bronmateriaal verwezen wordt, zijn voor zover mogelijk ook achterhaald. Het resultaat van deze speurtocht, die dus al door anderen was voorbereid, was zeer omvangrijk en er is daarom een selectie gemaakt uit de bronnen. Dit is met name het geval geweest, waar het ging om artikelen van psychiaters en van emancipatoren. Op grond van welke criteria is geselecteerd, zal aan de orde komen in de betreffende hoofdstukken.

Om een oplossing te vinden voor de hierboven geformuleerde probleemstelling en deelproblemen is bekeken, hoe er in de bronnen gesproken wordt over de homoseksualiteit. Het gaat er in laatste instantie om een beeld te geven van de reikwijdte van het spreken over homoseksualiteit in de bewuste periode. De geselecteerde teksten zullen daarom uitvoerig behandeld worden en de auteurs ervan zullen binnen het in dit hoofdstuk uiteengezette interpretatiemodel veelvuldig aan het woord komen. De bronnen zullen voor zichzelf spreken, in zoverre dat relevant lijkt voor de beantwoording van de vraagstelling.

Noten bij Hoofdstuk I

- 1) In deze scriptie is de Engelse vertaling van Foucault's boek gebruikt.
- 2) Romein, p. 343
- 3) Kern, p. 134
- 4) Foucault, 1981, p. 573
- 5) Foucault, 1981, p. 581 - 582
- 6) IJsseling, 1977, p. 150
- 7) IJsseling, 1975, p. 26
- 8) IJsseling, 1975, p. 32
- 9) IJsseling, 1977, p. 151
- 10) Foucault, 1976, p. 28 - 30

- 11) IJsseling, 1977, p. 152
- 12) White, p. 82
- 13) Foucault, 1980, p. 84
- 14) Marcus. p. 283 - 284
- 15) Van Ussel, p. 324
- 16) Kern, p. 122
- 17) Van Deyssel, 1943, p. 95
- 18) Van Leeuwen, p. 84
- 19) Van Ussel, p. 325
- 20) Foucault, 1980, p. 67
- 21) Goudsmit, p. 19
- 22) Hekma, 1981, p. 58
- 23) Foucault, 1980, p. 25
- 24) Hekma, 1980, p. 488
- 25) Marcus (hoofdstuk 1) bespreekt het werk van de Engelse Lord Acton (1813 - 1875) die zich n.a.v. de geslachtsziekten en de prostitutie ontwikkelde tot een 'Victoriaans' specialist in de seksuele problematiek. Hier tekende zich al een autonome seksuologie af, een proces, dat na de periode, waarin Lord Acton zijn werken schreef, rond 1860, doorzette.
- 26) Foucault, 1980, p. 53
- 27) Foucault, 1980, p. 44
- 28) Foucault, 1980, p. 53
- 29) Foucault, 1980, p. 43
- 30) Foucault, 1980, p. 118
- 31) Foucault, 1980, p. 63
- 32) Foucault, 1980, p. 64
- 33) Foucault, 1980, p. 38 - 39
- 34) Foucault, 1980, p. 45
- 35) Wigersma, p. 21
- 36) Hekma, 1980, p. 484
- 37) Foucault, 1980, p. 43
- 38) Foucault, 1980, p. 101
- 39) Hekma, 1980, p. 485 - 486
- 40) Steakley, p. 13
- 41) Sengers, p. 57 - 58
- 42) Sengers, p. 58
- 43) Sengers, p. 58
- 44) Sengers, p. 62
- 45) Sengers, p. 62 - 65
- 46) Sengers, p. 65
- 47) Sengers, p. 66 - 67
- 48) Sengers, p. 67
- 49) Sengers, p. 73
- 50) Sengers, p. 72
- 51) Sengers, p. 71 - 72
- 52) Sengers, p. 71

- 53) Sengers, p. 72
- 54) Hekma, 1981, p. 54
- 55) Hekma, 1981, p. 51 - 52
- 56) Salden, p. 38
- 57) Zie paragraaf 1.2.
- 58) Salden, p. 43
- 59) Salden, p. 44
- 60) Wigersma, p. 21
- 61) In het 'Repertorium op Brinkman's Catalogus' (1891 - 1910) is gezocht onder de motto's zedelijkheid, onzedelijkheid, zedekunde, zedelijkheidswet, zonde, kuisheid, onkuisheid, ontucht, prostitutie, pederastie, homoseksualiteit en uranisme.

HOOFDSTUK II DE PSYCHIATRISCHE BEMOEIENIS MET DE HOMOSEKSUALITEIT

De medicalisering van de homoseksualiteit zou zich in Nederland voltrokken hebben tussen 1880 en 1910 en vooral de jaren 1890 zouden een omvangrijke psychiatrische activiteit te zien hebben gegeven op het gebied van de homoseksualiteit. De hoeveelheid aan medische teksten over dit onderwerp uit de jaren rond de eeuwwisseling is zeer omvangrijk (1), maar in dit hoofdstuk zullen daarvan alleen die worden behandeld, waarin homoseksuele autobiografieën aan de orde komen. Het wezen van de homoseksualiteit zouden de artsen volgens Foucault immers hebben willen achterhalen aan de hand van autobiografieën van hun homoseksuele patiënten. Deze hypothese wordt inderdaad door het Nederlandse bronnenmateriaal uit het laatste decennium van de vorige eeuw bevestigd. Zo publiceerde J. Schoondermark jr. die zich hoogleraar noemde en handel dreef in doctoraten (2), in 1901 'Het Contraire Geslachtsgevoel bij den Man, en bij de Vrouw, en zijne Behandeling (?)', een vrije bewerking van het boek 'Sexual Inversion' van de Engelse seksuoloog Havelock Ellis. Hierin werden in kort bestek maar liefst 33 homoseksuele levensgeschiedenissen aan de orde gesteld.

Teksten waarin naar voren komt, hoe in deze periode op grond van homoseksuele autobiografieën een medische visie op de homoseksualiteit tot stand kwam en die uitvoeriger zijn dan 'Sexual Inversion', leveren de 'Psychiatrische Bladen' (opgericht in 1883) op, en de opvolger daarvan sinds 1897, de 'Psychiatrische en Neurologische Bladen'. Uit deze tijdschriften zijn vier artikelen geselecteerd waarin duidelijk naar voren komt, wat men zich voor moet stellen van een homoseksuele zelfbekentenis. Bij de bespreking van deze vier stukken zal vooral aandacht besteed worden aan de verhouding tussen artsen en patiënten. Er zal getracht worden uit de autobiografieën te distilleren, welke verwachtingen de homoseksuelen koesterden ten aanzien van hun psychiaters, en uit het commentaar van de medici - voor zover zij dat tenminste leverden -, hoe zij zich opstelden tegenover hun homoseksuele patiënten. De vier teksten zijn chronologisch geordend, zodat ook eventuele veranderingen in de verhouding tussen medici en homoseksuelen in de loop van de jaren 1890 in Nederland vastgesteld kunnen worden.

2.1. Bijdrage tot de casuïstiek der Urningen

In zijn in 1893 in de 'Psychiatrische Bladen' gepubliceerde opstel 'Bijdrage tot de casuïstiek der Urningen' stelde dr. Pierre F. Spaink, als arts verbonden aan het 'tehuis voor zenuwlijders' te Apeldoorn, het leven van een tweetal homoseksuelen aan de orde. (3) Het eerste deel van zijn artikel betrof de biografie, door Spaink zelf opgetekend, van een homoseksuele man, die op 25-jarige leeftijd zelfmoord had gepleegd, terwijl in het tweede deel een marine-officier, eveneens 25 jaar oud, zijn levensverhaal vertelde. Deze laatste had ontslag moeten nemen, toen zijn homoseksualiteit bekend was geworden.

Spaink meende dat de homoseksuele gerichtheid van de twee mannen aangeboren was. Hij was tot dit standpunt gekomen op grond van de biografische gegevens over de beide mannen, die overeenstemden met de kenmerken, die Von Krafft-Ebing bepalend had genoemd voor de aangeboren 'conträre Sexualempfindung'. Door te wijzen op de lichamelijke en geestelijke conditie, zowel van de patiënten als van hun familie, op de jeugdige leeftijd, waarop zij zich al tot jongens aangetrokken voelden, op hun overdreven dweepzuchtige beleving van hun liefdeleven en op hun verstandelijke vermogens en hun dromen, trachtte Spaink zijn stelling, dat het hier ging om de aangeboren vorm van 'conträre Sexualempfindung', te bewijzen. Volgens hem was zijn artikel relevant, omdat er in Nederland nog maar weinig bekend was over deze aangeboren vorm.

Spaink begon zijn weergave van de levensloop van de jonge zelfmoordenaar aldus: "Verschillende auteurs hebben gewezen op de erfelijke belasting welke rust op het individu dat Urning is, ofwel contraire geslachtsneiging vertoont, dat is: sexueele neiging voor personen van het eigen geslacht, bij onverschilligheid of horror voor die van het andere; en ook in de volgende historia zijn nerveuze antecedenten niet te miskennen." (4) De moeder van de patiënt was bijgelovig, zenuwachtig en onderdanig, zijn vader erg streng, driftig en 'bespottelijk' stipt in zijn werk. Zijn jongere broer was er niet in geslaagd het tot onderwijzer te brengen. De patiënt zelf spande echter de kroon, zowel wat lichamelijke als psychische kwalen betrof. Hij was melancholisch, ook wel apathisch, angstig, kon moeilijk leren, was traag van begrip en in militaire dienst was hij afgekeurd. Zijn houding was gebogen en hij had kromme knieën: "(...) het voorovergebogen hoofd en de strompelende gang geven den indruk van iets aapachtigs". (5) Een typisch geval van degeneratie dus.

De patiënt had zelfmoord gepleegd, omdat hij zich schuldig had gevoeld om zijn homoseksualiteit. Hij had nooit iets voor vrouwen gevoeld, van kinds af aan uitsluitend naar mannen verlangd en daar ook naar gehandeld, wanneer hij de kans daartoe had gekregen. Hij moest dus wel heel slecht zijn, had hij gedacht, en hij meende ook, dat iedereen aan hem kon zien, dat hij homoseksueel was. Men zou hem willen vermoorden om zijn slechtheid en daar gaf hij zijn eventuele belagers ook het recht toe. Tenslotte was zijn geestelijke nood zo groot geworden, dat hij zichzelf om had gebracht. Spaink had dit niet meer kunnen voorkomen vanwege de onverantwoordelijke houding van de vader van de patiënt.

De tot ontslag gedwongen marine-officier had zelf zijn levensgeschiedenis opgetekend; toch moet men zich niet al te veel illusies maken over de authenticiteit van zijn verslag. Spaink vermeldde in een voetnoot, "(...) dat de autobiograaf bekend is met de literatuur over het onderhavige onderwerp" (6) en volgens Hekma had hij "(...) gezien zijn woordgebruik kennelijk het werk van Krafft-Ebing gelezen

(...)" (7) Het is dan ook niet verwonderlijk, dat ook de marine-officier zijn relaas begon met een onderzoek naar familiekwalen. Ouders en grootouders waren gezonde en sterke mensen, maar hij en twee van zijn broers hadden in hun vroege jeugd een 'hersenziekte' gehad. Eén der broers was hersteld, maar 'idiot' geworden en op achttienjarige leeftijd gestorven, terwijl de ander last van zijn rechterarm had gehouden.

Al heel jong was de officier geïnteresseerd geweest in jongens, ook in seksueel opzicht, en vanaf zijn dertiende jaar had hij seksuele contacten met hen gehad. Van meisjes had hij een afkeer. Rond zijn achttiende jaar had hij zelfs aan angstaanvallen geleden, waarbij hij zich verbeeldde, dat er vrouwen met lange nagels uit de hoeken van de kamer op hem afkwamen. Als adelborst raakte hij door zijn verlangens hevig gefrustreerd en langdurige melancholie, overmatig alcoholgebruik en maagklachten waren het gevolg geweest. Na zijn opleiding maakte de officier echter verschillende tochten naar Indië en tijdens die reizen leefde hij af en toe op. Toen begonnen namelijk zijn talrijke homoseksuele avonturen, zowel met Indiërs als met Europeanen. In het Latijn lichtte hij deze seksuele belevenissen uitvoerig toe. Wanneer de mogelijkheden tot seksueel contact echter ontbraken, keerden melancholie en lichamelijke klachten terug.

Door deze ervaringen was de marine-officier tenslotte tot het volgende inzicht gekomen: "Ik begreep nu, dat de omgang met mijn eigen geslacht voor mijne gezondheid onmisbaar was en dat het voor mij onmogelijk was mij daaraan te onttrekken. Vooral toen ik bij mijne latere geliefden, uit hetgeen ik bij het spreken over onze wederkerige gevoelens vernam, opmerkte, dat er meerderen waren geheel zoals ik en dat er velen waren, voor wie de vrouw niets aantrekkelijks opleverde, toen begreep ik, dat mijn toestand geen misdadige, maar een zuiver aangeborene, misschien ziekelijke was, waartegen het moeilijk, zoo niet onmogelijk was te strijden. Door de heerschende begrippen omtrent zedelijkheid en de tot dusver overal vigeerende wetten en maatschappelijke toestanden, welke wel alle liederlijkheid en gemeenschap met de vrouw den vrijen teugel laat, doch zelfs in een eenvoudig door de natuur geboden samenleven van twee elkander innig toegedane en liefhebbende mannen reeds een aanleiding ziet om een zoo geborene uit te stooten, uit te werpen en te verachten, zal deze mijne sexueele neiging mij een leven van onafgebroken angst, onrust en moreel lijden bezorgen." (8)

De marine-officier, ontmaskerd als homoseksueel en zonder uitzicht op een carrière deed met deze woorden zijn beklag bij artsen. Hij smeekte hen om medelijden en trachtte in zijn verhaal zo coöperatief mogelijk te zijn. Bereidwillig verwerkte hij er gegevens in, waarvan hij dacht, dat ze voor medici nuttig zouden kunnen zijn. Zo beschreef hij niet alleen zijn eigen lichamelijke en geestelijke conditie in heden en verleden, maar probeerde hij ook een volledig overzicht te geven van zijn seksuele belevenissen en zelfs over zijn partners konden zijn lezers veel te weten komen, bijvoorbeeld hun leeftijd, hun motieven tot het aanknopen van homoseksuele contacten enz.. Behalve dat hij op deze manier aan artsen wilde laten zien, dat hij 'mee wilde werken', hield hij hen ook een zo 'gunstig' mogelijk beeld voor van zijn homoseksualiteit. In zijn levensgeschiedenis wekte de officier de indruk, alsof het hem aanvankelijk slechts om de avontuurtjes ging en later steeds meer om de liefde. Hij wendde een soort inkeer voor, waarbij de lust plaats maakte voor oprechte

kameraadschap. De officier voegde zelfs een aan hem gerichte liefdesbrief aan zijn autobiografie toe, die zijn integriteit moest aantonen.

Uit de wijze waarop de marine-officier de artsen tegemoet trachtte te komen, kan worden opgemaakt, dat hij hen de beoordelingsbevoegdheid over zijn homoseksualiteit overliet. In alle nederigheid richtte hij zich tot hen. Spaink ging in zijn artikel betrekkelijk behoedzaam om met die bevoegdheid. De autobiografie van de officier besloeg meer dan driekwart van zijn stuk en zonder commentaar te leveren publiceerde hij het tot en met de toegevoegde liefdesbrief. Al kan daarbij de kanttekening geplaatst worden, dat de levensgeschiedenis van de marine-officier niet werkelijk authentiek was, omdat hij het werk van Von Krafft-Ebing kende en zich ook als patiënt voordeed, toch is het opmerkelijk, dat Spaink zijn patiënt de vrijheid gaf om zich tot de lezer te wenden. Dat nam echter niet weg, dat hij de beoordelingsbevoegdheid zelf behield. Met één enkele korte opmerking besloot Spaink zijn artikel: "Twijfel aangaande de reinheid van beide gevallen zou kunnen ontspringen uit de complicatie van het eerste met paranoiasymptomen, van het tweede met andere moreele defecten." (9) Met deze zinsnede maakte Spaink duidelijk, dat hij als psychiater toch het laatste woord had.

2.2. Drie gevallen van aangeboren 'Conträre Sexual-Empfindung' onderling vergeleken

Dit omvangrijke stuk van dr. D. de Snoo die als tweede geneesheer verbonden was aan het 'gesticht voor krankzinnigen' Meerenberg te Bloemendaal, werd in 1894 als reeks van artikelen gepubliceerd in de 'Psychiatrische Bladen'. De Snoo moest echter na vier afleveringen zijn serie afbreken, omdat hij niet de beschikking kon krijgen over nadere gegevens omtrent het derde 'geval', dat hij wilde beschrijven. Eigenlijk onderzocht De Snoo in zijn artikel slechts één homoseksuele casus, namelijk die van een om zijn homoseksualiteit naar Nederland gekomen jonge Duitse theoloog en taalkundige. Diens levensgeschiedenis werd vergeleken met de door Spaink gepubliceerde autobiografie van de marine-officier. De Snoo behandelde de levensgeschiedenis van zijn Duitse patiënt zeer uitvoerig. Zijn methode was om de man behalve een autobiografie ook een commentaar te laten schrijven op het relaas van de marineofficier. Anders dan Spaink heeft De Snoo zijn artikel zelf geschreven. Zijn patiënt kwam wel veelvuldig aan het woord, maar dat had hij dan te danken aan de bereidwilligheid van De Snoo om uit zijn autobiografie en commentaar te citeren. Deze aanhalingen werden door De Snoo dan steeds becommentarieerd.

Ter inleiding van zijn artikel gaf De Snoo een kort overzicht van de levensloop van de jonge Duitser. Omdat hij meende, dat het hier ging om een 'geval' van aangeboren 'conträre Sexualempfindung', begon hij met inachtneming van het werk van Von Krafft-Ebing met een verslag van de erfelijke belasting. "Patiënt, een judaeus barbatus, met intelligent voorkomen, mager, slank, middelgroot, tenger gebouwd met dunne slappe spieren, in 1864 in Noord-Duitschland uit nerveuse ouders geboren, is zoowel van vaders- als moederszijde erfelijk belast. In de naaste zijliniën kwamen 8 gevallen voor van epilepsie, suïcide en acute psychosen, welke gestichtsverpleging behoeften, terwijl vele andere familieleden excentrisch afwijkende mensen zijn." (10) De patiënt was zelf echter zeer intelligent en had filosofie, letteren en Joodse theologie gestudeerd.

Op 25-jarige leeftijd werd hij veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf wegens 'Körperverletzung'. Hij had 'oneerbare handelingen' gepleegd met een minderjarige jongen. Zijn zaak haalde de pers, toen men hem ervan beschuldigde, dat hij als Jood het bloed van een Christen gebruikt had voor rituele doeleinden. Zijn familie kwam in verzet tegen het vonnis, omdat hij uit een 'psychopatisch' geslacht kwam, en bepleitte ontoerekenbaarheid. Er werd bekend, dat de man ook met andere jongens seksuele contacten had gehad en men ging de zaak opnieuw onderzoeken. Twee psychiaters, de professoren Lesser en Liernicke, observeerden hem en kwamen tot tegengestelde conclusies. Uiteindelijk besliste het Berlijnse 'Ober-Medicinal-Collegium', dat de patiënt niet toerekenbaar was en werd hij van rechtsvervolging ontslagen. Verder studeren en promoveren werd hem in Duitsland onmogelijk gemaakt, waarna hij naar Nederland kwam. Hier werd hij wel toegelaten in theologische en literaire kringen. Hij stelde zich toen vrijwillig onder behandeling van dr. De Snoo.

In het eerste hoofdstuk van zijn artikel besprak De Snoo het commentaar van de jonge Duitser op de autobiografie van de marine-officier. Ook De Snoo's patiënt was al heel jong geïnteresseerd in jongens, hield als kind niet van ruwe spelen en had altijd een afkeer van het vrouwelijke geslacht gehad. In tegenstelling tot de marine-officier deed hij echter pas seksuele ervaring op, toen hij al zeventien of achttien was. Dat gebeurde, toen een jongere neef eens bij hem logeerde, die op zijn voorstellen inging, zij het met tegenzin. De Snoo gaf hierop het volgende commentaar: "Dat 's mans cousin hiermede toonde schuld bewustzijn en schaamtegevoel te bezitten, stempelt hem tot een jongen met normaal sexueelen aanleg; onze patiënt kon met open vizier den ander aankijken, daar zijn instinct hem niet waarschuwde - integendeel een invers instinct hem tot zijne erotische handelingen dreef." (11)

De Duitse balling herkende de eenzaamheid en de melancholie van de marine-officier en ook diens genot bij het aanschouwen van badende jongens. Hij verdreef zijn verdriet echter niet, zoals de officier, met alcohol. Verder was hij het niet eens met de opmerking van de officier, dat homoseksualiteit 'misschien ziekelijk' was. Homoseksualiteit was volgens De Snoo's patiënt aangeboren, maar noch een misdaad, noch een ziekte. Daaraan verbond hij wel een voorwaarde. Homoseksualiteit mocht niet gepaard gaan met bandeloosheid; de gezonde homoseksueel diende monogaam te leven. Wie zich niet te buiten ging aan uitspattingen, maar in kuisheid een vriend liefhad, kon niet ziek genoemd worden. Ook hier bracht De Snoo zijn commentaar naar voren in de tekst: "Wij willen over dit pleidooi geen kritiek uitoefenen, verwijzen echter met nadruk op wat hij zegt over 'krankhafte Ausartung' van genoemde neiging en zijn betoog over Monogamie. Evenals dit het geval is met den officier en zijne mannen, is het ook met hem gesteld: hij is een gulzige veelvraat van knapen, althans zou hij polyephebisch genoemd kunnen worden." (12)

In het tweede hoofdstuk van zijn artikel ging De Snoo in op de autobiografie die zijn patiënt voor hem geschreven had. Allereerst kwam de jonge leeftijd aan de orde, waarop de Duitser zich al aangetrokken had gevoeld tot seksegenootjes. De Snoo merkte op, dat gezonde kinderen eigenlijk in het geheel geen seksualiteit hadden, maar bij de patiënt was het nog maar de vraag, "(...) of hij zelfs in de eerste jaren

van zijn leven wel een sexueel neutraal tijdperk doorleefd (had)". (13) De patiënt had in zijn puberteit een 'platonische' vriendschap gehad, welke door de dood van deze vriend Otto was beëindigd. Desalniettemin was de patiënt nog jarenlang met Otto blijven dwepen en had hij zich bijzondere inspanningen getroost om het graf van Otto te verzorgen. De Snoo concludeerde, dat zijn patiënt overdreven dweepzuchtig was en bovendien zeer labiel. "Hij beefde spoedig bij lichamelijk leed, was schrikachtig als een meisje en reeds tot tranen bewogen als hij b.v. een voerman zijn paard zag ranselen." (14) Zo had het de jonge Duitser ook veel tijd gekost om een nieuw mentaal evenwicht te vinden, toen hij als religieus mens tijdens zijn studie werd geconfronteerd met filosofische waarheden die niet strookten met zijn godsdienstige instelling.

In dit tweede hoofdstuk ging De Snoo zeer ver in zijn commentaar op de biografische gegevens over de Duitse balling en hij kwam tenslotte tot een diagnose. De patiënt was dan wel erg labiel, maar toch ook zeer intelligent. Hij zou zeker een voortreffelijk predikant zijn geworden, "(...) indien niet zijne pathologische impulsen te storend hadden ingewerkt. Dit is des te neer te betreuren, als men overweegt, dat genialiteit zoo vaak op pathologischen bodem ontluikt en derhalve slechts een quantitative fout aanleiding werd, dat deze psychisch overigens zoo goed aangelegde man in een gesticht terecht kwam." (15) Volgens De Snoo was zijn patiënt "(...) een inverti (...) met eenige pseudo-paranoïtische kantjes". (16) Al sinds zijn vroege jeugd verlangde hij naar jongens en dat verlangen kon steeds seksueel geïnterpreteerd worden. Van vrouwen had hij altijd een afkeer gehad. Volgens De Snoo was zijn patiënt om die reden ziek. Opmerkelijk is nu, dat de Duitser niet om die reden ontoerekenbaar was genoemd, zoals uit het vervolg zal blijken.

In het derde hoofdstuk behandelde De Snoo de drie autobiografieën die zijn patiënt had geschreven voor zijn Duitse psychiaters. Daarin kwam naar voren, dat hij in zijn jeugd vele ziekten had gehad en enkele malen slechts ternauwernood aan de dood ontsnapt was. Zelf schreef de patiënt dit laatste toe aan Gods genade. Van jongs af aan was hij zeer godvruchtig geweest, wat zijn ouders moeilijk hadden kunnen accepteren. Gelukkig was er toen Otto, die hem had getroost. Deze moest hem daarom wel van Godswege gezonden zijn. Diens dood en de filosofische verzoeking in zijn studententijd interpreteerde de patiënt als beproevingen, waarvoor God hem had gesteld. Hij had deze niet goed doorstaan en moest boete doen. De patiënt voelde zich schuldig en moest zich op een rituele wijze reinigen. Daarvoor had hij het bloed van een 'schuldeloze' nodig en om die reden onderwierp hij een jongen aan een soort besnijdenis, wat een aanklacht tegen hem wegens 'Körperverletzung' tot gevolg had. Wat de kranten over hem schreven, was dus niet geheel en al uit de lucht gegrepen.

De patiënt was vrijgesproken, omdat hij niet toerekenbaar geacht werd. Professor Lesser en het Berlijnse 'Ober-Medicinal-Collegium' meenden dat hij aan godsdienstwaanzin leed. Professor Wernicke, de derde onderzoeker van de patiënt, had er echter de aandacht op gevestigd, dat de patiënt zeer intelligent was, en vond dat diens preoccupatie met de religie geen abnormale vormen aannam. Dat de patiënt een wat vreemde indruk maakte, stond niet in verband met het misdrijf, dat hem ten laste was gelegd. De Snoo sloot zich aan bij professor Wernicke. Inderdaad was de patiënt een 'neurasthenicus' en zijn religieuze ideeën konden bijna

'atavistisch' genoemd worden. Een dergelijke onevenwichtigheid kon gepaard gaan met visioenen, hallucinaties en herinneringsstoornissen. Voor wie aan deze kwalen leed, was dat natuurlijk een ernstige zaak, máár, zo stelt De Snoo vast: "(...) krankzinnig behoeft hij niet te zijn". (17)

In navolging van Wernicke meende De Snoo, dat zijn patiënt niet aan godsdienstwaanzin leed. "In 's mans beweerd waansysteem is volstrekt geen progressie - patiënt denkt en gevoelt in 1894 op dezelfde wijze als in 1889 en vroegere jaren -, z'n logisch apparaat is uitmuntend in orde (...). Zijne praemissen mogen somtijds als waanzinnige imponeeren, het gedurende zoovele jaren intact blijven van zijn logisch apparaat, blijkende uit zijne bewijsvoering, is bij paranoia niet bekend." (18) De Snoo was het dus eens met Wernicke, maar dat bracht hem er niet toe zich te keren tegen de conclusie van de Duitse rechters, dat de patiënt ontoerekenbaar was. Deze was immers wel degelijk ziek: hij leed niet aan godsdienstwaanzin, maar hij was homoseksueel.

In het vierde en laatste hoofdstuk van het artikel kwam aan de orde, welke jongens de patiënt in het bijzonder aantrekkelijk vond. Op uitnodiging van De Snoo deed de jonge Duitser uit de doeken, wat voor hem een ideale jongeling was. Ook hier onthield De Snoo zich niet van commentaar: "De gustibus non est disputandum. Elke normale man ziet in een knaap een exemplaar der spes patriae, - hoe hij gekleed is, hoe z'n houding, hoe z'n frisuur etc. etc. zijn bijzaken, waarover smaak, aesthetische en artistieke ontwikkeling beslissen. Als hoofdzaak treedt bij weldenkende menschen eenstemmig op den voorgrond, de begeerte, dat onze knapen psychisch en somatisch zoo hygieinisch mogelijk op zullen groeien tot door en door gezonde mannen." (19) Behalve dat de patiënt bereidwillig zijn seksuele voorkeur toelichtte, betoonde hij ook berouw. "Bitterlijk moest patiënt weenen, toen hij plotseling begreep, wat een bron van ellende hij voor anderen geweest kan zijn, als opvoeder tot masturbators en perversi's." (20)

Door zijn academische status, zijn bereidwilligheid tot coöperatie, zijn openhartigheid en zijn spijtbetuigingen moet de patiënt zijn psychiater nogal voor zich ingenomen hebben. De Snoo ontkende namelijk niet alleen, dat zijn patiënt aan godsdienstwaanzin leed, maar achtte hem zelfs weer in staat om maatschappelijk te kunnen functioneren. De Snoo geloofde niet in een algehele genezing van homoseksualiteit. "Wat onze patiënt betreft, van een wetenschappelijke genezing hebben wij ons volstrekt geen illusie gemaakt. Hoofddoel was om hem weêr bruikbaar te maken voor de maatschappelijke samenleving, een zoogenaamd maatschappelijk herstel aldus." (21) Seksuele onthouding was volgens De Snoo de oplossing voor het probleem en de patiënt had bewezen kuis te kunnen leven. Om die reden werd hij door De Snoo uit de inrichting ontslagen. Na deze mededeling brak De Snoo zijn artikel af.

2.3. Autobiographie

De homoseksuele autobiografie die J.H. Anschütz in 1897 publiceerde in de 'Psychiatrische en Neurologische Bladen', was niet voorzien van een commentaar en werd zelfs niet bij de lezer geïntroduceerd. Anschütz was 'onder-assistent-arts', verbonden aan de psychiatrische kliniek Burghölzli te Zürich, die geleid werd door de bekende psychiater August Forel. De in het Duits afgedrukte tekst was waarschijnlijk

de autobiografie van één van zijn patiënten - aangeduid als N.N.. Diens relaas is veel minder uitvoerig dan de drie andere levensschetsen, die in dit hoofdstuk behandeld worden. Anschütz' patiënt besprak slechts enkele momenten uit zijn leven en gaf vervolgens een korte beschouwing over de homoseksualiteit op zichzelf. Hoe hij in Forel's kliniek terecht was gekomen, wordt niet duidelijk.

Over zijn eigen leven vertelde de patiënt, dat hij nooit nieuwsgierig was geweest naar vrouwen en in zijn jeugd ruwe spelen uit de weg was gegaan. Sinds zijn vijftiende jaar had hij verlangd naar intieme betrekkingen met jongens, waarbij hij echter geen seksuele oogmerken had gehad. Tijdens zijn studententijd had hij bijzonder zwaar geleden onder enkele heftige verliefdheden, die niet beantwoord werden. Ook toen had hij niet aan seks gedacht. Zijn ideale vriendschap was 'platonisch' van aard. Uit religieuze overwegingen meende hij ook, dat vriendschap tussen jongens aanbevelenswaardiger was dan tussen een jongen en een meisje. Zijn dominee kon daar niet mee instemmen en berispte hem zelfs, toen hij zijn eigen gevoelens tegenover jongens - hoe 'platonisch' ook - opbiechtte.

N.N. kreeg ook het werk van Von Krafft-Ebing in handen, maar herkende zichzelf daar niet in. Hij verlangde immers niet naar seksuele omgang met jongens en meende ook, dat hij nog wel in vrouwen geïnteresseerd zou raken, wanneer hij de 'juiste' zou ontmoeten. Pas op 28-jarige leeftijd kwam de patiënt tot de ontdekking, dat hij zijn seksuele gevoelens onderdrukte en ging het seksuele aspect deel uitmaken van zijn vriendschapsverlangens. In die tijd was hij vrouwen, of alleen hun geur maar, afstotend gaan vinden. Hieruit kan worden afgeleid, dat N.N. zich na zijn 28ste jaar wél kon vinden in de beschrijving van de homoseksualiteit door Von Krafft-Ebing: de 'juiste' vrouw zou hij wel nooit meer vinden en het seksuele aspect van zijn voorkeur voor mannen had hij geaccepteerd.

De patiënt vervolgde zijn verhaal met een korte beschrijving van zijn erotische fantasieën. Hij stelde daarbij uitdrukkelijk vast, dat het hem niet ging om de lust, maar om de liefde: "Bloss zur Befriedigung des Geschlechtstriebes ohne weiteres Interesse, kann ich keinen lieben; wen ich liebe, an dem behalte ich lebenslanges Interesse. Ich bleibe ihm lebenslangen Freund, und würde stets alles für ihn thun können. Die eigentliche sinnliche Liebe beschränkt sich nicht auf einen, und kann bald oft dem einen gegenüber schwinden, aber die Freundschaft zu ihm, das Interesse an ihm bleibt. (...) Die sinnliche Liebe schwindet, die Freundschaft muss bleiben; nur wenn sie diese Frucht der Freundschaft erzeugt, war die sinnliche Liebe eine wahre Blüthe." (22)

De patiënt meende, dat morele regels door mensen werden uitgevonden. Wanneer volken behoefte hadden aan bevolkingsaanwas, werd de seksualiteit daaraan ondergeschikt gemaakt en werd heteroseksualiteit de norm, zoals dat bijvoorbeeld bij de Joden was gebeurd. Wanneer bevolkingsvermeerdering echter geen prioriteit meer had, was er ook geen reden meer om mensen tot heteroseksualiteit te dwingen en zou ieder volgens zijn eigen gerichtheid moeten kunnen leven. De seksualiteit die niet in dienst van de voortplanting stond, was dan ook geen ontucht meer. "Unzucht ist allein jeder geschlechtliche Akt (auch der als normal geltende und auch in der Ehe) der nicht den ganzen Menschen in der Liebeserregung umfasst, und bei dem nicht der ganze Mensch mit Leib und Seele sich hingiebt." (23) Volgens N.N. had de maatschappij er zelfs belang bij dat homoseksualiteit werd toegestaan: wanneer

mensen hun liefde voor elkaar konden uiten, ontwikkelden ze tegelijkertijd een sociale instelling en sociale vaardigheden. De maatschappij had niets aan in hun liefde gefrustreerde mensen en de overheid zou zich daarom moeten inspannen om de vooroordelen ten aanzien van homoseksualiteit bij de bevolking weg te nemen.

2.4. Een geval van Homosexualiteit

In dit artikel dat in 1901 verscheen in de 'Psychiatrische en Neurologische Bladen', deden dr. M. Couvée en dr. J. K. A. Wertheim Salomonson verslag van het onderzoek, dat zij op verzoek van de Amsterdamse arrondissementsrechtbank hadden ingesteld naar de geestesgesteldheid van een 45-jarige onderwijzer. Dr. Couvée was geneesheer-directeur van het Nederlandsch-Israëlich Gesticht te Amsterdam, terwijl dr. Wertheim Salomonson als 'consuleerend geneesheer voor zenuwlijders en buitengewoon hoogleeraar' optrad, eveneens in Amsterdam. De onderwijzer was ervan beschuldigd ontuchtige handelingen te hebben gepleegd met een aan hem toevertrouwde minderjarige. De vraag was, of de beklaagde X. leed "(...) aan ziekelijke storing zijner verstandelijke vermogens en of de ten laste gelegde gepleegde feiten den beklaagde wegens ziekelijke storing zijner verstandelijke vermogens kunnen worden toegerekend". (24)

In hun inleiding vermeldden Couvée en Wertheim Salomonson dat niet de daden, maar de geaardheid van de beklaagde hun interesse had gehad. "Ook hier zien wij weder in zoo sterke mate de psychische oorzaak domineeren over de zuiver somatische gevolgen. De hoegrootheid en de waarde der handelingen verzinkt geheel in het niet naast de beteekenis van den geestestoestand die er de aanleiding toe was." (25) Zonder twijfel was homoseksualiteit iets, dat op het werkterrein van de psychiatrie lag. "Inderdaad, niet de handelingen stempelen hem tot een urning doch wel de psychische toestand die er aanleiding toe gaf. Niet de ontucht, gepleegd met een knaap, maakt dat wij hem een homosexueel noemen, doch de speciale afwijkende hersenbouw en hersenwerking, die hem daartoe dreef." (26)

Couvée en Wertheim Salomonson vervolgden hun verslag met een uiteenzetting van de kwalen, waaraan de familie van de beklaagde leed of geleden had. "X. is lid van een familie, waarvan de meeste leden hoogst zonderling zijn en hoogst eigenaardige karaktertrekken vertoonden of vertoonen, zonder dat deze ooit aanleiding gegeven hebben dat een van hen voor krankzinnig kon gehouden worden." (27) Jaloezie en driftigheid hadden tot zelfmoord, felle familieruzies en in zakelijk opzicht tot mislukkingen en faillissementen geleid. Epilepsie kwam veelvuldig voor. X. was de jongste uit het gezin. Toen de zaken van zijn vader al achteruit gingen, werd hij geboren. Hij had een treurige jeugd, moest al vroeg van school af om te werken en voelde zich in zijn puberteit erg eenzaam. Hij was vijftien jaar toen zijn vader stierf, die zijn gezin in slechte financiële omstandigheden achterliet. Dit noodzaakte de beklaagde om zich op te werken en in drie jaar bracht hij het tot onderwijzer.

Van jongs af aan had X. zich aangetrokken gevoeld tot jongens, en meisjes verafschuwd. Met enkele schoolvriendjes en buurjongens had hij een hechte vriendschap onderhouden, maar deze hadden hem in de steek gelaten. Sommigen hadden verkering met een meisje gekregen en dit vergrootte zijn afkeer van vrouwen nog. Om een thuis te vinden begon de beklaagde rond zijn 25ste jaar een neef en diens gezin te onderhouden. Deze zoon van zijn oudste broer was weliswaar

een 'leegloper', maar de beklagde was bijzonder gelukkig, dat hij deel kon hebben aan een warm familieleven. Om jongens tussen zestien en twintig jaar te kunnen ontmoeten gaf de beklagde bijles in Frans. Zijn verlangen naar één van zijn leerlingen, Y., had hij niet kunnen beheersen en hij had intieme betrekkingen met deze jongen aangeknoopt. Dit was de aanleiding geweest tot zijn arrestatie. Eerder had een parkwachter hem eens betrapt bij een poging een dertienjarige jongen te verleiden en zelf had hij tweemaal aangifte gedaan van overvallen op hem op stille plaatsen door jongeren.

X. voelde zich niet schuldig aan wat hem ten laste werd gelegd. "Het staat bij bekl. vast dat hij een voor hem natuurlijke neiging volgt, hij is overtuigd dat hij evenmin schuld heeft aan de voor de wereld tegennatuurlijke gevoelens als een mismaakte van geboorte aan zijn mismaaktheid. God heeft hem zoo en niet anders geschapen en God zal hem zijn neigingen niet meer toerekenen dan anderen de hunne. Bekl. zelf had gaarne anders gewild als hij gekund had. Hij durfde daarom dan ook vrijmoedig tot God te bidden en God toe te roepen dat deze wist, dat bekl. niet anders kon, hem tevens smeevende, hem als het kon, alsnog andere neigingen en begeerten te geven en hem kracht te vragen zijn lusten te beheerschen." (28) "Vergeleek bekl. zich eens met andere mannen, die, ten koste van vrouw en kinderen, bordeelen bezochten of er andere vrouwen opnielden, dan vond hij dat de vergelijking niet in zijn nadeel kon uitvallen." (29)

Couvée en Wertheim Salomonson stelden nog twee andere zaken aan de orde. Zij vroegen de beklagde om zijn erotische fantasieën te beschrijven en voor zichzelf na te gaan, wat jongens voor hem bevallig maakte. Verder verrichtten de twee artsen een uitgebreid lichamelijk onderzoek, waarbij ze de lengte van X., de stand van zijn hoofd, zijn ogen, zijn oren, neus en mond, en verder zijn haargroei, de maten van zijn schedel, zijn spierkracht, en wat er verder maar te meten viel, systematisch in kaart brachten. Ze vermeldden speciaal, dat X. er niet 'geëffemineerd' uitzag: "Bij het onderzoek van de geslachtsorganen, bekkenafmeting en algemeene lichaamsbouw wordt geen spoor van vrouwelijke conformatie gevonden." (30)

Ook deze psychiaters hadden degene die zij moesten onderzoeken, een autobiografie laten schrijven en deze had een omvang gekregen van 67 bladzijden handgeschreven. Couvée en Wertheim Salomonson voegden dit manuscript toe aan hun artikel, maar ze citeerden er nauwelijks uit. Afgezien van het lichamelijk onderzoek van X. bestond hun artikel uit het navertellen van zijn autobiografie, zonder de beklagde zelf aan het woord te laten. Zij waren degenen die het relaas van X. openbaar mochten maken; de homoseksuele autobiografie was niet meer als authentiek verhaal herkenbaar. Dat het stuk van X. toch aan het artikel van de twee artsen werd toegevoegd, moet gezien worden als poging om hun conclusies te bekrachtigen.

Deze luiden als volgt: "Wanneer wij het boven medegedeelde samenvatten en overzien, dan treft ons in de eerste plaats het feit, dat beklagde door zijn afstamming reeds in de hoogste mate voorbeschikt is voor een afwijking in den bouw of de functie van zijn centraal zenuwstelsel. Elk zijner talrijke familieleden haast, vertoont eenige psychische afwijking; zij zijn alle min of meer zonderlingen en vertoonen in niet onbelangrijke mate de verschijnselen eener geestelijke ontaarding. Ook bij den bekl. uit zich deze psychische degeneratie op grond der bestaande

hereditaire praedispositie op de meest in het oog loopende wijze." (31) Er was bij X. namelijk sprake van 'angeborene conträre Sexualempfindung'; de beklagde was 'homosexueel'. Want: "Toetsen wij het resultaat van ons onderzoek bij beklagde aan de mededeelingen der genoemde onderzoekers [o.a. Westphal en Von Krafft-Ebing - A.H.], alsook aan de geschriften van lijders, behept met de bedoelde ziekelijke afwijking, dan worden wij getroffen, door de meest volmaakte overeenstemming." (32)

Sinds zijn prille jeugd had X. zich tot jongens aangetrokken gevoeld en van het vrouwelijke geslacht had hij een steeds grotere afkeer gekregen. "In elk zijner gewaarwordingen, vinden wij de substitutie van het mannelijk voor het vrouwelijk geslacht en omgekeerd terug, doch afgezien van de substitutie vinden wij geen afwijking. (...) De liefde die hij gevoelt voor den man, is vergelijkbaar met die van den normaal voelende voor de vrouw. (...) Wanneer wij in zijne mededeelingen het woord 'man' door 'vrouw', 'jongen' door 'meisje' en omgekeerd vervangen, dan zouden wij vermoeden, dat wij met een ietwat geëxalteerd doch overigens vrij normaal individu te doen hebben." (33) De beklagde was immers niet pervers: hij legde veel meer nadruk op het 'platonische' element in zijn liefde voor mannen dan op de lustbeleving. Het ging hem in de eerste plaats om kameraadschap, niet om seks. "Hij voelt zich aangetrokken tot een individu van het mannelijk geslacht en in de liefde treedt sexueele opwinding op." (34)

Ook in andere opzichten leek de beklagde 'normaal' te zijn. Zijn verstandelijke vermogens en zijn geheugen waren intact; hij was kalm en niet driftig; en verder kenmerkten goedhartigheid en hulpvaardigheid hem. Toch maakten Couvée en Wertheim Salomonson melding van 'een allerzonderlingst egoïsme' bij de beklagde. Wanneer X. namelijk een vriend had gevonden, zoals Y., eiste hij volledige toewijding. De beklagde beschouwde zich als een getrouwd man, die van zijn partner loyaliteit mocht verwachten. Hij beseftte volgens de twee artsen niet, dat dit twee onvergelykbare dingen waren, een huwelijk en een homoseksuele vriendschap. Tenslotte kwamen Couvée en Wertheim Salomonson op het vraagstuk van de toerekenbaarheid. "Daar het ons erachtens niet te betwijfelen valt, dat de beklagde een ziekelijke afwijking van zijn centraalzenuwstelsel heeft, zou men geneigd kunnen zijn om aan te nemen, dat elke handeling die een logisch gevolg van die abnormaliteit is, juist wegens dit causale verband den beklagde niet mag worden toegerekend. Dit is inderdaad de meening, die bij de meeste psychiaters bestaat." (35)

Sommigen, en hier waren ook homoseksuelen bij, hielden er echter andere opvattingen op na. "Zij zeggen, dat wel is waar de homoseksuele handelingen een gevolg zijn der homosexualiteit, doch dat de omstandigheden waaronder deze handelingen gepleegd worden, daarmee niet in direct causaal verband behoeven te staan." (36) Homoseksuele handelingen kwamen dan wel voort uit een homoseksuele geaardheid, maar dat wilde nog niet zeggen, dat het nu de homoseksuelen ook vrij mocht staan om die handelingen te plegen met minderjarigen of leerlingen. Homoseksuelen dienden voor de wet gelijk gesteld te worden aan heteroseksuelen, die zich ook aan bepaalde regels moesten houden. Homoseksualiteit op zichzelf hoorde niet bestraft te worden, maar wel als het bijvoorbeeld ging, zoals in dit geval, om de verleiding van een minderjarige leerling.

De twee psychiaters wisten niet goed, wat ze met dit 'geval' van homoseksualiteit aan moesten. Was X. toerekenbaar of niet? Couvée en Wertheim Salomonson neigden tot het laatste. "En inderdaad kunnen wij ons denken, dat in casu toch een direct causaal verband bestond tusschen de homoseksualiteit van beklagde en de handelingen met zijn leerling. Indien namelijk de geslachtsdrift van beklagde niet alleen kwalitatief veranderd is, doch bovendien kwantitatief vermeerderd, en wanneer bovendien de persoonlijkheid van Y. een abnorme sterke prikkel daarvoor is geweest, dan moeten wij wel aannemen dat de geïncrimineerde handelingen een logische consequentie van zijn abnormen geestestoestand zijn." (37) Uit het onderzoek naar de erotische fantasieën van X. was namelijk gebleken, dat hij zich bij uitstek aangetrokken voelde tot jongens tussen zestien en twintig jaar met een bepaald voorkomen. Het was juist Y., die aan deze verlangens voldeed. Het causale verband tussen de geaardheid van X. en de verleiding door hem van Y. bestond dus wel, maar Couvée en Wertheim Salomonson vonden het toch erg moeilijk om een eindoordeel te geven. Ze verklaarden zich incompetent om te antwoorden op de vraag, of het ten laste gelegde de beklagde toegerekend mocht worden.

2.5. Conclusie

Uit de vier in dit hoofdstuk besproken artikelen blijkt, dat de homoseksuele autobiografen veel van hun psychiaters verwachtten. Hun medewerking aan het medisch onderzoek was opvallend groot. Met uitzondering van de patiënt van Anschütz waren ze zo uitvoerig mogelijk in het beschrijven van hun leven. De marine-officier beschreef zijn seksuele avonturen tot in de details; de patiënt van De Snoo leverde niet alleen een autobiografie, maar becommentarieerde ook de levensschets van de marine-officier en deed uitvoerig verslag van zijn erotische fantasieën, terwijl hij ook al voor zijn Duitse psychiaters zijn leven drie maal beschreven had; en de autobiografie van de onderwijzer besloeg maar liefst 67 handgeschreven bladzijden.

Daarnaast valt op, dat de vier autobiografen zich allemaal inspanden om een zo 'gunstig' mogelijk beeld te geven van hun homoseksualiteit. Het ging hen vooral om de liefde en beslist niet om de lust alleen. Seksualiteit was slechts toegestaan als seksuele beleving van de liefde: er moest dus eerst liefde zijn. De Snoo was daar sceptisch over, maar Couvée en Wertheim Salomonson geloofden er in.

Ten derde deden de homoseksuelen hun beklag over het trieste leven, dat zij moesten leiden. Ze eisten alle vier op hun eigen manier het recht op om te bestaan. Ze schreven hun pleidooi neer om het voor te leggen aan medici. Men mag aannemen, dat zij dit niet zonder reden deden en van de psychiaters verwachtten, dat deze hen dat bestaansrecht ook zouden verlenen.

In de drie Nederlandse artikelen ging het de artsen er in de allereerste plaats om aan te tonen, dat de mannen die zij onderzocht hadden, ziek waren en dat ze leden aan een aangeboren ziekte. Hun onderzoek betrof voornamelijk het opsporen van symptomen die overeenstemden met de kenmerken, waaraan volgens Von Krafft-Ebing de aangeboren homoseksualiteit herkend kon worden. De geestelijke en lichamelijke conditie van de mannen en hun familie, hun dromen en fantasieën, de leeftijd waarop ze voor het eerst seksuele gevoelens bij zichzelf ontdekten en waarop ze zich bewust werden van hun gerichtheid, al dergelijke door Von Krafft-Ebing

geïnspireerde kwesties werden in de artikelen uitvoerig aan de orde gesteld. In het artikel van Anschütz was deze tendens wel wat minder sterk, maar ook daarin verklaarde de patiënt, dat hij bekend was met het werk van Von Krafft-Ebing en besprak hij in het kort, in hoeverre hij zich kon herkennen in de beschrijving, die Von Krafft-Ebing had gegeven van de homoseksualiteit.

Foucault veronderstelt, dat de psychiaters hun homoseksuele patiënten niet zelf aan het woord lieten. Hun autobiografieën zouden door artsen becommentarieerd zijn en in een geïnterpreteerde vorm aan het publiek voorgelegd. Door de artikelen van Spaink en Anschütz blijkt deze hypothese niet bevestigd te worden, ook al zorgde Spaink er wel voor zelf het laatste woord te houden. Dat neemt niet weg, dat alle teksten, die in de 'Psychiatrische Bladen' en de opvolger daarvan, de 'Psychiatrische en Neurologische Bladen', werden gepubliceerd, in zekere zin altijd binnen een medisch kader waren geplaatst. Een artikel als dat van Anschütz was niet bedoeld om een homoseksueel aan het woord te laten, maar als illustratie van de bijzondere psyche der homoseksuelen en zo las het publiek de tekst ook.

Wanneer het artikel van Anschütz buiten beschouwing wordt gelaten, blijkt uit de drie overige stukken, dat tussen 1893, het jaar, waarin Spaink zijn artikel publiceerde, en 1901, toen Couvée en Wertheim Salomonson verslag deden van hun onderzoek, de medische bemoeienis met de homoseksualiteit in Nederland een duidelijk omschreven vorm kreeg. Wellicht kan er gesproken worden van een professionalisering. Spaink deed in 1893 nauwelijks meer dan het aanbrengen van het psychiatrische kader, waarbinnen de marine-officier zelf kon vertellen over zijn leven. De Snoo liet een jaar later zijn patiënt al heel wat minder vrijheid; elk citaat werd van commentaar voorzien. Het onderzoek van De Snoo was echter onsystematisch, zijn artikel brak na het vierde hoofdstuk af, omdat er plotseling niets meer te vertellen viel, en dat laatste hoofdstuk vormde op zichzelf een soort toegift, waarvan het verband met de drie voorafgaande hoofdstukken niet geheel duidelijk was. Bij Couvée en Wertheim Salomonson kwam de onderwijzer X. in het geheel niet meer aan het woord. Zijn levensschets werd volledig naverteld en het commentaar erop van de twee artsen was uitvoerig en weloverwogen; ze gingen bovendien systematisch te werk. Het verhaal van de beklagde zelf werd wel aan het artikel toegevoegd, maar deed uitsluitend dienst als bewijsstuk.

Er kan dus inderdaad gesproken worden van een medicalisering van de homoseksualiteit in Nederland na 1890. Enerzijds werd de omgang van de artsen met hun homoseksuele patiënten langzaam aan gestroomlijnd. Het werk van Von Krafft-Ebing vormde het uitgangspunt voor het onderzoek naar homoseksualiteit in Nederland, dat geruisloos werd uitgebouwd en een steeds wetenschappelijker uiterlijk kreeg. Anderzijds accepteerden de patiënten zelf het ziektebeeld homoseksualiteit. Hun hoge verwachtingen ten aanzien van de artsen bewijzen dit, ook al verlangden ze niet in de eerste plaats om genezen te worden, maar het recht om te bestaan. Het was echter alleen het bestaansrecht van de zieke, waar zij artsen om konden vragen. Het beeld dat de homoseksuelen van zichzelf hadden en dat, wat de psychiaters van hen hadden, gingen dus samenvallen: een laatste bewijs, dat er inderdaad van een medicalisering van de homoseksualiteit gesproken kan worden.

Noten bij Hoofdstuk II

- 1) Zie voor een uitvoerig overzicht Hekma, 1981
- 2) Hekma, 1981, p. 70
- 3) Hekma (1981, p. 69) noemt de publicatie van dit artikel, waarin voor het eerst in Nederland een homoseksuele autobiografie aan de orde werd gesteld, zelfs een 'wapenfeit'.
- 4) Spaink, p. 143
- 5) Spaink, p. 144
- 6) Spaink, p. 148
- 7) Hekma, 1980, p. 490
- 8) Spaink, p. 156 - 157
- 9) Spaink, p. 165
- 10) De Snoo, p. 114
- 11) De Snoo, p. 117
- 12) De Snoo, p. 121 - 122
- 13) De Snoo, p. 126
- 14) De Snoo, p. 131
- 15) De Snoo, p. 133
- 16) De Snoo, p. 135
- 17) De Snoo, p. 197 - 198
- 18) De Snoo, p. 198
- 19) De Snoo, p. 295
- 20) De Snoo, P. 295
- 21) De Snoo, p. 297 - 298
- 22) Anschütz, p. 163
- 23) Anschütz, p. 163
- 24) Couvée, p. 8
- 25) Couvée, p. 7
- 26) Couvée, p. 8
- 27) Couvée, p. 8
- 28) Couvée, p. 20
- 29) Couvée, p. 21
- 30) Couvée, p. 16
- 31) Couvée, p. 24
- 32) Couvée, p. 24
- 33) Couvée, p. 25
- 34) Couvée, p. 26
- 35) Couvée, p. 27
- 36) Couvée, p. 27
- 37) Couvée, p. 28

HOOFDSTUK III DE BEVRIJDING VAN DE HOMOSEKSUALITEIT

Foucault beweert, dat de argumenten die rond de eeuwwisseling gehanteerd werden door strijders voor de emancipatie der homoseksuelen, passen in het medische vertoog over de homoseksualiteit. In Hoofdstuk II is duidelijk geworden, hoe de homoseksualiteit ook in Nederland aan de hand van homoseksuele bekentenissen

door medici zichtbaar werd gemaakt en benoemd. De patiënten identificeerden zich zelfs met het ziektebeeld homoseksualiteit. Alleen op basis van een dergelijke concretisering van de liefde voor het eigen geslacht konden homoseksuelen hun bestaansrecht op gaan eisen. In die zin moest het werk der emancipatoren dus ook wel in het verlengde liggen van de medisch-wetenschappelijke onderzoeken. Gold dit ook voor de argumenten, die zij gebruikten?

In essentie onderscheidden de emancipatoren zich van de artsen door niet slechts uit wetenschappelijke belangstelling over homoseksualiteit te spreken, maar door een homoseksueel bestaansrecht op te eisen. De vraag is nu, hoe de emancipatoren zich dat homoseksuele bestaansrecht voorstelden. Was dat het bestaansrecht van de zieke, die het zelf al moeilijk genoeg had en om zijn psychische gebreken niet gestraft en geminacht mocht worden door zijn gezonde medemensen? Of stelden de emancipatoren hun eis met een zekere fierheid, waarbij zij protest aantekenden tegen het ziektebeeld homoseksualiteit? Als er sprake is van dat laatste, hoe kan Foucault dan beweren, dat de emancipatorische bezigheid in het verlengde lag van de medische? De emancipatoren richtten zich dan toch tegen de medische bemoeienis met de homoseksualiteit, ook al gingen ze uit van de medische benoeming van de liefde voor het eigen geslacht?

In dit hoofdstuk zullen een aantal teksten geanalyseerd worden, die 'emancipatorisch' genoemd zijn, omdat er een homoseksueel bestaansrecht in bepleit wordt. Er zal onderzocht worden, hóe dat bestaansrecht wordt verdedigd. Uit de analyse zal blijken, of het emancipatorische spreken inderdaad past in het medische vertoog, zoals Foucault beweert. De teksten van Alertino en Von Römer zijn vrij willekeurig gekozen uit hun omvangrijke oeuvre. Het gaat erom een indruk te geven van emancipatorische werkzaamheden, niet om hun individuele positie binnen de homoseksuele emancipatiebeweging tot in de details te beschrijven. (1)

3.1. Ongekend Leed

In 1904 publiceerde Von Römer zijn boek 'Ongekend Leed; de physiologische ontwikkeling der geslachten in verband met de homosexualiteit'. Dit boek bevatte de tekst van een lezing, die Von Römer in februari en maart 1904 had uitgesproken voor een drietal afdelingen van de in 1901 opgerichte Rein Leven-Beweging, een tegenhanger van de Nieuw-Malthusiaansche Bond. De bedoeling was geweest om de lezing te houden voor een reeks van afdelingen van deze organisatie, maar daar is het niet van gekomen. Toen Felix Ortt, een der leiders van Rein Leven, de lezing gehoord had, verscheen een negatieve kritiek van hem in het verenigingsblad en verviel de uitnodiging aan Von Römer.

Von Römer begon zijn lezing met de constatering, dat het ongelukkig is om bij de geboorte van kinderen hen al dadelijk in twee groepen te delen op grond van de uiterlijke geslachtskenmerken die zij vertoonden. "Zou het niet voldoende geweest zijn te zeggen, dat er een mensch geboren was en eerst later, na de puberteit, 'geslachtsrijpheid', van een bepaald geslacht te spreken? De mensch wordt nu eenmaal dubbelslachtig aangelegd, en iedere man toont zelfs in volwassen leeftijd nog de kenteekenen van dien toestand, waarin hij ook vrouw was, indien ik het zoo uit mag drukken, en iedere vrouw heeft in haar lichaam steeds overblijfselen van haar vroegere mannelijkheid." (2)

Von Römer zette uiteen, dat er tot een bepaald stadium bij het ongebooren kind geen verschil kon worden waargenomen tussen mannelijke en vrouwelijke geslachtskenmerken. Pas na dat stadium kwamen de mannelijke dan wel de vrouwelijke geslachtsorganen tot ontwikkeling, die bij de geboorte bepalend waren voor de sekse-benoeming. Dat zich hierbij problemen voor konden doen, bleek volgens Von Römer uit het feit, dat er zoiets bestond als hermafroditisme, of liever pseudo-hermafroditisme, want het verschijnsel, tweeslachtigheid, bestond niet in werkelijkheid, maar slechts in schijn. Het betekende, dat een man achteraf eigenlijk een vrouw bleek te zijn en omgekeerd. Men had op grond van de uitwendige geslachtskenmerken iemand bij de geboorte benoemd, maar de werking van de inwendige organen had later aangegeven, dat de persoon tot de andere sekse behoorde.

Men moest dus niet denken, dat het eenvoudig was om met zekerheid vast te stellen, wie een man en wie een vrouw was. Men moest zelfs niet al te veel waarde hechten aan een strikt onderscheid tussen het mannelijke en het vrouwelijke. Vrouwen hadden niet altijd een hoge, en mannen niet altijd een lage stem; mannen waren niet altijd behaard en vrouwen niet altijd onbehaard. En zo was er meer: "Wanneer wij nu nog de psychische eigenschappen in onze beschouwing opnemen, met uitzondering van de richting der geslachtsliefde, dan kent ieder uwer wel mannen, wier gevoelsleven zoo uiterst fijn en teeder is, en liefderijk, als men eigenlijk slechts aan vrouwen toekent." (3)

Volgens Von Römer betekende dit: "De absolute man, d.w.z. het menselijk wezen, dat geen enkel overblijfsel van zijn vroegere tweeslachtigheid over heeft, of liever gezegd, dat geen enkel kenmerk, dat eigenlijk het andere geslacht toebehoort, bezit, bestaat niet, en evenmin de absolute vrouw, maar alleen bestaan er personen, die bijna geheel man zijn of die bijna geheel vrouw zijn, en tusschen die beide eindpunten komt een onafgebroken reeks tusschenvormen." (4) Door citaten uit de medische literatuur aan te dragen, trachtte Von Römer deze stelling te bewijzen.

Er kon dus een discrepantie bestaan tussen:

- inwendige en uitwendige geslachtskenmerken (hermafroditisme),
- geslachtskenmerken en andere lichamelijke kenmerken,
- geslachtskenmerken en geestelijke eigenschappen.

Tussen het relatief volledig mannelijke en het relatief volledig vrouwelijke kon een lijn getrokken worden. 'Relatief volledig' betekende: geslachtskenmerken en andere kenmerken stemmen min of meer overeen (of kunnen gedacht worden als overeenstemmend). In de mate, waarin de geslachtskenmerken van een persoon en de lichamelijke en / of psychische kenmerken níet overeenkwamen, in díe mate moest deze persoon van één der uiteinden af op de lijn gesitueerd worden. Op het midden van de lijn plaatste Von Römer de homoseksuelen. Hun geslachtskenmerken waren immers precies tegengesteld aan hun seksuele gerichtheid, die psychisch bepaald was. (5)

Deze inversie kwam veelvuldig voor. Von Römer was trots op het cijfermateriaal, dat hij zijn publiek voor kon leggen. Hij had zelf in 1902 een enquête gehouden onder Amsterdamse studenten, waaruit was gebleken, dat van de ondervraagden bijna twee procent homoseksueel was en bijna vier procent biseksueel. Na ingewikkelde omrekeningen kwam Von Römer tot de conclusie, dat er in een stad als Amsterdam

(100.000 volwassen mannelijke inwoners) minstens 1360 mannelijke homoseksuelen moesten wonen. Werd homoseksualiteit bij vrouwen meegerekend en de berekening gemaakt voor heel Nederland (vijf miljoen inwoners), dan kwam Von Römer op 68.000 homoseksuelen. Onder deze waren er vele ongelukkig; zij moesten immers hun leven lang hun gevoelens verbergen om bespotting, chantage of erger te ontlopen. Von Römer kwam hier bij zijn eigenlijke onderwerp: het leed der homoseksuelen.

In zijn enquête en ook in die van Duitse emancipatoren (6) waren vragen omtrent het homoseksuele leed gesteld. Van de ondervraagden voelde 75 procent zich diep ongelukkig, meer dan 25 procent liep met da gedachte rond om zelfmoord te plegen en bijna acht procent van alle geënquêteerde homoseksuelen had inderdaad één of meerdere malen geprobeerd om zelfmoord te plegen. "Het leed, dat den gevoelvollen urning drukt, is zoo naamloos groot, dat de sterkste en gezondste ten slotte dan dood boven het leven kiezen zou... (...)" (7) Von Römer citeerde vervolgens negen homoseksuelen, die in het kort hun levensloop en uitvoerig hun leed voor hem hadden beschreven. Zijn methode doet sterk denken aan die der psychiaters, al valt de nadruk op de homoseksuele smart en niet op de symptomen van de homoseksuele ziekte. De bovengenoemde negen hadden zelfmoord willen plegen. Von Römer was ook bekend met zestien geslaagde zelfmoorden van homoseksuelen. Hij citeerde uit twee van de afscheidsbrieven. De ene begon met "Ik had niet de kracht (...)," de ander met "Ik maak er een eind aan". (8)

Von Römer was zeer verontwaardigd over al dit leed: homoseksuelen konden er niets aan doen, dat zij zo waren; ze werden als homoseksuelen geboren. Ook dat laatste probeerde hij door middel van cijfers aan te tonen. Uit de enquêtes was gebleken, dat meer dan 72 procent van de homoseksuele ondervraagden (mannen) al in hun jeugd hadden opgemerkt, dat zij 'anders' waren dan andere jongens. Zij hadden bijvoorbeeld liever met meisjes gespeeld, meisjesspelen gedaan, zich als meisjes gedragen enz.. Von Römer wilde hier niet generaliseren: niet alle homoseksuelen hadden een vrouwelijke aard en ze hadden zich ook niet allemaal al in hun jeugd meisjesachtig gevoeld. Dat 72 procent zich wel al op jeugdige leeftijd 'anders' had gevoeld, was echter toch een belangrijke aanwijzing volgens Von Römer, dat homoseksualiteit aangeboren was.

Homoseksualiteit kwam voor in alle lagen van de maatschappij. Ook hier viel een vooroordeel te bestrijden en Von Römer deed dat grondig. Op basis van de gegevens uit de enquêtes kon hij vaststellen, dat ook boekhouders, wevers, apothekers, ingenieurs en kelners homoseksueel konden zijn en dat niet alleen decadente intellectuelen het waren. Met degeneratie had homoseksualiteit niets te maken, want het kwam ook voor onder de grootsten der aarde. Zeer beroemde mannen hadden als homoseksuelen de beste mannelijke en de beste vrouwelijke eigenschappen in zich verenigd. Met enige trots somde Von Römer hen op: Plato, Michelangelo, Shakespeare, Byron, Andersen, Frederik de Grote, stadhouder-koning Willem III, Krupp.

Ter afronding van zijn betoog las Von Römer zijn publiek een lange passage voor uit het Duitse toneelstuk 'Jasminblüthe' (1899) van Ludwig Dilsner. De hoofdpersoon hierin, Rudolf, zoon van een achtenswaardige leraar, is homoseksueel en weet zich geen raad. Hij klopt met zijn probleem aan bij de dominee, die hem gebiedt afstand

te nemen van zijn gevoelens voor jongens. Er ontstaat een heftige discussie en Rudolf noemt de houding van de dominee repressief: "(...) ik verlang slechts rechtvaardigheid, slechts gelijkstelling met de andere mensen. Wie geeft u het recht om onthouding van ons te eischen, die ge van uws gelijken niet vergt? Wij hebben vleesch en bloed zoals die anderen, wij voelen ook wat liefde is en u wilt ons van u stooten?" (9) Rudolf beschuldigt de dominee van onrechtvaardigheid: "Want u vergrijpt u aan mensen, die zonder dat reeds genoeg te kort gekomen zijn in den strijd om 't bestaan. Het is ons ontzegd: deel te nemen aan de behouding der soort, het hoogste doel van alle aardsch bestaan." (10) Rudolf krijgt een verhouding met een knecht, die hem chanteert en die tenslotte zijn vader inlicht. Er wordt dan een dokter geconsulteerd, die rust voorschrijft en een huwelijk. Dat huwelijk zal tenslotte dan inderdaad voltrokken worden, maar net voordat het gebeurt, pleegt Rudolf zelfmoord.

Naar aanleiding van zijn lezing kwam Von Römer in conflict met de Rein Leven-Beweging. Dit was een organisatie, die uitging "(...) van de behoefte om buiten het kerkelijk dogmatisme te strijden tegen onwetendheid, prostitutie en ontucht en te ijveren voor een nieuwe seksuele moraal". (11) Zonder overdreven preuts te willen zijn ageerde men tegen de neo-malthusiaanse vrijmoedigheid. In de beginselverklaring van de Rein Leven-Beweging stond: "Geslachtsgemeenschap is alleen dan volkomen rein, wanneer die plaatsvindt in hoogste liefdeseenheid, in huwelijk tussen man en vrouw, en wanneer in de bedoeling der beide personen de mogelijkheid van voortplanting niet is uitgesloten." (12) Prostitutie, masturbatie en homoseksualiteit werden afgekeurd; onthouding werd als oplossing gezien, wanneer niet aan de voorwaarden voor geslachtsgemeenschap kon worden voldaan.

Von Römer was het eens met het kuisheidsideaal, maar hij interpreteerde dit anders dan de Rein Leven-Beweging. In het voorwoord van 'Ongekend Leed' schreef hij: "Rein is iedere geslachtelijke handeling, die geschiedt als het ware, als lichaamlijke deelneming in de psychische liefde-extase der betrokken personen, wanneer die zielevervoering wederzijdsch is." (13) Er bestond dus al van aanvang af verschil van mening tussen Von Römer en Rein Leven, maar tot een openlijk conflict kwam het pas, toen Felix Ortt zijn kritiek op Von Römer's lezing publiceerde. Deze laatste behandelde in zijn nawoord de hele affaire zeer uitvoerig en liet in 'Ongekend Leed' alle brieven en artikelen van hemzelf en zijn opponenten inzake deze kwestie afdrukken.

Volgens Ortt werd in 'Jasminblütthe' waaruit Von Römer had voorgedragen, beweerd, dat homoseksuelen een niet te beheersen seksuele drang hadden (tussen de regels: homoseksuelen waren dus toch wellustelingen) en dat Von Römer ervoor gepleit had, dat het voor hen mogelijk zou worden om aan die drang toe te geven, omdat zij anders geestelijk in moeilijkheden zouden komen en zelfmoord het gevolg zou kunnen zijn. Volgens Ortt was deze redenatie onredelijk. Hij meende, dat ook heteroseksuelen kuis konden leven, als zij dat wilden, en hij zag niet in, waarom homoseksuelen zich niet zouden kunnen beheersen. Al had Ortt 'medegevoel en deernis' voor de homoseksuelen, wanneer het ging om de publieke verachting, waaraan zij bloot stonden, hij noemde Von Römer's lezing propaganda voor onbezonnen lustbevrediging en in strijd met de principes van de Rein

Leven-Beweging. Hij adviseerde de afdelingen van de organisatie "(...) niet te wroeten in zulke treurige abnormaliteiten en perversiteiten op sexueel gebied". (14) Von Römer ging hier natuurlijk fel tegen in en dreigde in een brochure de verwickelingen rond zijn lezing openbaar te maken. Felix Ortt bood toen aan een openbaar debat met Von Römer te voeren en de laatste accepteerde dit voorstel. Tijdens de zitting slaagde echter geen van beide erin de ander te overtuigen. De zaak was ondertussen zo hoog opgelopen, dat er een scheuring van de Rein Leven-Beweging te vrezende viel. Om die reden sloten Von Römer en Ortt een akkoord. In een verklaring gaf Von Römer toe, dat hij van aanvang af al anders had gedacht over kuisheid, en Ortt liet de afdelingen van de organisatie vrij om zelf te beslissen, of zij Von Römer wilden uitnodigen om zijn lezing te houden.

3.2. Het derde geslacht

De affaire rond Von Römer's lezing sudderde nog een tijd door, kwam zelfs onder de aandacht van de minister van Binnenlandse Zaken Abraham Kuyper, maar was verder nauwelijks interessant. Dat was wel de bespreking van 'Ongekend Leed' door L. Hermans in 'De Nieuwe Tijd'. In zijn artikel 'Het derde geslacht' gaf deze een kort overzicht van de gebeurtenissen rond homoseksualiteit in die dagen. Hermans begon als volgt: "Tot nu was het niet gebruikelijk, ten minste in Nederland, dat het vraagstuk der homosexualiteit (uranisme, pederastie, sodomie) in tijdschriften buiten de psychiatrische bladen om, te sprake werd gebracht. Dat dit noodzakelijk wordt, is een merkwaardig teken des tijds, een gevolg van de aanspraken, welke de homoseksuelen doen gelden om minstens als normale, zoo niet betere menschen geacht te worden, vergeleken bij hunne medeschepselen, welke zich meer aangetrokken voelen tot het andere geslacht." (15)

In het kort zette Hermans uiteen, wat het WHK was en hij kwam toen op de vraag: "Van waar de naam: het derde geslacht? Er zijn er nog velen, die het uranisme beschouwen als een gevolg van zonde, van losbandig leven, als een gevolg van oververzadiging door uitspattingen en excessen op geslachtelijk gebied (...)." (16) Hermans wist wel beter: het was een aangeboren afwijking. De voorzitter van het WHK Hirschfeld en zijn Nederlandse vertegenwoordiger Von Römer gingen echter nog verder. Zij verkondigden volgens Hermans, dat embryologisch aantoonbaar was, dat ieder mens oorspronkelijk tweeslachtig is geweest, dat zowel man als vrouw eigenschappen hadden, die 'eigenlijk' kenmerkend waren voor het andere geslacht en dat er een tussenvorm of variant kon ontstaan naast het mannelijke en het vrouwelijke geslacht, waarbij geslachtskenmerken en psychisch-seksuele gerichtheid aan elkaar tegengesteld waren: het derde geslacht.

Hermans noemde de redenerie van de homoseksuele emancipatoren een sofisme: homoseksualiteit kon op deze manier wel verklaard worden, maar daarom was het nog geen normale zaak! Nee, het was een stoornis in de normale ontwikkeling, zoals een hazenlip dat was, een atavisme. In biologisch opzicht was homoseksualiteit betreuwenswaardig: "De natuur streeft naar instandhouding van de soort. Indien de uraniërs bovenmatig in getal toenemen, zouden zij een gevaar opleveren zoowel uit sociologisch als oeconomisch opzicht; zij zijn biologische nonvaleurs." (17) Natuurlijk mochten homoseksuelen niet vervolgd worden; men moest medelijden met hen

hebben; zij leden zeer onder hun gebrek, net zoals andere geesteszieken onder hun specifieke gebrek leden.

Het WHK en Von Römer draaiden de zaken om: zij verheerlijkten de homoseksualiteit en stelden het boven de heteroseksualiteit. "De uraniër, die zich bewust was van een ziekelijke neiging, wordt thans duidelijk gemaakt, dat hij bijna een superieur mensch is, dat hij recht heeft op wederliefde." (18) Dat was volgens Hermans niet alleen een blijk van hooghartigheid, maar uit de gepubliceerde autobiografieën bleek ook, dat het niet klopte. "Onmiddellijk treft de merkwaardige openhartigheid waarmee de homosexuele man zijn geslachts- en gevoelsleven tot in de uiterste en onsmakelijkste bijzonderheden beschrijft. (...) Deze liefdesgeschiedenissen hebben alle of iets stuitend vroegrijps, of iets weeks en onwaardigs. De wijze waarop de liefhebbende homosexueel zich vergooit, zich laat trappen (lees opofferende liefde), zich vastklampt aan zijn geliefde, die maar al te vaak geen homosexueel is, de grote rol die 'schoone jongelingen' in de acten spelen, dit alles geeft den uraniërs niet het recht, achting, zoo niet hoogachting, te eischen." (19) De homoseksuelen konden geen aanspraak maken op bijzonder respect, maar men moest hen ook niet al te zeer verachten. Men moest ze zien, zoals ze waren: ziek. Deze zieken hadden nu eenmaal minder aanzien en dat was maar goed ook, want dat had een remmende, opvoedende werking 'ten einde een te betreuren uitbreiding tegen te gaan'.

Het werd Von Römer toegestaan om in 'De Nieuwe Tijd' op het artikel van Hermans te reageren. Hij begon ermee vast te stellen, dat het WHK homoseksualiteit noch verheerlijkte noch propageerde, maar het verschijnsel slechts wetenschappelijk wilde bestuderen. Homoseksualiteit kon ook niet gepropageerd worden, omdat het aangeboren was. Nogmaals onderwees Von Römer zijn opponent Hermans in de embryologie. Homoseksualiteit was een variant en niemand minder dan professor Hugo de Vries had dat bevestigd. "Hoe men zich nu zou kunnen voorstellen, dat de verachting remmend zou inwerken op die binnenbaarmoederlijke ontwikkeling is onbegrijpelijk en kan men deze mogelijkheid van uitbreiding dus als buitengesloten beschouwen." (20)

Vervolgens hield Von Römer Hermans op provocerende toon voor, hoeveel beroemde homoseksuelen de geschiedenis wel niet telt. Hij deed dit, omdat Hermans hem had verweten, dat hij de homoseksualiteit had afgeschilderd als iets, waar een mens zich op voor kon laten staan. Een bladzijde lang somde Von Römer beroemde homoseksuele kunstenaars en hun prestaties op om aan het einde van zijn stuk bijna lakoniek vast te stellen: "Geen der wetenschappelijke onderzoekers, ook ik niet, heeft ooit verklaard, dat de uranische liefde reiner en beter zou zijn dan de gewone liefde tusschen man en vrouw, en ik tart den heer L.H. ergens een plaats aan te geven, waar dat geschreven is. Ik voor mij verklaar met nadruk er bij, dat zoiets zelfs nooit in mijn gedachten opgekomen is." (21) Onder geniale kunstenaars kwam homoseksualiteit voor; Von Römer had niet gezegd, dat alle homoseksuelen geniaal waren.

Tenslotte antwoordde Hermans nog op de kritiek van Von Römer. Hij bracht in het midden, dat hij met 'verbreiding' van de homoseksualiteit niet had bedoeld, dat het verworven kon worden, maar dat er, wanneer de homoseksualiteit in de samenleving niet meer zou worden afgekeurd, een situatie zou kunnen ontstaan, waarin de homoseksuelen hun geaardheid niet meer zouden onderdrukken. Met 'verbreiding'

bedoelde Hermans, dat de homoseksuelen voor hun aangeboren afwijking uit zouden komen. Verder hield Hermans voet bij stuk: Von Römer verheerlijkte de homoseksualiteit. Hij kon dat wel begrijpen. De homoseksuelen behoorden immers "(...) tot een geboycotte klasse, die zich langzamerhand ontworstelt of tracht te ontworstelen aan den druk waaronder zij gebukt gaat. Als reactie gaat de verdrukte klasse door middel van hare spreekorganen zich als betere mensen voorstellen. Zoo ging het indertijd de bourgeoisie, zoo gaat het thans het proletariaat." (22) De houding van Von Römer lag in de lijn der historie.

3.3. Over Uranisme

In 1905 publiceerde Aletrino onder het pseudoniem Karl Ihlfeldt, 'praktiseerend geneesheer', het boek 'Over Uranisme (liefde voor hetzelfde geslacht); een gerechtelijk-geneeskundige studie'. Zijn motto, dat hij aan de Duitse psychiater Moll ontleend had, luidde: "Ich glaube, das für den Arzt die genaue Kenntniss des Geschlechtstriebes des Menschen, mindestens dieselbe Wichtigkeit hat wie das Studium der mikroskopischen Baues der Schweineleber." (23) Na op deze manier de medische relevantie van zijn studie aangeduid te hebben kondigde Aletrino aan zélf niet homoseksueel te zijn. Hij deed dit heel nadrukkelijk, omdat het vooroordeel bestond, dat wie zich met homoseksualiteit bezighield, dan zelf ook wel homoseksueel zou zijn. "Een dergelijke beoordeling is te merkwaardiger, omdat niemand het in zijn hoofd zal krijgen om iemand die zich met oorheekunde bezig houdt, voor doof, den oogheekundige voor blind, den psychiater voor gestoord in zijn geestvermogens of den specialist in huidziekten voor schurftig te houden." (24) Aletrino wilde door middel van zijn boek juristen voorlichten over homoseksualiteit, maar ook de gewone huisartsen. Deze wisten namelijk niet veel van het onderwerp af. Zij hadden het volgens Aletrino aan de specialisten, de psychiaters, overgelaten om zich met de homoseksualiteit bezig te houden en hen te informeren. De psychiaters waren op het gebied van de homoseksualiteit echter bepaald niet deskundig. "De overgrote meerderheid der tegenwoordige psychiaters gaat af op de beoordeeling der geestesgestoorde individuen, die onder behandeling zijn geweest of nog onder behandeling zijn. Aan het meerendeel der psychiaters zijn normale, d.i. niet-gestoorde, uranisten totaal onbekend." (25) De psychiaters kenden alleen de problematische homoseksualiteit, niet de gewone.

Homoseksuelen kwamen volgens Aletrino bij psychiaters terecht, omdat zij onder zeer zware maatschappelijke druk leefden. Hun gerichtheid werd in de samenleving immers niet geaccepteerd. "Maar een nooit falend verband tusschen uranisme en zenuwlijden vast te stellen, een verband dat altijd en immer gevonden wordt, waarbij uranisme een gevolg van dat zenuwlijden moèt zijn, is noch door competente psychiaters, noch door competente onderzoekers kunnen vastgesteld worden." (26) Competente psychiaters waren er niet veel, wanneer het ging om homoseksualiteit. Aletrino verwees naar het onderzoek van Cuvée en Wertheim Salomonson. (27) Deze waren geneigd geweest de 'niet-geestesgestoorde' onderwijzer ontoerekenbaar te noemen. Ten onrechte vond Aletrino: de man had een minderjarige leerling verleid en moest daarvoor bestraft worden. Was hij heteroseksueel geweest en had hij een meisje verleid, dan had men hem ook niet ontoerekenbaar genoemd.

De meeste psychiaters hadden over homoseksualiteit nauwelijks meer gelezen dan wat eens Von Krafft-Ebing had verklaard: homoseksualiteit was een psychopathie en de homoseksuelen waren gedegeneerden. "(...) absoluut onwetend van de vorderingen en veranderingen der wetenschap van het sexueele leven, op een dwaalspoor gebracht door klinische gevallen en, last not least, aangedreven door een zekere gemakzucht - die geholpen en ondersteund wordt door het reddende en vage, tot-in-het-oneindige-te-bediscussieeren begrip 'degeneratie' - houden geneesheeren hardnekkig vast aan het eenmaal, dertig jaren geleden, neergeschreven woord, dat uranisme een gevolg is van ontarding, dat uranisme een psychopathie is". (28)

Volgens Aletrino waren er twee manieren, waarop homoseksualiteit in verband gebracht werd met degeneratie. Sommigen meenden, dat het een symptoom van ontarding was, samenhangend met andere symptomen, en anderen stelden, dat homoseksualiteit op zichzelf de ontarding vormde. In het eerste geval zou aantoonbaar moeten zijn, dat homoseksuelen in meerdere opzichten erfelijk belast waren. Volgens Aletrino was dit niet mogelijk gebleken, in ieder geval niet in grotere mate dan bij heteroseksuelen. Wanneer sommige homoseksuelen inderdaad erfelijk belast waren, kon bovendien niet aangetoond worden, hoe deze ontardingsverschijnselen samenhingen met de homoseksualiteit van de personen in kwestie. De werkelijk competente onderzoekers - dat waren volgens Hirschfeld alleen diegenen, die meer dan 200 homoseksuelen onderzocht hadden - erkenden deze feiten en hadden, net als Von Krafft-Ebing zelf overigens, sinds 1900 het oude standpunt verlaten, dat homoseksualiteit een verschijnsel van degeneratie was. Aletrino citeerde deze 'echte' deskundigen uitvoerig. Daarbij kwam onder andere aan de orde, dat homoseksualiteit ook bij primitieve volken voorkwam. Kon bij deze natuurvolken sprake zijn van degeneratie? Verder kon homoseksualiteit ook niet erfelijk genoemd worden. Er was hoogstens sprake van een familiale aanleg. Aletrino verhaalde in dit verband van adellijke geslachten, waarin telkens na enkele generaties één of meerdere 'gevallen' van homoseksualiteit voor waren gekomen. (29)

Homoseksualiteit was geen teken van degeneratie en ook geen vorm ervan. Want wat was eigenlijk 'ontarding'? De definities waren subjectief en liepen sterk uiteen. Bovendien kwam volgens Aletrino het beeld, dat de 'echte' deskundigen van homoseksualiteit gaven, met geen der definities overeen. Sterker nog: zeer veel beroemde mannen uit de geschiedenis waren homoseksueel geweest. Aletrino somde er van hen zo mogelijk nog meer op dan Von Römer al had gedaan in 'Ongekend Leed' en in zijn antwoord aan L. Hermans. En naast de beroemde homoseksuelen waren er dan nog de gewone: "De uranische geneesheeren, geestelijken, onderwijzers, artiesten, rechters, advocaten enz. die mij bekend zijn, staan in hun maatschappelijk werk absoluut niet achter, zijn in hun maatschappelijke prestaties, het voortplanten daargelaten, volstrekt niet minder dan de heterosexueelen, gedegeneerd of niet, die dezelfde ambten bekleeden of dezelfde beroepen uitoefenen." (30)

Homoseksualiteit was een normale variant. "Overall ontmoeten wij in het grootte en in het kleine overgangen, tusschenvormen, die de geleidelijke verandering van het eene naar het andere tot stand brengen." "Evenmin (...) als in het anatomische, kan

men op geestelijk en gevoelsgebied van een absoluut mannelijk of vrouwelijk individu spreken." "De scherpe afscheiding, die men tot nog toe tusschen heterosexueelen en uranisten heeft gemaakt, is een te willekeurige geweest." (31) Aletrino's redenatie kwam min of meer overeen met die van Von Römer: tussen man en vrouw in konden vele tussenvormen worden waargenomen, waaronder één, die gekenmerkt werd door een seksuele gerichtheid, die tegengesteld was aan hetgeen op grond van de geslachtskenmerken te verwachten viel. In één opzicht week Aletrino's betoog echter af van dat van Von Römer; waar de laatste namelijk het vrouwelijke karakter der mannelijke homoseksuelen benadrukte, daar volstond Aletrino met de opmerking, dat homoseksuelen niet per definitie vrouwen in een mannenlichaam waren. Om zijn algemene stelling, dat homoseksualiteit een normale variant was, te bewijzen, citeerde Aletrino wederom de deskundigen.

Een volgende vraag was, of homoseksualiteit aangeboren was of verworven kon worden. Dat laatste was volgens Aletrino een bekend vooroordeel: bedorven individuen zouden na een leven vol uitspattingen, uitgekeken op vrouwen, hun lusten met mannen botvieren. Dit was beslist niet waar: homoseksuelen waren na uitspattingen ook niet heteroseksueel geworden en in de wetenschappelijke geschriften waren nooit 'gevallen' van homoseksualiteit beschreven, waarbij de homoseksuelen een heteroseksueel leven hadden afgesloten om 'over te gaan' op homoseksualiteit. Het genezen van homoseksualiteit had nooit werkelijk overtuigende resultaten gehad. Homoseksualiteit was aangeboren, dat meenden de deskundigen ook en voor zover ze dat niet dachten, hadden ze toch verklaard, dat men erin ieder geval een aanleg voor moest hebben.

Ook uit de homoseksuele autobiografieën kon volgens Aletrino worden opgemaakt, dat de gerichtheid aangeboren was. De homoseksuele autobiografen gaven immers te kennen, dat zij zich al in hun vroege jeugd 'anders' hadden gevoeld en zich al in hun kinderdromen op sekse-genootjes hadden gericht. En van kinderen die in hetzelfde milieu waren opgevoed, bleken sommigen later wel homoseksueel te zijn en anderen niet. Het milieu had dus geen invloed. De opvoeding droeg trouwens altijd een op heteroseksualiteit gericht karakter en toch bestond tegen die invloed in de homoseksualiteit. Verder bleek uit alle autobiografieën, dat de homoseksuelen hadden getracht hun gerichtheid te veranderen. Ondanks de maatschappelijke druk om dat te doen lukte het niet.

Tenslotte wilde Aletrino nog het vooroordeel, dat homoseksuelen wellustelingen zouden zijn, weerleggen. Homoseksuelen waren volgens hem geen verdorven individuen en ook geen perfecte mensen. Ze waren niet slechter en ook niet eerbiedwaardiger dan heteroseksuelen; ze waren 'gewoon hetzelfde'. "Maar daarbij komt nog iets, en wel, dat uranisten over het algemeen meer met een spirituele dan met een corporeele liefde lief hebben en dat uranisten over het algemeen kuisch zijn." (32) Dat de homoseksuelen over het algemeen 'minder geslachtelijk' waren aangelegd, ook daarover waren volgens Aletrino alle 'echte' onderzoekers het eens.

3.4. Het 'Hofschandaal' te Berlijn

In 1908 verscheen de brochure 'Het "Hofschandaal" te Berlijn', waarin de auteur die zich Aug. Platen noemde naar de Duitse dichter August von Platen-Hallermünde (1796 - 1835), protesteerde tegen de Duitse paragraaf 175. (33) Anti-homoseksuele

stemmingmakerij had in Duitsland een fors aantal homoseksuele schandalen tot gevolg gehad, waarvan er zich enkele afspeelden aan het keizerlijk hof. Vele homoseksuelen, maar ook verdacht gemaakte heteroseksuelen waren van de anti-homoseksuele hetze het slachtoffer geworden en Platen noemde dit zeer betreurenswaardig.

Homoseksualiteit was immers noch een 'liederlijk aanwendsel' noch een 'psychische abnormaliteit', maar een normale variant, waar niets schandaligs aan was. "Terwijl toch de oude kwalificatie 'liederlijk aanwendsel' door geen enkel ernstig denkend mensch meer wordt aangenomen, vindt men nu deze twee: psychische abnormaliteit òf normale verscheidenheid van het sexueele leven, zooals de natuur zoovele variëteiten en overgangsvormen geeft." (34) Dat men had gemeend homoseksualiteit te moeten bestempelen als een 'psychische abnormaliteit' was volgens Platen verklaarbaar. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw was men homoseksualiteit wetenschappelijk gaan onderzoeken en dat had men gedaan bij 'zenuwpatiënten'. Zo was een vertekend beeld van de homoseksualiteit ontstaan, dat latere onderzoekers, waaronder Hirschfeld, uit de wereld trachtten te helpen door het verschijnsel onder de aandacht van het publiek te brengen, zoals het voorkwam bij geestelijk gezonde mensen, en door de nieuwe kennis omtrent de seksuele tussenvormen te verbreiden.

Homoseksualiteit kwam voor in alle rangen en standen; er was bekend geworden, dat het onder de hoogste Duitse adel zelfs familiair was. "'Familiair' komt de afwijking voor in vele duitsche adellijke familiën, en in eenige dynastiën. Op de 'schwarze Liste' der Berlijnsche Politie, gehouden wegens par. 175, komen zóóvele adellijke namen voor, dat een vorige minister van Justitie eens met verbazing uitriep, toen de politie-president hem die lijst toonde: 'een geheel feodale lijst; men zou zich bijna schamen er niet op te staan'." (35) Hirschfeld had zelfs vermeld, dat hij "(...) in 1880 een europeesch vorstenhuis kende, dat onder 14 mannelijke leden bewijsbaar 4, en waarschijnlijk bovendien 2, personen telde (...)" (36), die homoseksueel waren. Het ging hier om het Duitse vorstenhuis, dat volgens Platen in de achttiende eeuw al door Frederik de Grote vertegenwoordigd was geweest op het gala der homoseksuelen.

Platen had zijn brochure in de eerste plaats geschreven naar aanleiding van een gebeurtenis aan het Berlijnse hof anno 1907. Daar was prins Friedrich Heinrich van Pruisen in ongenade gevallen. Ingeval koningin Wilhelmina kinderloos zou overlijden, was deze prins één der kandidaten voor de Nederlandse troon. De pretendent was door de Duitse keizer voorgedragen om tot grootmeester van de Orde der Johannieters te worden benoemd. Hij had hier echter van afgezien om de Orde niet te compromitteren, want de prins was homoseksueel, zo had hij de keizer te kennen gegeven. Wilhelm II had hem aangeraden het hof te verlaten en te gaan reizen. In het voorjaar van 1907 was deze kwestie uitgelekt en in de Duitse pers had men het schandaal breed uitgemeten.

Dit was echter niet het enige schandaal, dat zich in deze periode afspeelde. Platen noemde in zijn brochure ook de zelfmoord van de staalmagnaat Friedrich Alfred Krupp (1902), de affaire rond prins Philipp zu Eulenburg (1906), de naaste adviseur van de keizer, en het proces, dat graaf Kuno von Moltke, de stadscommandant van Berlijn, voerde tegen de journalist die zijn homoseksualiteit in de publiciteit had

gebracht (1907). Deze schandalen waren de meest bekende, maar Platen somde verder nog een veertigtal actuele gevallen van zelfmoord, chantage, bekendmaking of justitiële vervolging op, waar homoseksualiteit aan ten grondslag had gelegen. Alle slachtoffers van de schandalen waren Duitse hoogwaardigheidsbekleders, wier aanzien op een verschrikkelijke manier door het slijk werd gehaald.

Platen besloot zijn brochure dan ook met een fel protest tegen de Duitse paragraaf 175. "Moge het homosexueel hofschandaal te Berlijn het gevolg hebben, dat de nieuwe Rijksdag de beruchte par. 175 afschaft!" (37) "De zuidelijke landen, behalve Griekenland, en de landen die het code Napoleon tot grondslag van hun strafrechtelijke wetgeving hebben (Frankrijk, België, Nederland, Luxemburg, Noorwegen en eenige Zwitserse kantons), hebben die bijzondere strafbepalingen niet en zijn daardoor bevrijd van die reeksen gevallen van levensverwoesting, bestaansvernietiging en zelfmoord, die in andere landen door deze oorzaak voorkomen." (38)

3.5. Conclusie

Uit het voorafgaande kan worden opgemaakt, dat de emancipatoren zich ter bevrijding van de homoseksualiteit overwegend verlieten op medische onderzoeksresultaten. De leer van de seksuele tussenvormen, ontwikkeld door Hirschfeld en aangehangen door Von Römer, Aletrino en Platen, was een medische theorie, gebaseerd op embryologisch, fysiologisch en psychologisch onderzoek inzake de seksuele identiteit. Binnen het kader van deze leer van het derde geslacht hanteerden Von Römer en Aletrino de methode van de psychiaters uit Hoofdstuk II: ze beriepen zich op homoseksuele autobiografieën, bijvoorbeeld om aan te tonen, hoe zwaar de homoseksuelen wel niet leden (Von Römer), of om te bewijzen, dat homoseksualiteit aangeboren en familiair was (Von Römer en Aletrino). Bovendien kan worden vastgesteld, dat Aletrino en Von Römer zelf medici waren en dat zij om hun betoog gewicht te geven telkens naar gerenommeerde buitenlandse psychiaters verwezen - in het bijzonder naar Von Krafft-Ebing en Hirschfeld - die ongeveer hetzelfde zouden hebben beweerd als zij hun Nederlandse publiek voorhielden. Opvallend is ook, dat Von Römer zich door middel van Rudolf uit het toneelstuk 'Jasminblüthe' richt tegen een dominee, dat wil zeggen tegen de juridisch-theologische vertooggemeenschap, volgens Foucault de tegenhanger van de medische.

De Nederlandse emancipatoren volgden dus in het algemeen de medici na. Wat zij zeiden over homoseksualiteit kan gesitueerd worden binnen het medische vertoog over dat onderwerp. Dat neemt niet weg, dat Hermans met een zekere scherpzinnigheid opmerkte, dat Von Römer iets anders over homoseksualiteit vertelde dan de psychiaters, wier artikelen in medische vakbladen verschenen. Platen formuleerde datzelfde anders: hij onderkende een verschuiving in de tijd: vroeger had men geesteszieke homoseksuelen onderzocht, later pas normale; daardoor moest het beeld van homoseksualiteit wel veranderen. Aletrino stelde ook vast, dat er in dertig jaar medisch onderzoek veel veranderd was, maar verklaarde ook, dat er 'echte' en 'onechte' deskundigen waren en om een specialist te zijn moest men eerst minstens tweehonderd homoseksuelen onderzocht hebben. De emancipatoren hielden er dus andere opvattingen op na dan de psychiaters in Hoofdstuk II; dat

blijkt uit het onderscheid, dat ze maakten tussen vroegere en latere, en 'echte' en 'onechte' onderzoekers. Toch bleven ook de 'andere' opvattingen der emancipatoren binnen een medische context.

Homoseksualiteit kon volgens Von Römer, Aletrino en Platen verklaard worden in medische termen, maar daarom was het nog geen ziekte. Juist in die medische verklaring lag besloten, dat homoseksualiteit een normale variant was. Ter ondersteuning van die verklaring kon dan ook nog aangevoerd worden, dat beroemde kunstenaars én gewone mensen, die uitstekend functioneerden in de samenleving, soms homoseksueel waren. En om op korte termijn iets aan de benarde situatie, waarin homoseksuelen verkeerden, te doen moest het publiek overtuigd worden van het homoseksuele leed (Von Römer, Platen) en de schadelijke uitwerking, die de vervolging van homoseksuelen had op de maatschappelijke orde: de gezagsdragers werden in hun waardigheid aangetast (Platen).

Hermans en ook Felix Ortt accepteerden, dat homoseksualiteit een medische kwestie was. Homoseksuelen waren geen zondaars of misdadigers, maar zieken; men moest medelijden met hen hebben. Van het emancipatorische pleidooi namen ze afstand. Homoseksualiteit als een normale variant in het seksuele leven te beschouwen ging hen te ver. Hermans snapte het ook niet. Hoe kon men in een medische zaak als homoseksualiteit iets normaals zien? Daar moest wel een sofisme achter steken; men moest een stap verder (te ver) zijn gegaan in de redentatie. De homoseksuelen hadden zich verheven, volgens Hermans, zelfs boven de heteroseksuelen. Hier zit een grond van waarheid in. De emancipatoren tastten het gezag van de medische vertoog-gemeenschap, die moest waken over het medische discours, aan. Zonder dat de interne logica ervan verstoord werd, konden binnen het medische vertoog redentaties ontstaan, die nieuwe waarheden teweeg brachten en het lukte de vertooggemeenschap niet de pleitbezorgers van die nieuwe waarheden het woord te ontnemen, toen beroemdheden als Von Krafft-Ebing ze bevestigden. Toen door de medische benoeming een homoseksuele identiteit was ontstaan, kon vanuit het medische vertoog daarvan een ziekelijke identiteit gemaakt worden, maar op grond van medische onderzoeksresultaten waren de emancipatoren ook in staat om homoseksualiteit op een andere manier te zien, namelijk als een gewone variant. (39) Zoals Hermans zegt, de emancipatoren gingen een stap verder: ze tastten het gezag van de medische vertooggemeenschap aan en verklaarden zichzelf bevoegd om een homoseksueel bestaansrecht op te eisen.

Noten bij Hoofdstuk III

- 1) Voor een uitvoeriger beschrijving van het werk van Aletrino en Von Römer, zie Van Lieshout.
- 2) Von Römer, 1904 a, p. 1 - 2
- 3) Von Römer, 1904 a, p. 7
- 4) Von Römer, 1904 a, p. 7
- 5) Tenminste, als er vanuit wordt gegaan, dat het voor mannen mannelijk is om van vrouwen te houden en voor vrouwen vrouwelijk om met mannen te verkeren.
- 6) Bijvoorbeeld die van Hirschfeld, waarover Schorer schrijft; zie paragraaf 4.1.
- 7) Von Römer, 1904 a, p. 18
- 8) Von Römer, 1904 a, p. 25

- 9) Von Römer, 1904 a, p. 42
- 10) Von Römer, 1904 a, p. 43
- 11) Nabrink, p. 145
- 12) Nabrink, p. 145 - 146
- 13) Von Römer, 1904 a, p. VII
- 14) Von Römer, 1904 a, p. 53
- 15) L. Hermans, 1904 a, p. 774
- 16) L. Hermans, 1904 a, p. 774 - 775
- 17) L. Hermans, 1904 a, p. 775 - 776
- 18) L. Hermans, 1904 a, p. 777
- 19) L. Hermans, 1904 a, p. 777
- 20) Von Römer, 1904 b, p. 859
- 21) Von Römer, 1904 b, p. 862
- 22) L. Hermans, 1904 b, D. 865
- 23) Ihlfeldt, p. 1
- 24) Ihlfeldt, p. 2
- 25) Ihlfeldt, p. 8
- 26) Ihlfeldt, p. 10
- 27) zie paragraaf 2.4.
- 28) Ihlfeldt, p. 17
- 29) Wat Aletrino hier over familiale aanleg zegt en over bekende adellijke geslachten, komt overeen met opmerkingen van Platen in 'Het "Hofschandaal" te Berlijn'; zie par. 3.4.
- 30) Ihlfeldt, p. 35
- 31) Ihlfeldt, p. 36 - 37
- 32) Ihlfeldt, p. 57
- 33) Ik heb de ware identiteit van Aug. Platen niet kunnen achterhalen.
- 34) Platen, p. 11 - 12
- 35) Platen, p. 17 - 18
- 36) Platen, p. 6
- 37) Platen, p. 31
- 38) Platen, p. 30 - 31
- 39) Foucault schrijft: "If sex is repressed, that is, condemned to prohibition, nonexistence, and silence, then the mere fact that one is speaking about it has the appearance of a deliberate transgression. A person who holds forth in such language places himself to a certain extent outside the reach of power; he upsets established law; he somehow anticipates the coming freedom." Foucault, 1980, p. 6

HOOFDSTUK IV JURISTEN EN MEDICI OVER HOMOSEKSUALITEIT

Foucault beweert, dat medici de beoordelingsbevoegdheid over homoseksualiteit van theologen en juristen overnamen in de tweede helft van de negentiende eeuw en dat er om die bevoegdheid in zekere zin strijd geleverd werd tussen deze beide groepen. De centrale vraag in dit hoofdstuk is, of dat inderdaad aan de hand van de bronnen aangetoond kan worden. Stonden medici aan de ene kant en juristen en theologen

aan de andere werkelijk als kemphanen tegenover elkaar, wanneer het ging om seksuele aangelegenheden en homoseksualiteit in het bijzonder?

In dit hoofdstuk zal een aantal teksten aan de orde komen, die deel uitmaken van enkele discussies over homoseksualiteit, die juristen, artsen en ook emancipatoren noodzaakten hun positie ten opzichte van elkaar vast te stellen. In het vorige hoofdstuk is immers gebleken, dat de emancipatoren weliswaar de argumenten voor de bevrijding van de homoseksualiteit in het algemeen ontleenden aan de medische wetenschap en dat ze dus deelnamen aan het medische vertoog, maar tevens dat er tussen hen en andere deelnemers daaraan, de psychiaters, een aanzienlijk verschil van mening bestond. Er kan dus gesproken worden van een driehoeksverhouding tussen juristen, psychiaters en emancipatoren. De vraag is nu: wat wil dat zeggen, een driehoeksverhouding?

4.1. Wetenschap en Rechtspraak

In 1904 publiceerde Schorer in het tijdschrift 'Themis' het artikel 'Wetenschap en Rechtspraak'. Hierin protesteerde hij tegen het vonnis, dat de vierde Strafkamer van het Landgericht 1 te Berlijn had uitgesproken tegen Magnus Hirschfeld, de voorzitter van het Duitse WHK. In Charlottenburg had Hirschfeld 3000 studenten aan de Technische Hogeschool en 600 metaalarbeiders een enquête toegezonden "(...) om zodoende zoo nauwkeurig mogelijke gegevens te verkrijgen omtrent de uitgebreidheid van de homosexualiteit". (1) Een zekere dominee Philips had echter vier van de studenten gepord en bereid gevonden om te verklaren, dat zij zich beledigd voelden door Hirschfeld, die het had gewaagd hen over een dergelijk onderwerp vragen te stellen. Zij hadden een aanklacht ingediend en de rechtbank had Hirschfeld veroordeeld tot een boete van 200 Mark of twintig dagen gevangenisstraf.

De rechtbank had tot dit vonnis besloten, omdat Hirschfeld zich schuldig had gemaakt aan belediging. Hij werd vrijgesproken van verspreiding van ontuchtige geschriften. Hirschfeld's enquête werd, zoals ook drie onafhankelijke deskundigen tijdens het proces verklaard hadden, wetenschappelijk genoemd. Ondanks de wetenschappelijke waarde ervan hadden de geadresseerden toch aanstoot genomen aan de circulaire. De studenten waren geconfronteerd met de homoseksualiteit, een onzedelijk onderwerp, en hadden deze confrontatie opgevat als een belediging. De rechtbank zag het als zijn taak particulieren daartegen te beschermen, ook al ging het om wetenschappelijk onderzoek. Bovendien was Hirschfeld zich bewust geweest van het aanstootgevende karakter van zijn enquête, want spreken over homoseksualiteit strookte niet met de goede zeden. Homoseksualiteit was zelfs strafbaar.

In zijn artikel protesteerde Schorer tegen dit vonnis en hij voerde tal van argumenten aan om de redentie van Hirschfeld's rechters te weerleggen. In de eerste plaats liet hij zijn lezers kennis nemen van de volledige tekst van Hirschfeld's enquête, opdat duidelijk zou zijn, dat deze beslist niet aanstootgevend genoemd kon worden. Dit hadden tijdens het proces ook de drie onafhankelijke deskundigen verklaard, terwijl een medewerker aan de Technische Hogeschool te Charlottenburg getuigde, dat de circulaire geen beroering had gewekt onder de studenten. Schorer vroeg zich ook af, waarom de vier studenten zich persoonlijk beledigd hadden gevoeld, aangezien uit

de tekst van de enquête beslist niet kon worden opgemaakt, dat Hirschfeld verondersteld had, dat juist zij homoseksueel zouden zijn. De toon was neutraal, de geadresseerde was niet verplicht om op de vragen te antwoorden en als hij dat deed, was zijn anonimiteit verzekerd. De enquête was niet naar bepaalde, maar naar álle studenten gezonden. Wie kon zich dan nog als individu beledigd voelen?

Schorer had vooral bezwaar tegen het beroep, dat de rechtbank deed op de goede zeden. Deze lagen niet vast; in de samenleving bestond daaromtrent geen consensus. Homoseksualiteit werd niet door iedereen onzedelijk genoemd. Volgens Schorer waren er velen, die het verschijnsel beschouwden als een natuurlijke aanleg, evenwaardig aan heteroseksualiteit. Voor Hirschfeld was homoseksualiteit een onderwerp, dat op zichzelf niet aanstootgevend kon zijn. Hem mocht dan ook niet verweten worden, dat hij zich bewust was geweest van de mogelijkheid, dat de geadresseerden zich beledigd zouden kunnen voelen door de enquête. Zijn wetenschappelijk onderzoek had tot doel vooroordelen over homoseksualiteit te bestrijden en de Duitse strafwetgeving inzake homoseksualiteit te veranderen. Wat de rechtbank 'goede zeden' had genoemd, werkte namelijk onderdrukkend voor een aanzienlijk deel van de bevolking en Hirschfeld trachtte dat door zijn werk aan te tonen. Schorer was het wel met de rechtbank eens, dat de wetenschap halt moest houden voor de wet, maar in dit geval was de wet onjuist. Hirschfeld wilde dit aantonen, waarop de rechtbank hem had veroordeeld. Volgens Schorer betekende dat het einde van de wetenschappelijke vrijheid.

De rechtbank had een vonnis gewezen, dat niet op kennis, maar op vooroordelen was gebaseerd. De wetenschap had aangetoond, dat homoseksualiteit een natuurlijk verschijnsel was en niets met zedeloosheid had uit te staan. "Eenmaal zal de tijd aanbreken, dat iedereen dat in zal zien als de meest gewone zaak ter wereld, wanneer de resultaten, waartoe de wetenschap gekomen is, meer algemeen bekend zullen zijn. Wanneer men er maar eenmaal toe komt kennis daarvan te nemen en onbevooroordeeld er over na te denken, zal men ook inzien hoe ongerijmd die vooroordelen zijn, op grond waarvan men de homosexualiteit beschouwt als iets zoo onzedelijks, dat men zelfs beter meent te doen er niet over te spreken of er over na te denken, maar het eenvoudig dood te zwijgen, en men bedenkt niet hoe onverantwoordelijk dom het is over iets te willen oordelen, iets te willen veroordelen, waarvan men niet weet wat het is en waarvan men zelfs niets wil hooren; en op dat standpunt staan helaas nog de meeste mensen in Nederland." (2) Onder het motto 'Per scientiam ad Justitiam' besloot Schorer zijn artikel met een beroep op alle onbevooroordeelden om te strijden voor een bestaansrecht van de homoseksualiteit. Mr A. Struycken was de eerste die op het artikel van Schorer reageerde. Middels een ingezonden bijdrage in het 'Weekblad van het Recht' gaf Struycken te kennen, dat hij het volstrekt oneens was met de redactie van 'Themis' die Schorer in de gelegenheid had gesteld om zijn 'quasi-wetenschappelijken onzin' te publiceren, in een tijdschrift dat toch 'rechtskundig' heette. Struycken meende: "Vaak weezinwekkend is dit stukje hypermoderne moraal-philosophie in zijn pogen, wat we tot nu toe eene ondeugd noemden, zoo al niet tot eene deugd, dan toch tot iets volkomen behoorlijks te promoveeren, en het getuigt niet alleen van groote onwetenschappelijkheid, maar tevens van eene vergaande degeneratie, dat men een betoog over sexueele moraal durft schrijven, waarin het woord 'voortplanting' zelfs

niet wordt genoemd. Het zal zeker wel voor het eerst zijn, dat hier te lande openlijk in een wetenschappelijk tijdschrift dergelijke viezigheden worden aangeprezen en daarbij op zoo onbeholpen wijze worden verdedigd." (3)

Onder de brief van Struycken plaatste de redactie van het 'Weekblad van het Recht' de mededeling, dat "(...) wij voor een debat over het karakter der homosexualiteit - hoe belangrijk ook uit een psychologisch en psychiatrisch oogpunt - de kolommen van dit blad niet kunnen beschikbaar stellen". (4) Opmerkelijk aan deze mededeling is de verwijzing naar het medische belang van het onderwerp: men erkende dat.

Schorer's artikel kwam toch nog een tweede maal aan de orde in het 'Weekblad van het Recht', namelijk in een redactioneel stuk, ondertekend met de initialen R. F., waarin de bewuste aflevering van 'Themis' besproken werd. In deze bespreking kreeg Schorer gelijk voor wat betreft zijn protest tegen de veroordeling van Hirschfeld. Deze had zijn enquête om wetenschappelijke redenen verzonden en niet om de geadresseerden te beledigen. R. F. was het echter oneens met denkbeelden over de homoseksualiteit zelf: "(...) op gevaar af om voor onkundig en bekrompen uitgemaakt te worden betwijfel ik, of zij door velen gedeeld worden". (5) De schrijver verwees vervolgens naar de brief van Struycken en concludeerde, dat de tijd nog niet rijp was voor de maatschappelijke acceptatie van de homoseksualiteit.

De redactie van het 'Weekblad van het Recht', een tijdschrift, dat nauw gelieerd was aan 'Themis' (6), zal wellicht gemeend hebben door middel van een dergelijke bespreking, waarin beide partijen ten dele gelijk kregen, de voor- en de tegenstanders van Schorer's artikel te kunnen verzoenen. Als dat inderdaad de bedoeling is geweest, dan is deze opzet mislukt, omdat de voorzitter van de Hoge Raad der Nederlanden, mr F.B. Coninck Liefsting (1827 - 1913), zich met de kwestie ging bemoeien. De kritiek op Schorer's artikel van een dergelijk vooraanstaand jurist kon de redactie van 'Themis' niet naast zich neerleggen. Begin 1905 werd daarom de zaak weer opgerakeld en een bijdrage van Coninck Liefsting gepubliceerd.

De president van de Hoge Raad begon zijn betoog als volgt: "Aan de vrijheid van wetenschappelijke kritiek op juridisch gebied willen wij nooit te kort doen. Maar vrije wetenschappelijke kritiek mag nooit ontaarden in bandeloosheid van zeden. Meermalen is gewezen op het onderscheid tusschen de wetenschap van het recht en die van de zedelijkheid; maar men zou een denkfout begaan, als men zich de zedelijkheid wilde voorstellen, als te staan buiten de wetenschap van het recht. De Rechter heeft op het gansche gebied van het recht te bepalen, wat de eisch is van goede zeden en wat daarmede strijdt, terwijl in de menschelijke samenleving elke verbintenis rechtens nietig is, als zij in strijd is met goede zeden." (7)

Coninck Liefsting pleitte heftig voor het huwelijk en tegen de zedenverwildering. "Het is een stellige eisch van het recht, dat in eene ordelijke samenleving deze sterke hartstocht (de seksualiteit - A.H.) beperkt blijve binnen de regelmatige samenleving van man en vrouw en dat de heiligheid van het huwelijk hoog worde gehouden, omdat goede huwelijken den grondslag vormen van een gezond volksleven. Blind toegeven aan allerlei wellustige neigingen moet altijd geoordeeld worden, in strijd te zijn met goede zeden." (8) Coninck Liefsting ging vervolgens over tot een opsomming van Bijbelteksten en Romeinse en Germaanse wetten, waarin homoseksualiteit veroordeeld werd. De geschiedenis van het Romeinse Rijk had aangetoond, dat homoseksualiteit tot verval en ondergang leidde.

De voorzitter van de Hoge Raad voerde ook aan, dat, al werd homoseksualiteit in een aantal landen in West-Europa niet meer (met de dood) bestraft, dit niet impliceerde, dat het niet meer verwerpelijk zou zijn. Na de Franse Revolutie had men afgezien van strafvervolgingen, omdat die "(...) een bedenkelijk inquisitoriaal ingrijpen in het privéleven hadden medegebracht en de aandacht der groote menigte te veel hadden gevestigd op handelingen, die zoo-veel mogelijk aan de openbare aandacht onttrokken dienen te blijven. Daarenboven meende men te mogen vertrouwen, dat dergelijke vergrijpen tegen de zeden genoeg door de openbare opinie zouden worden veroordeeld zoodat afzonderlijke strafbepalingen, die noodeloos de aandacht op deze ontuchtige handelingen vestigen zouden, overbodig zouden zijn, terwijl de bepalingen tegen strafbare ontucht toch ook op de onnatuurlijke ontucht van toepassing zouden zijn." (9) (Foucault's 'onderhuidse machtsuitoefening' bevestigd!) Om de homoseksualiteit aan te duiden hanteerde Coninck Liefsting twee termen, namelijk 'onnatuurlijke ontucht' en 'paederastie'. De nieuwe term 'homoseksualiteit' bezigde hij opzettelijk niet. Tegen Schorer's pleidooi voor verbreiding van de nieuwe wetenschappelijke inzichten omtrent de homoseksualiteit bracht hij een opvallend argument naar voren: deze nieuwe inzichten zouden weerlegd worden door verklaringen van artsen, "(...) dat de patiënten (...) verpleegd wegens de gevolgen dier ontucht, de diepst ongelukkige lijdens voor zich zelf en voor hunne omgeving zijn." (10) Coninck Liefsting interpreteerde dus de psychiatrische publicaties over homoseksualiteit als een bevestiging van het standpunt van juristen en theologen, dat homoseksualiteit een zonde of een misdaad genoemd moest worden, alleen al om het feit, dat er ongeluk uit voortkwam.

Door op deze wijze de medische bemoeienis met de homoseksualiteit een complementaire functie te verlenen aan de juridische en theologische veroordeling kon Coninck Liefsting de medische publicaties over homoseksualiteit verder buiten beschouwing laten. Hij omzeilde ze en bepaalde zich tot het artikel van Schorer. Daarin werd de 'onnatuurlijke ontucht' niet alleen goedgepraat, maar zelfs min of meer voorgesteld als aanbevelenswaardig. Dat was volstrekt in strijd met de goede zeden en de redactie van 'Themis' diende dan ook ter verantwoording geroepen te worden. Coninck Liefsting bood die redactie één uitweg: "Wellicht is de opneming te wijten aan betreuenswaardige onachtzaamheid bij de redactie, dat zij het stuk zonder voorafgaande kennisneming heeft laten afdrucken en in het tijdschrift opnemen!" (11)

De redactie maakte daarop inderdaad een knieval voor de voorzitter van de Hoge Raad en verklaarde onder diens ingezonden bijdrage terstond: "Door een misverstand, tengevolge van een samenloop van omstandigheden, vooral door den spoed om bijzondere redenen bij het verschijnen der aflevering vereischt, werd het artikel van Mr. S. ter plaatsing aangenomen en naar de drukkerij doorgezonden, zonder dat het lid der redactie met de dagelijksche leiding belast, van dan inhoud had kennisgenomen en zonder dat het artikel - zooals anders met de bijdragen, niet van vaste medewerkers afkomstig, gewoonte is - bij de andere leden der redactie ter lezing was rond geweest. Wij betreuen het, dat op die wijze een artikel in ons Tijdschrift werd geplaatst, dat anders zeker niet ongewijzigd zou zijn opgenomen." (12)

4.2. Tegen het onnadenkend steunen

Schorer's artikel 'Wetenschap en Rechtspraak' vormde in 1904 voor jhr. mr. W.F. Rochussen (1832 - 1912) aanleiding om er een afzonderlijke brochure aan te wijden. Rochussen was tussen 1881 en 1883 minister van Buitenlandse Zaken geweest en sinds 1886 was hij lid van de Raad van State. In zijn najaren hadden vooral opvoedkundige aangelegenheden zijn interesse. In de brochure 'Tegen het onnadenkend steunen van eene ergerlijke en zeer gevaarlijke propaganda; een waarschuwend woord van Jhr. Mr. W. F. Rochussen' bekritiseerde hij Schorer in uiterst felle bewoordingen. Rochussen vermeldde, dat hij van Schorer's artikel in 'Themis', van de ingezonden brief van Struycken in het 'Weekblad van het Recht' en van de bespreking in dat blad van de bewuste aflevering van 'Themis' door R. F. kennis had genomen. De bijdrage van Coninck Liefsting waardoor de redactie van 'Themis' genoodzaakt werd zich van Schorer's artikel te distantiëren, verscheen pas in 1905 in 'Themis'.

Rochussen protesteerde in zijn brochure tegen het beleid van de redacties van 'Themis' en het 'Weekblad van het Recht'. Het onderschrift onder de ingezonden brief van Struycken in het 'Weekblad van het Recht', waarin de redactie meedeelde geen ruimte meer beschikbaar te hebben voor het debat over homoseksualiteit, werd door Rochussen niet geaccepteerd. Hij was het oneens met de motivatie: "Nergens hoort dit debat thuis, nergens mag dit onderwerp, anders dan bij noodweer, tot afwijzing van het debat, ook maar besproken worden (...)." (13) Niet uit plaatsgebrek, maar om het onderwerp zelf diende het debat achterwege te blijven. Als er over gesproken moest worden, dan alleen om vast te stellen, dat er over het onderwerp uitsluitend te zwijgen viel. Dat het artikel van Schorer toch ten tweede male in het 'Weekblad van het Recht' aan de orde werd gesteld, namelijk in de bespreking van R. F., was voor Rochussen de druppel geweest, die de emmer had doen overlopen.

En dan sprak hij nog niet eens van de inhoud van genoemde bespreking. R. F. had het doen voorkomen, alsof hij erkende, "(...) dat er uit Duitschland eene nieuwe leer tot ons is gekomen, die door bekrompen en met hun tijd niet meegaande lieden in hare waarde miskend wordt. De schrijver, 'betwijfelt' of de bewuste ... 'denkbeelden over homosexualiteit door velen gedeeld zullen worden'. Maar hij acht het wel 'mogelijk, dat eenmaal de tijd zal aanbreken dat iedereen' ... ze juist zal vinden - al is 'voor eene dergelijke zedenleer onze tijd thans zeker nog niet rijpt'." (14) Ondanks de twijfel van R. F. zag Rochussen diens verklaring toch als een aanmoediging ter begroeting van de 'nieuwe leer'. Over hetgeen er dan geoorloofd zou zijn tussen lieden van hetzelfde geslacht, zegt Rochussen: "(...) neen, ik kan zulke afgrijselijkheid niet in de pen nemen." (15)

Rochussen was het eens met de veroordeling van Hirschfeld. Strafrechtelijk was het toezenden van de enquête geen belediging. Maar "dit neemt niet weg dat menigeen zich, als mensch, door zulke ondervraging meer beledigd kan voelen, dan wanneer een fatsoenlijk man hem in het gezicht en in tegenwoordigheid van anderen 'een gemeenen schooier' noemde". (16) Rochussen was zeer bezorgd om de studerende jeugd die met homoseksualiteit gekonfronteerd werd door een dergelijke enquête, en hij voelde medelijden met de vaders, die nu hun dochters niet meer durfden te laten studeren. Die dat toch deden, moesten wel erg gekweld worden door het besef, dat

hun dochters dergelijke 'onmeedoogende, onmenselijke' vragen voorgelegd zouden kunnen krijgen.

Schorer had een beroep gedaan op de wetenschap en ook dat viel niet in goede aarde bij Rochussen. Hij noemde het artikel 'Wetenschap en Rechtspraak' 'quasi wetenschappelijk' en de wetenschappelijkheid ervan 'een voorwerp van afgodendienst'. Termen als homoseksualiteit en uranisme plaatste hij tussen aanhalingstekens. Het was de leiders van het WHK te doen om hun zedeleer te propageren: "overal wordt naar blijken van instemming gezocht, bij rechtsgeleerden, natuur- en geneeskundigen, wijsgeeren, ook bij eenvoudigen en argeloozen (...)", ja zelfs bij theologen. (17) Men spande volgens Rochussen iedereen die niet publiekelijk zijn afkeer ervan uitsprak, voor het karretje van de nieuwe zedenleer. Rochussen ergerde zich ook aan het zoeken in de geschiedenis naar beroemde mannen, die homoseksueel waren geweest. Deze 'Übermensen' werden door de homoseksuele emancipatoren volgens Rochussen alleen daarom al groot genoemd, omdat zij vrij van vooroordelen toe durfden te geven aan hun seksuele voorkeur.

Het pleidooi van Schorer kón niet wetenschappelijk zijn, want "de natuur kent sexualiteit niet dan als de tegenstelling der twee geslachten, als de aantrekkingskracht van het vrouwelijke op het mannelijke, als de zucht der vrouw zich door den man begeerd en, menselijk, bemind te zien. In den sexueelen omgang met de vrouw maakt overdreven en vooral onmachtige geilheid zich aan veel onnatuurlijke ontucht schuldig; de begeerte van de vrouw naar de vrouw, en erger, van den man naar een persoon van de, evenals hij, actieve kunne, is tegennatuurlijk." (18) Homoseksualiteit was een zondige begeerte, die men in toom diende te houden. De vrouw diende als minnares en als moeder gerespecteerd te worden en kinderen moesten gevrijwaard blijven van de vergiftiging van hun ziel door de propaganda voor homoseksualiteit.

Er moest een einde komen aan deze propaganda. "Breekt eenmaal de dag aan dat voor deze zedenleer de wereld rijp zal zijn, dan ware het eene daad van genade van den Vader in de Hemelen, die wereld te verdelgen als weleer Sodom en Gomorra!" (19) Om het zover niet te laten komen was een vereiste. De overheid kon echter niet veel doen. De strafwetgeving veranderen en een artikel invoegen dat vergelijkbaar was met de Duitse paragraaf 175, beschouwde Rochussen als een slechte oplossing. De invoering van die paragraaf in heel Duitsland had immers de oprichting van het WHK tot gevolg gehad en bovendien werden tal van 'onschuldigen' ermee gechanteerd. Zwijgen over het onderwerp was de beste oplossing en degenen die er toch mee geconfronteerd werden en voor wie kinderen heilig en dierbaar waren, moesten zich vooral niet om laten praten door de emancipatoren die de mensheid een 'wetenschappelijke vrijbrief van tegennatuurlijke ontucht' wilden verstrekken. Strafbarestelling loste niets op - dat bewees de Duitse situatie -, maar er diende wel tegen de homoseksuele propaganda gewaarschuwd te worden. Rochussen achtte zulks zijn plicht, want "wordt ook maar ééne kinderziel gered, de vervulling van de pijnlijke taak zal een goed werk zijn". (20)

In 1905 publiceerde Von Römer zijn boek 'Het Uranisch Gezin'. Hij deed dit naar aanleiding van de brochure van Rochussen en besteedde het eerste hoofdstuk van zijn boek aan de weerlegging van die brochure. Door de statuten van het WHK af te drukken, hoopte Von Römer Rochussen ervan te kunnen overtuigen, dat het WHK

van Hirschfeld de homoseksualiteit niet wilde propageren, maar slechts op wetenschappelijke wijze bestuderen. Het WHK dacht er niet aan 'afschaffing van alle zedenleer, of iets wat nog erger is' te prediken, zoals Rochussen had beweerd. Von Römer beschuldigde Rochussen van 'kwaadwillige verdraaiing van de feiten' en noemde de wijze, waarop Rochussen de homoseksuele emancipatoren afschilderde in zijn brochure onrechtvaardig. Von Römer achtte het z'n plicht de verdachtmakingen van de ex-minister en Staatsraad recht te zetten.

De kritiek van Von Römer op Rochussen werd in de loop van zijn betoog steeds feller: "De heer Rochussen schijnt als eenigste remedie tegen de pestbesmetting der menschheid door het wissenschaftlich-humanitäre comité te beschouwen, doodzwijgen, en de medewerkers daarvan dood verklaren. Waarom schreef hij dan twintig bladzijden vol daarover? Was het twijfel aan zijn eigen goed inzicht, die hem tot schrijven drong? De inconsequentie, die erin bestaat, om twintig bladzijden lang te betoogen, dat men van een verschijnsel geen notitie moet nemen - niet waar: iedere poging om deze propaganda te stuiten, helpt die beweging sterker maken? - zou men, wanneer niet de auteur een Staatsraad was, belachelijk noemen." (21)

Het WHK wilde niet de zielen der kinderen vergiften of de zedenleer omverwerpen. Het WHK bestreed onwetendheid, want juist daaruit kwamen wreedheid, huichelarij en verderf voort. Wetenschappelijk was vastgesteld dat tenminste twee procent en ten hoogste 33 procent van de bevolking gevoelens van liefde kon hebben voor sekse-genoten. "Al moge men nu ook, zoo men wil, die groote getallen betreuenswaardig vinden, een feit is en blijft nu eenmaal, dat zij er zijn, en dat men zich daarmee moet uitvinden." (22) Onderzoekers van het uranisme waren tot de conclusie gekomen, dat uraniërs noch misdadig noch ziek waren. Homoseksualiteit was een aangeboren variant, een vorm tussen de man en de vrouw in. Het WHK verschaftte homoseksuelen geen vrijbrief om hun lusten te botvieren, maar veroordeelde zowel hetero- als homoseksuele immoraliteit. Het comité trachtte alleen de homoseksualiteit te verklaren "en stelt de uit het niet te loochenen verschijnsel noodwendig volgende medische, juridische en ethische consequentiën op". (23) Met een weergave daarvan vervolgde Von Römer zijn boek.

4.3. Sexuelle Zwischenstufen

In 1904 besprak de psychiater Wertheim Salomonson in het 'Tijdschrift voor Strafrecht' het jaarboek, dat Hirschfeld's WHK plachtte uit te geven. Wertheim Salomonson maakte daarbij een onderscheid tussen de wetenschappelijke artikelen in het 'Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen' die volgens hem net zo goed in een medisch vakblad hadden kunnen verschijnen, en tendentieuze stukken, waaruit kon worden opgemaakt, wat het streven der homoseksuelen was. Voor de wetenschappelijke artikelen had Wertheim Salomonson veel respect en het verwonderde hem, dat de auteurs ervan ze in een homoseksueel jaarboek hadden gepubliceerd. Klaarblijkelijk breidde de invloed der homoseksuelen zich uit.

Vervolgens ging Wertheim Salomonson over tot de bespreking van de volgens hem tendentieuze stukken. Hij wees op de doelstellingen van het WHK die er in naar voren kwamen: afschaffing van paragraaf 175 in het Duitse wetboek van strafrecht en verbreiding van kennis omtrent homoseksualiteit. Wertheim Salomonson kon geen oordeel geven over de afschaffing van de bewuste paragraaf, omdat hij geen jurist

was. "Als medicus ben ik geneigd die paragraaf nog niet zo heel slecht te vinden: de geweldige agitatie er tegen door de homoseksuelen op het touw gezet, bewijst in ieder geval de onjuistheid van hetgeen telkens omtrent de reinheid der homoseksuele gevoelens beweerd wordt." (24)

Het WHK wilde het publiek ook over homoseksualiteit voorlichten en juist daaraan nam Wertheim Salomonson zo'n aanstoot. Sinds Von Krafft-Ebing was uitgebreid onderzoek verricht naar homoseksualiteit. "Door dat onderzoek is men tot de gevolgtrekking gekomen, dat dergelijke homoseksuelen gedegeneerde individuen waren, terwijl de homoseksualiteit moest gerekend worden tot de op degeneratie berustende vormen van geestesstoornis (= psychopathia). Onder den invloed van deze opvatting, die door de overgrote meerderheid der tegenwoordige psychiaters gehuldigd wordt, hebben verschillende strafrechters tal van homoseksuele misdrijven m.i. terecht ongestraft gelaten." (25) Ook in het 'Tijdschrift voor Strafrecht' werd dus verklaard: homoseksualiteit was geen juridische, maar een medische aangelegenheid.

Volgens Wertheim Salomonson waren de homoseksuelen niet tevreden met het feit, dat zij ontoerekenbaar geacht werden. Zij gaven voor, dat ze 'een ander soort mensen' waren, "(...) een derde geslacht met gelijke rechten op levensgeluk, op liefde, op achting als ieder ander (...)." (26) "De tendenz van het Jaarboek is niet om de wereld in te lichten over het wezen der homoseksualiteit, doch is één groot doorlopend pleidooi voor de vermeende normaliteit van den homoseksueel. Niet de psychologie van den Urning doch de denkbeelden van den Urning over zijn eigen toestand, dus hetgeen hij meent dat Urning-psychologie is, krijgen wij te lezen. Dit is nu wel voor een oogenblikje zeer belangwekkend, doch alleen als pathologisch document." (27) Het jaarboek van het WHK was dus volgens Wertheim Salomonson, voorzover het niet de wetenschappelijke artikelen betrof, een uiting van zieke geesten, die meenden niet ziek te zijn en de vrijheid namen om voor zichzelf te spreken. Waarschijnlijk heeft hij deze zelfrechtvaardiging beschouwd als een nieuwe aanwijzing omtrent de 'ware' aard der zieke homoseksuelen. Zij konden veranderen in brutale agitatoren: de mogelijkheid te hebben om hen dáárvóór te bestraffen was zo gek nog niet.

Von Römer was de Nederlandse vertegenwoordiger van het WHK en het was dus zijn taak om tegen de bespreking door Wertheim Salomonson van het jaarboek van het WHK te protesteren. Hij deed dit in de brochure 'Weerlegging van Prof. Dr. J. K. A. Wertheim Salomonson's beschouwing over het Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen'. Von Römer wees er op, dat in het jaarboek een brief stond afgedrukt van Von Krafft-Ebing in eigen persoon, die daarin zijn spijt betuigde, dat hij niet zelf een bijdrage kon leveren aan het jaarboek, omdat hij wegens ziekte daartoe verhinderd was. Bovendien waren de schrijvers van de artikelen, waar Wertheim Salomonson wél respect voor had gehad en die hij wetenschappelijk had genoemd, niet gedwongen geweest om hun stukken in het jaarboek te publiceren; ze hadden dat uit vrije wil gedaan in de overtuiging, dat hun artikelen thuishoorden in het jaarboek. Wie was Wertheim Salomonson, die zelfs Duitse taalfouten maakte - Von Römer merkte het fijntjes op -, om deze overtuiging van vooraanstaande deskundigen als Von Krafft-Ebing niet serieus te nemen?

De opvattingen over homoseksualiteit, waar Wertheim Salomonson in het 'Tijdschrift voor Strafrecht' uiting aan had gegeven, waren achterhaald. Inderdaad, aanvankelijk hadden de onderzoekers van de homoseksualiteit gedacht, dat homoseksuelen gedegenereerden waren, maar zij waren van mening veranderd. Zelfs auteurs, waarvoor Wertheim Salomonson respect had betoond bij zijn bespreking van het jaarboek hadden dat verklaard en ook Von Krafft-Ebing. Von Römer citeerde deze verklaringen uitvoerig. Hij besloot met de constatering, dat "(...) Professor Wertheim Salomonson ten eenen male incompetent is over het Uranisme te oordeelen, omdat Z.H.G. de nieuwere litteratuur over dit onderwerp blijikbaar niet kent". (28)

4.4. Conclusie

Uit al deze teksten blijkt nauwelijks iets van een door Foucault verondersteld dispuut tussen juristen en medici over de beoordelingsbevoegdheid betreffende homoseksualiteit. Voor de juristen was homoseksualiteit om morele redenen verwerpelijk, maar ze beweerden niet, dat het geen ziekte was. De redactie van het 'Weekblad van het Recht' wees naar aanleiding van Struycken's ingezonden brief juist op het medische belang van het onderwerp, terwijl Coninck Liefsting de medische onderzoeksresultaten ter ondersteuning van zijn eigen standpunt trachtte aan te wenden. Rochussen tenslotte meende weliswaar, dat men diende te zwijgen over het onderwerp, maar richtte dat verbod tot de emancipatoren en niet zozeer tot de artsen. Het waren Von Römer en Schorer die met de juridisch-theologische vertooggemeenschap strijd leverden en zij schermden daarbij met namen en uitspraken van bekende medici en ook met slogans als 'wetenschappelijke vrijheid'. De juristen debatteerden dus met de emancipatoren en in het verlengde hiervan lag de strafbaarstelling van homoseksualiteit in Nederland door minister van Justitie Regout. Deze richtte zich als exponent van de juridisch-theologische vertooggemeenschap immers tegen de emancipatoren, zo bleek uit zijn toelichtingen op artikel 248bis. (29)

In Hoofdstuk III is al gebleken, dat er tussen medici en emancipatoren verschil van mening bestond. Dat die tegenstelling veel groter was dan die tussen de medici en de juristen, kan worden opgemaakt uit het artikel van Wertheim Salomonson. Deze was als arts niet tegen de strafbaarstelling van homoseksualiteit in Duitsland en vond tegelijk, dat homoseksuelen om redenen van medische aard niet toerekenbaar waren, wanneer het ging om overtreding van de strafwet. Als medicus had hij geen moeite met de juridisch-theologische beoordelingsbevoegdheid inzake homoseksualiteit, dat tóch een medische aangelegenheid was. Hij zag eenvoudig de tegenstelling niet. Blijkend uit zijn onderzoek in 1901 naar de toerekenbaarheid van de onderwijzer X. ten behoeve van de Amsterdamse arrondissementsrechtbank (30) bestond er een goede samenwerking tussen psychiaters en juristen en ook het feit, dat hij, een medicus, door het 'Tijdschrift voor Strafrecht' was uitgenodigd om Hirschfeld's jaarboek te bespreken, geeft dat aan.

Overigens noemt Hekma een voorbeeld van de samenwerking tussen juristen en psychiaters, dat nog opvallender is. (31) Van Deventer, geneesheer-directeur van het gesticht Meer-en-Berg te Bloemendaal, meldde in 1893, dat in zijn kliniek een winkelier was opgenomen, die eerder tot een half jaar gevangenisstraf was veroordeeld wegens schennis der openbare eerbaarheid. Het ging hier om

homoseksuele handelingen buitenshuis. De burgemeester van zijn woonplaats en, toen hij het vonnis gehoord had, hijzelf ook, verlangden opname in een gesticht. Dit gebeurde, waarna de man drieënehalf jaar werd vastgehouden. Hij werd pas vrijgelaten, toen de artsen zich ervan overtuigd hadden, dat de autoriteiten in zijn woonplaats de winkelier in het oog zouden houden, zodat herhaling van de oneerbare handelingen uitgesloten kon worden geacht.

Op dergelijke momenten was de homoseksueel dus zowel een wetsovertreder als een zieke en de wijzen, waarop medici en juristen hem behandelden, verschilden niet veel van elkaar. Juristen en medici stonden zij aan zij, toen de strijders voor de bevrijding van de homoseksualiteit zich aandienenden. Het was minder belangrijk, wie er over de homoseksuelen oordeelden, juristen dan wel artsen, zolang hun oordeel hetzelfde uitviel. En het geval wilde, dat de morele interpretatie van hun onderzoeksresultaten door de artsen aansloot bij de juridisch-theologische veroordeling van de homoseksualiteit. De medici hadden de homoseksualiteit door hun benadering van het verschijnsel weliswaar zichtbaar gemaakt en de juridisch-theologische censuur daarmee doorbroken, maar in moreel opzicht keurden ze homoseksualiteit net zozeer af als juristen en theologen dat deden. Niet over de beoordelingsbevoegdheid inzake de homoseksualiteit werd gediscussieerd, maar over een homoseksueel bestaansrecht, waar juristen en medici zich samen tegen verzetten uit morele overwegingen.

Noten bij Hoofdstuk IV

- 1) Schorer, p. 412
- 2) Schorer, p. 442
- 3) Struycken, p. 4
- 4) Struycken, p. 4
- 5) R. F., p. 3
- 6) Het Weekblad van het Recht kan als een soort juridisch mededelingenblad beschouwd worden; in Themis verschenen langere artikelen op wetenschappelijk niveau. De redacties van beide bladen bestonden uit dezelfde personen: een personele unie.
- 7) Coninck Liefsting, p. 160
- 8) Coninck Liefsting, p. 161
- 9) Coninck Liefsting, p. 163
- 10) Coninck Liefsting, p. 163
- 11) Coninck Liefsting, p. 163
- 12) Coninck Liefsting, p. 164
- 13) Rochussen, p. 5
- 14) Rochussen, p. 9
- 15) Rochussen, p. 9
- 16) Rochussen, p. 10
- 17) Rochussen, p. 13
- 18) Rochussen, p. 15
- 19) Rochussen, p. 17
- 20) Rochussen, p. 20
- 21) Von Römer, 1905, p. 7

- 22) Von Römer, 1905, p. 8
- 23) Von Römer, 1905, p. 14
- 24) Wertheim Salomonson, p. 238
- 25) Wertheim Salomonson, p. 238
- 26) Wertheim Salomonson, p. 238
- 27) Wertheim Salomonson, p. 239
- 28) Von Römer, 1904 c, p. 15
- 29) zie paragraaf 1.9.
- 30) zie paragraaf 2.4.
- 31) Hekma, 1981, p. 71

HOOFDSTUK V HOMOSEKSUALITEIT IN DE LETTERKUNDE

In dit laatste hoofdstuk zal onderzocht worden, in hoeverre er in de periode tussen circa 1890 en circa 1910 in Nederland buiten het medische vertoog over de homoseksualiteit om gesproken werd over dat onderwerp. Zoals is vastgesteld, schrijft Van Ussel aan de kunstenaars een grotere rol toe dan aan de geleerden inzake de seksuele revolutie van na 1870. Foucault, die de geschiedenis van de seksualiteit vanuit een ander perspectief benadert, meent, dat elk spreken over het seksuele sedert de jaren 1860 in het teken van de medicalisering is komen te staan. De vraag is nu, in hoeverre dat inderdaad het geval was, wanneer kunstenaars in de betreffende periode de homoseksualiteit aan de orde stelden. Refereerden zij inderdaad aan de medische onderzoeksresultaten en verscholen zij zich op deze manier achter de neutraliteit van de medische wetenschap, zoals Foucault meent? Of kan er naast het medische discours over de homoseksualiteit nog een op zichzelf staand artistiek vertoog over dit onderwerp onderscheiden worden in de betreffende periode in Nederland?

Binnen het kader van deze vraagstelling zullen achtereenvolgens de romans *Pijpelijntjes* (1904/1905) en *Pathologieën* (1908) van Jacob Israël de Haan (1881 - 1924) (1) en *De Berg van Licht* (1906) van Louis Couperus (1863 - 1923) behandeld worden. In de eerste plaats zal onderzocht worden, hoe de auteurs in deze romans de homoseksualiteit belichten en de vraag is dan, in hoeverre de inhoud van de boeken in verband gebracht kan worden met het medische onderzoek naar homoseksualiteit in de betreffende periode. Daarnaast zal aan de orde komen, wat er rondom deze romans is gebeurd: hoe werden ze ontvangen door de critici en hoe reageerden de auteurs op de kritieken? Welke rol speelde de medische wetenschap in de geschiedenis van de drie romans?

5.1. Pijpelijntjes

'In het voorjaar van 1904 verscheen van de hand van Jacob de Haan een roman *Pijpelijntjes*, die terstond opzien baarde. Niet om het kunstwerk van zeer omstreden waarde, dat hier de aandacht van literaire belangstellenden kon trekken, gezwegen dan nog van fijnproevers. Het ging om de inhoud: In *Pijpelijntjes* werden homoseksuele handelingen beschreven en wel zó expliciet, dat zelfs de progressieve maatschappelijke kringen, waarin de schrijver zich bewoog (toch geenszins de kringen der kleinburgers) geschrokken waren.' (2) Het schandaal dat ontstond, was

groot. Het kostte de auteur zijn betrekking als onderwijzer in Amsterdam, zijn positie als medewerker van Het Volk en zijn goede naam.

Zonder dat deze de inhoud kende, was Pijpelijntjes opgedragen 'Aan goede A. Aletrino', en ook het portret, dat De Haan in zijn roman schetste van Sam, een der hoofdpersonen, vertoonde grote gelijkenis met de criminoloog, die zelf ook de bijnaam Sam had. Aletrino "(...) werd gruwelijk te kijk gezet en in de wetenschappelijke distantie van zijn onderwerp ongeloofwaardig gemaakt". (3) Hij voelde zich hierdoor dermate gekrenkt, dat hij samen met De Haan's verloofde vrijwel de gehele uitgave van 1904 opkocht en vernietigde. In verband daarmee herschreef De Haan Pijpelijntjes en bracht hij de roman in 1905 opnieuw uit, nu met als ondertitel 'Het leven van Cor Koning en Felix Deelman'. In deze uitgave bleef de opdracht aan Aletrino achterwege en geen der hoofdfiguren in het boek vertoonde nog gelijkenis met diens persoon. (4)

In 1904 heetten de hoofdpersonen van Pijpelijntjes nog Sam en Joop, de eerste een gevorderde student in de medicijnen, terwijl de studie die Joop volgt, in het ongewisse blijft. Belden wonen in Amsterdam, in de volksbuurt De Pijp. Soms logeert Sam tijdenlang bij Joop, maar hij geeft zijn eigen kamer niet op. Ze zijn homoseksueel, hoewel dat bij Sam minder uitgesproken is dan bij zijn vriend. Joop veracht vrouwen en weet, dat hij de rest van zijn leven uitsluitend aan jongens zal wijden. Buiten zijn relatie met Sam om heeft hij ook verschillende avontuurtjes met andere jongens, dit tot grote ergernis van Sam. Toch is het de laatste, die de relatie beëindigt door na zijn afstuderen te verlopen. Bovendien laat de schrijver Sam kort voor zijn huwelijk overlijden.

Binnen het kader van deze homoseksuele liefdesgeschiedenis vinden de verwickelingen plaats, die allemaal betrekking hebben op het volksleven, zoals zich dat rond de eeuwwisseling afspeelde in De Pijp. Wederwaardigheden met kamerverhuursters, buurtgenoten en andere huurders maken het grootste deel van Pijpelijntjes uit. De hoofdpersonen Sam en Joop onderhouden in het algemeen hartelijke betrekkingen met al deze figuranten. Er worden geen vragen gesteld naar de aard van hun relatie en hun eigen gedrag blijkt ook geen aanleiding te geven tot zulke vragen. Zo informeert de hospita, als Sam lange tijd afwezig is geweest, wel bij Joop: "Wat bent u stil m'neer Driessse ... is d'r wat? M'neer Driessse is niet in z'n sas, omdat m'neer Sam d'r niet is ... wat u m'neer?" (5) Maar ze vraagt niet verder. Voor de hospita is het vanzelfsprekend, dat Joop zich eenzaam voelt, wanneer Sam er lange tijd niet is.

"Geen baldadigheden maakten Pijpelijntjes schokkend. Het schokkende zat (en zit misschien nu nog) onder meer in de vanzelfsprekendheid waarmee een niet wederzijdse liefde wordt beschreven die zonder enig verontschuldigend woord anders is, een relatie tussen individuen die niet tegen de heersende zeden optornen, maar er zich eenvoudig bij neergelegd hebben daar niet in te passen. Er wordt verder geen woord aan vuil gemaakt, alsof er nooit een taboe op had gerust. Het hele verhaal dient zich aan op een toon alsof het volstrekt niet de eerste roman is, waarin dit loodzware taboe niet meer wordt erkend. (...) Pijpelijntjes schijnt geschreven te zijn met de overtuiging dat over homosexualiteit het meeste al eerder was gezegd en daarom niet meer ter sprake hoefde te worden gebracht." (6) In de roman wordt Joop wel 'een beetje anders' genoemd (7) en een enkele keer vraagt

deze zich af : "Sam, we doen toch eigenlijk niets ergs ... ik hou alleen maar van je." Sam reageert gemoedelijk met: "Ja zeker, het is niets hoor ... je bent een beste boy." (8) De homoseksualiteit staat niet ter discussie. Zowel voor de figuranten als voor de hoofdpersonen is het een onderwerp, dat geen toelichting behoeft. Over de aard en de toelaatbaarheid van de homoseksuele relatie van Sam en Joop wordt niet gesproken en deze wordt zeker niet in verband gebracht met de thematiek van gezondheid en ziekte.

Desalniettemin wordt in de roman wel duidelijk, dat Sam en Joop op de hoogte waren van de medisch-wetenschappelijke benadering van de homoseksualiteit . Zo mijmert Joop: "(...) en dan dacht ik aan 'n vriend van Sam, die d'rop promoveeren wou en een bende malle vragenlijsten had rondgestuurd ... wij hadden er ook een ingevuld, maar heelemaal verkeerd en pretmakend lag ik daaraan te denken ... als 't proefschrift kwam dan zouden we 't hem natuurlijk zeggen." (9) De Haan verwijst hier naar de enquête over homoseksualiteit, die Von Römer in 1902 verspreid heeft onder Amsterdamse studenten en die hij behandelde in zijn *Ongekend Leed*. (10) Naderhand werd hem echter niet toegestaan hierop te promoveren. (11)

Zoals in hoofdstuk III gebleken is, kunnen de emancipatorische geschriften van Aletrino en Von Römer gesitueerd worden binnen het medische discours over homoseksualiteit. De Haan maakt in zijn *Pijpelijntjes* beide figuren volstrekt ongeloofwaardig. Hij suggereert, dat Aletrino zelf homoseksueel zou zijn, terwijl hij de draak steekt met de serieuze bedoelingen van Von Römer. Overduidelijk is, dat De Haan zich in *Pijpelijntjes* afzet tegen de medisch-wetenschappelijke benadering van de homoseksualiteit.

De publicatie van *Pijpelijntjes* betekende, dat De Haan ontslagen werd als medewerker van *Het Volk*. Daar heeft de auteur zich niet zonder slag of stoot bij neergelegd. In de jaren 1904-1905 heeft zich in *Het Volk* een fel debat ontsponnen tussen hem en zijn socialistische critici . De Haan's voornaamste argument inzake de polemiek in het blad betrof de autonomie van de kunst . Delvigne en Ross die De Haan's betrekkingen met *Het Volk* uitvoerig beschreven hebben, citeren uit zijn pleidooi: "Litteraire waarde en zedelijkheid behooren precies even streng gescheiden te zijn als b.v. iemand's geschiktheid

als ambtenaar en zijn religieuze of politieke overtuiging." (...) "Het Volk wil geven een litteraire critiek, welnu, dan moet 't zich ook niet inlaten met quaesties van moraliteit in de litteratuur. Ik begrijp wel, hoe dat komt. Men is nog altijd te veel van meening, dat een laat ik maar zeggen immoreel litterair boek minder duldbaar zou zijn dan een o, zoo braaf boek, dat litterair slecht is." (...) In een litteraire kroniek behoort een boek als litteratuur te worden beoordeeld. Het gaat niet aan, daar willekeurige uitzonderingen op te maken, zooals met mijn boek *Pijpelijntjes* is gebeurd." (12) "Een litterair overzicht is geen beoordeling zoo maar eens af en toe van een braaf boek, maar dient om de lezers een kijk te geven op wat in de nederlandsche litteratuur gebeurt. Even zoo goed als een politiek overzicht niet een bespreking is van wat de redactie sympathiek is, maar van 't heele gebeuren in onzen tijd." (13)

Ook ter verdediging van *Pijpelijntjes* deed De Haan dus geen beroep op het werk der medici, die de homoseksualiteit, in tegenstelling tot de redactie van *Het Volk*, wel bespreekbaar achtten. Veeleer verwees De Haan naar het literaire dogma, dat de

kunst waardevrij was. Zijn apologie doet denken aan het pleidooi van Lodewijk van Deyssel in diens Zedelijkheids-causerietje. (14)

Overigens werden in twee kritieken op Pijpelijntjes kunst en zedelijkheid wel gescheiden, zoals De Haan dat eiste. Dominee Haspels noemde in Onze Eeuw de roman in literair opzicht geslaagd: "Want deze schrijver heeft de taal in zijn macht, en weet met zijn droge, rake woordkunst ons zijn mensen en hun omgeving verbazend scherp uit te beelden, zonder ons te vermoeien met die ellenlange, al te nauwkeurige beschrijvingen onzer tegenwoordige schriftgeleerden." (15) Over de inhoud van Pijpelijntjes had Haspels echter geen goed woord over: 'schendliteratuur', noemde hij het 'om met een tang in de gracht te werpen', literatuur, die 'onze door onzedelijkheid reeds genoeg verdorven atmosfeer nog meer verpesten zou.' (16)

Het oordeel van Segher Rabauw in Ontwaking was precies tegengesteld aan dat van Haspels. Hij was niet onder de indruk van De Haan's literaire stijl, maar vond zijn boek verdienstelijk, omdat het inzicht gaf '(...) in 't gemoed van een urning, gedubbeld met een nevrosé, wiens doening hij ons vóórlegt zonder verbloeming lijk zonder schunnigheid en zóó begrijpend, dat wij dit jammer-leven voelen schrijven in de diepte onzer ziel.' (17). Wat voor Haspels onzedelijk was, bleek voor Segher Rabauw om psychologische redenen interessant te zijn. Op dit punt begint de geschiedenis van Pathologieën.

5.2. Pathologieën

Al behandelt De Haan ook in zijn tweede roman Pathologieën - de ondergangen van Johan van Vere de With uit 1908 de homoseksualiteit, deze roman verschilt nogal van Pijpelijntjes. In de eerste plaats is Pathologieën van een grotere kwaliteit. Het boek is ook anders opgebouwd: niet meer een raamvertelling, zoals Pijpelijntjes, maar een verhaal, dat een duidelijke ontwikkeling vertoont. Bovendien stelt De Haan, zoals de titel van het boek al aangeeft, in zijn tweede roman de homoseksualiteit aan de orde als een problematisch fenomeen. Meijer meent zelfs, dat Pathologieën 'moreel een andere sfeer ademt' dan Pijpelijntjes, omdat de hoofdpersoon en zijn vader de homoseksualiteit negatief zouden beoordelen. (18) Dit is echter slechts ten dele correct. In Pathologieën behandelde De Haan de homoseksualiteit inderdaad niet meer als een verschijnsel, dat geen toelichting behoeft, maar dit betekent niet, dat hij daarmee impliciet zou hebben bedoeld, dat de homoseksualiteit voor hem een minder aanvaardbaar gegeven was geworden in moreel opzicht.

In Pathologieën wordt het jonge leven beschreven van de homoseksuele scholier Johan van Vere de With. Deze woont aanvankelijk samen met zijn vader, een criminoloog, en de dienstmeid Sien in een groot huis aan de markt te Culemborg. Vanaf zijn veertiende jaar onderkent Johan bij zichzelf homoseksuele gevoelens, die hij als uiterst bedreigend ervaart. Ze vertroebelen Johan's relatie met zijn vader en wanneer Johan deze inlicht over zijn homoseksualiteit, wordt hij door zijn vader verstoten. Hij is dan inmiddels oud genoeg om zelfstandig te gaan leven en vertrekt naar Haarlem om daar, inwonend bij kennissen van zijn vader, de HBS af te maken. Bij deze familie woont ook de kunstschilder René Richell, met wie Johan een verhouding aangaat. De eerste tijd in Haarlem is hij gelukkig, aangezien hij zich verlost voelt van de moeilijke omgang met zijn vader, maar allengs levert die met René problemen op. René is een sadist, die Johan geestelijk, maar vooral ook

lichamelijk op een steeds weerzinwekkender manier martelt. Omdat hij van René houdt, is Johan niet in staat zich van hem los te maken. Tenslotte drijft hun relatie Johan tot zelfmoord.

Op verschillende manieren wordt in Pathologieën verwezen naar de medisch-wetenschappelijke benadering van de homoseksualiteit. Zo wordt er veel aandacht besteed aan de erfelijke belasting, waaronder Johan gebukt zou gaan. Zijn moeder is na zijn geboorte krankzinnig geworden en heeft op lugubere wijze zelfmoord gepleegd. Johan's vader leeft daarom van het begin af aan met de angst, dat ook zijn zoon psychisch nog eens in problemen zou raken. Bovendien schetst De Haan zijn hoofdpersoon als een zeer onevenwichtige en overgevoelige jongen. En bij deze indirecte verwijzing naar het medische spreken over homoseksualiteit, namelijk naar Von Krafft-Ebing's stelling, dat bij familieleden van homoseksuelen neurosen, psychosen en andere geestesziekten aantoonbaar zijn, blijft het niet.

Als Johan tot de konklusie is gekomen dat hij in zijn gevoel voor sekse-genoten afwijkt van de meerderheid, ontdekt hij in de boekenkasten van zijn vader veel geschriften over homoseksualiteit en hij herkent zichzelf in deze werken. "Sommige gevoelens uit vroegere jaren, bijvoorbeeld zijne vreemde en snel overgankelijke genegenheden voor als nette matrozen gekleede en kleine jongens, werden hem door zijne lezingen helderder. Maar daarentegen verstond hij velerlei vakwoorden uit de geneeskundige en rechtskundige wetenschappen niet." (19) In eerste instantie hadden deze boeken een negatieve invloed op Johan. "Sommige schrijvers waarvan Johan iets gelezen had, kenden aan het gevoel een ruim bestaansrecht toe. Maar over het algemeen werd het beslist veroordeeld. Uit levensbeschrijvingen had Johan onvoorwaardelijk gelezen, dat op die wijze gevoelende mannen menigmaal werden gehaat en veracht, totdat zij zichzelf vermoord hadden." (20) Een tijdlang beheerst deze problematiek Johan's leven. De meerderheid wees homoseksualiteit af en werd bovendien gepersonifieerd door zijn eigen vader, die hem verstootte. In Haarlem kwam Johan tot een eigen opinie. "Onder den invloed van geschriften, welke Johan op die tijden las, kende hij aan zijn gevoel van liefde een even ruim bestaansrecht toe, als aan de liefde der andersgezinde mensen." (21) Deze overtuiging, dat zijn homoseksualiteit bestaansrecht had, sprak Johan tenslotte tegen zijn vader uit: "Tegen de meeningen van zijnen vader handhaafde Johan nu toch de zijne, terwijl hij zich gelukkig voelde, dat hij zelfs van zijnen vader zoo onafhankelijk was." (22)

Maar niet alleen de nadruk, die De Haan legde op de erfelijke belasting en de rol van de wetenschappelijke literatuur inzake het acceptatieproces van zijn homoseksualiteit, dat Johan meemaakte, verwijzen naar de medicalisering van de homoseksualiteit. De schrijver zorgde ervoor, dat Pathologieën aan de lezers gepresenteerd werd door een literaire autoriteit. Toen Frederik van Eeden geweigerd had een voorwoord te schrijven (23), vond De Haan de Belgische auteur Georges Eekhoud daartoe wel bereid. Deze begon zijn voorrede door de lezers eraan te herinneren, dat De Haan de schrijver was van Pijpelijntjes, een beschrijving, volgens Eekhoud, van het leven "(...) van twee zenuw-ongezonde jonge mannen, die tot de groep van bijzonder verstootenen en misdeelden der liefde behoorden, te wier gunste de openbare meening, vóórgestaan door de wetenschap en vooral door de letterkunde, zich nu eindelijk iets meer billijk begint te toonen." (24)

De letterkunde en de wetenschap dragen hier samen de seksuele revolutie ; desalniettemin acht Eekhoud het noodzakelijk De Haan's roman te rechtvaardigen en hij doet dat aan de hand van citaten van Von Krafft-Ebing: "Ieder, die de gerechtigheid en de menschheid liefheeft zal met diepe voldoening hooren, dat de afwijkende in zijne neigingen naar Liefde, daarom nog geen misdadiger is, maar dikwijls wel ongelukkig. Hij is geen schenner van de menschheid, maar een minder door de stiefmoederlijke natuur bedeelde. Hij verdient evenmin minachting ais iemand, die met eene lichamelijke afwijking geboren wordt." (25) Homoseksualiteit is geen zonde, maar een ziekte en om die reden mag het onderwerp in de letterkunde besproken worden. Eekhoud zegt: "Volkomen hebben letterkundige kunstenaars, romanschrijvers of dichters of tooneelschrijvers het recht hun onderwerp voor een letterkundig kunstwerk aan de levenswijze van die ongelukkige lieden te ontleenen." (26)

Tenslotte werd ook in de kritieken op Pathologieën uitdrukkelijk verwezen naar de medisch-wetenschappelijke benadering van de homoseksualiteit. Carel Scharren velde in De Gids een vernietigend oordeel over De Haan's literaire stijl in Pathologieën, maar hij meende ook, "(...) dat er in dit boek toch vooral met angstig-scherpe fijnheid de smart is uitgezegd en de vreeselijkheid van het lot der zóó voelenden. Het is toch vooral een wrange, pijnlijke aanklacht tegen de meedoogenlooze grilligheid der natuur." (27)

Frits van Raalte leidde zijn recensie in De Amsterdammer als volgt in: "En het doel dezer regelen wil niet zozeer zijn een tegenstemming op te wekken, alswel de aanstaande lezers in overweging te geven, zich wel goed te bedenken, alvorens zich te zetten tot de lezing van een geschrift, dat zooals zijn titel ook al aanduidt in gemoedelijke waarschuwing, geheel behoort tot het gebied van de zieke begeerte." (28) In zijn artikel duidde Van Raalte homoseksualiteit nog verschillende malen aan ais een ziekelijke hartstocht of een pathologisch verschijnsel en het is daarom vreemd, dat hij het in laatste instantie toch weer een misdaad noemde. Hij wilde over de literaire waarde van Pathologieën geen oordeel geven, voor de zedelijkheid vond Van Raalte het boek een gevaar. Romans ais Pathologieën hadden voor hem "(...) hoogstens waarde ais documenten voor psychiaters, justitieële geneeskundigen en rechters, die de misdaden, begaan door den abnormalen wil, hebben onschadelijk te maken". (29)

In zijn weerwoord, een week later in De Amsterdammer, ontkende De Haan niet, dat homoseksualiteit in zijn roman werd voorgesteld ais een ziekte . Hi] voerde wederom aan, dat een kunstenaar vrij moest zijn in de keuze van zijn onderwerp en dat Van Raalte een vorm van censuur wilds toepassen. Volgens De Haan was dat onverstandig. "Nadat, ongeveer vier jaar geleden mijn boek Pijpelijntjes verscheen, zijn de Hollandsche beoordeelaars veel verstandiger geweest, dan de heer Van Raalte nu is. Zij hebben in de overgrootste meerderheid over dat boek niet geschreven, niet in goedkeurenden en niet in afkeurenden zin." (30) Het paradoxale karakter van censuur - datgene onnoembaar achten, wat bij een dergelijke veroordeling toch genoemd wordt - eiste van de censurerende criticus, dat hi] zich onthield van kritiek. Hetgeen Van Raalte schreef en het feit, dat hij het schreef, waren volgens De Haan aan elkaar tegenstrijdig.

W. G. van Nouhuys maakte in Groot Nederland een scherper onderscheid dan Van Raalte tussen sodomie en homoseksualiteit: "Dat de rechtswetenschap tegenover veel van de norm afwijkende menselijke neigingen allengs een gansch andere houding gaat aannemen, sedert de psychologie ze tot onderwerp van bizondere studie heeft gemaakt - 't is bekend. En in het bijzonder heeft op dit terrein de zoo bekende prof. Krafft-Ebing met zijn Psychopathia sexualis getracht naar een zuiverder, menschelijker inzicht en den strijd aangebonden tegen par. 175 van het Deutsche Strafwetboek." (31)

Van Nouhuys meende, dat er wel grenzen waren aan de artistieke vrijheid, die door De Haan gehuldigd werd, maar bij het vaststellen daarvan was hij aanzienlijk toleranter dan Van Raalte. Zo was necrofilie, welk gevoel volgens hem vrijwel niemand zou aanspreken, geen gepast onderwerp voor een schrijver, maar sinds homoseksualiteit de belangstelling van psychiaters had, achtte Van Nouhuys dat voor een letterkundige wel de moeite waard om te behandelen. Een inleiding ais die van Georges Eekhoud wierp dus vruchten af. Volgens Van Nouhuys dienden letterkundigen met hun tijd mee te gaan en inzake de homoseksualiteit veranderden de opvattingen. "De wetenschap der menselijke ziel met haar vele mysteriën is nog zoo jong. En zeker zal de tijd komen dat hetzelfde medelijden 't welk ons nu vervult bij het zien van een lichamelijk gebrekkige, ook den onchristelijken afschuw van de naar de ziel verminkten gaan overheerschen. Dat schrijvers tot in het zieleleven van zulke verminkten willen doordringen, hun daden daaruit trachten te verklaren - wat kan er tegen zijn?" (32)

Tenslotte was er de kritiek van Pieter Endt, die onder het pseudoniem Ed. Coenraads in Levensrecht betoogde, dat hij de 'vriendelijk-onbeduidende' voorrede van Georges Eekhoud niet nodig had om De Haan's Pathologieën in hoge mate te kunnen waarderen. (33) Deze Endt was de enige onder de critici, die geen woord vuil maakte aan een beschouwing over homoseksualiteit en Pathologieën uitsluitend beoordeelde op stijl en taalgebruik.

5.3. De Berg van Licht

"Op het einde van de tweeds eeuw verkeerde het Romeinse keizerrijk in staat van verwarring en verwording. De politieke en militaire verwickelingen in deze dramatische periode boezemden Couperus minder belang in dan de psychologische, morele en culturele aspecten. Zich hierin verdiepend, trachtte hij door te dringen tot het wezen zelf van de Romeinse decadentie, die een zeldzaam fascinerende werking op hem uitoefende. Het resultaat hiervan was de driedelige roman De Berg van Licht, de geschiedenis van keizer Heliogabalus." (34) In De Berg van Licht beschreef Couperus, hoe Heliogabalus, zoon van een Syrische prinses en hogepriester van de zon, op veertienjarige leeftijd werd uitgeroepen tot keizer van het Romeinse Rijk. Vervolgens schetste Couperus Heliogabalus' uitoefening van het keizerschap (218 - 222) , de 'onzedelijke' gebeurtenissen, die tijdens zijn heerschappij zijn voorgevallen, en tenslotte de ondergang van de jonge keizer, hoe hij vermoord werd door het Romeinse volk, dat genoeg had van zijn decadentie.

In het verhaal neemt de Syrische zonnecultus een centrale plaats in. Heliogabalus had het voornemen deze in te voeren in het hele Romeinse Rijk en het was de weerstand daartegen, die hem ten val bracht. Couperus geeft aan, dat zijn besef van

dienstbaarheid jegens de zon verklaart, op welke wijze Heliogabalus zijn heerschappij uitoefende. Hydaspes, Heliogabalus' leermeester, wijdde hem in: "Wij streven terug naar het Licht, waaruit onze ziel, een vonk, weggetikt werd in de ruimte der eeuwigheid, tot zij viel in steeds dieper vernedering, en rossigde tot onreine vlam, en verstoffelijkte tot een ziel van goud, want goud is het verstoffelijkte licht en in het Goud schuilt de ziel, vernederd, des Lichts." (35) Heliogabalus moest vergeten, dat hij keizer geworden was en terug-streven naar het licht, "terugstreven, in metamorfose na metamorfose, tot een Oorsprong, die inheilig, was sekseloos..." (36) In den beginne bestonden er geen seksen tot de oorsprong schepping en geboorte dácht "(...) en zich vermannelijkte en zich vervrouwelijkte tegelijkertijd tot het Man-Maagdelijke Licht. (...) Het Licht bevruchtte zichzelf: zijn eigen god-mannelijkheid omhelsde in al-eerste Liefde zijn eigen godin-maagdelijkheid." (37) Goden en godinnen werden toen geboren en van hen stamden volgens Hydaspes de mensen af. Heliogabalus moest terug-streven naar de oorsprong, die sekseloos was, en daartoe moest hij eerst bereiken "(...) die menselijker vorm: de vorm der Tweeslachtigheid...." Hij moest "(...) terug streven tot de androgynische ziel van de Man-Maagd. Zó was onze eerste vader... (...) Adam-Heva... (...). Maar zo ais het Licht, sekseloos, zich splitste in zich tot Man en tot Maagd, zo splitste - o ondoorgrondelijk geheim des waaroms ! - Adam-Heva, na een hevige smart over zijn wezen, zich tot twee: tot Adam, tot Heva...." (38)

Bogaerts vat de filosofie als volgt samen: "Ais uitverkoren ziel streeft Heliogabalus terug naar de oorsprong van alle dingen, het geslachtloze, man-maagdelijk licht, waarvan de zon het zichtbare symbool is . Door zijn tweeslachtigheid bereikt de keizer het ideaal van de seksuele eenheid." (39) In De Berg van Licht treedt Heliogabalus tweemaal in het huwelijk. Allereerst met de Griekse wagenmenner Hierocles, 'des keizers Gemaal en gebieder', en vervolgens met de Virgo Maxima der Vestalen, Aquila Severa. Voor Heliogabalus was het enige doel terug te streven tot de vorm van Adam-Heva. Heva was hij voor Hierocles, Adam wilde hij zijn voor Aquila Severa. Dit alles betekent, dat, voor zover in De Berg van Licht sprake is van homoseksualiteit, Couperus in feite niet het thema van de liefde voor het eigen geslacht aansnijdt, maar het symbolistische streven naar de oorsprong en eenheid op het gebied van de seksualiteit. Er dient hier onderscheid gemaakt te worden tussen homoseksualiteit en androgynie. (40) Couperus behandelt in De Berg van Licht dat laatste, de wens om mannelijkheid en vrouwelijkheid in één persoon te verenigen, al kan de verhouding tussen Heliogabalus en Hierocles homoseksueel genoemd worden. Bij deze thematiek wordt in geen enkel opzicht de medische wetenschap betrokken.

Desalniettemin staat vast, dat Couperus op de hoogte was van het onderzoek, dat Von Römer verrichtte naar de homoseksualiteit. Tussen de beide zijn inzake De Berg van Licht brieven gewisseld. (41) Ongekend Leed van Von Römer was door Couperus gelezen en had hem volgens Bastet een hart onder de riem gestoken bij de publicatie van zijn Heliogabalus-roman. (42) Couperus schreef aan zijn uitgever Veen : "Zend mij s.v.p. zoo veel mogelijk kritieken en uitscheldpartijen. Zijn ze interessant, dan schrijf ik er na een brochure, ais studie hoe een roman over homosexualiteit in Holland ontvangen wordt. Geen antikritieken, maar een placide brochure! Hier in Frankrijk is het motief een motief als een ander, maar bij ons is het natuurlijk

verboden waar...." (43) Bastet meent, dat "(...) wij die voor hem ongewone strijd lust waarschijnlijk wel (mogen) verklaren als het voornemen Von Römer in diens strijd bij te vallen en na te volgen. Het is er overigens niet van gekomen, daar de Nederlandse kritiek over De Berg van Licht niet heel veel bijzonders in het midden heeft gebracht." (44) Wat dat laatste betreft: al waren er wel allerlei verontwaardigde reacties, het feit, dat het hier ging om een historische roman, zich afspelend in een ver verleden, kan beschouwd worden als de oorzaak, dat de publicatie van De Berg van Licht niet uitliep op een schandaal van een omvang als de Pijpelijntjes-affaire. (45)

5.4. Conclusie

De vraag, of er van een zelfstandig artistiek vertoog over de homoseksualiteit gesproken kan worden naast het medisch-wetenschappelijke, blijkt niet eenvoudig om te beantwoorden. Hoewel vaststaat, dat zowel De Haan als Couperus op de hoogte waren van het medisch-wetenschappelijke onderzoek, dat in deze periode verricht werd naar de homoseksualiteit, was het toch alleen Pathologieën, dat bij dit onderzoek aansloot. Daarentegen beschreef De Haan in Pijpelijntjes de homoseksualiteit als een vanzelfsprekendheid en maakte hij autoriteiten op het gebied van de homoseksualiteit als studierrein, Aletrino en Von Römer, volstrekt ongeloofwaardig. Om die reden mag worden verondersteld, dat De Haan in de jaren 1904 - 1905 de medische benadering van de homoseksualiteit bestreed en er 'voorbij' wilde. Ook De Berg van Licht kan niet gesitueerd worden binnen het medisch-wetenschappelijke vertoog over de homoseksualiteit, al benaderde Couperus het onderwerp op een andere manier dan De Haan deed in Pijpelijntjes. Beide boeken passen niet binnen het medisch-wetenschappelijke bestek, maar toch schreef De Haan zijn Pathologieën en nam Couperus zich voor om Von Römer te steunen, als de kritiek op De Berg van Licht hem zou dwingen om zich publiekelijk te verdedigen.

Dit doet vermoeden, dat bij auteurs de gedachte leefde, dat hun letterkundig werk over homoseksualiteit in laatste instantie enige bescherming zou kunnen genieten van het medische vertoog over dat onderwerp. Wie aangevallen werd op het feit, dat hij de homoseksualiteit aan de orde stelde, kon zich verschuilen achter argumenten, dat homoseksuelen in geestelijke nood verkeerden, dat zij leden aan een aangeboren ziekte en dat zij de belangstelling van psychiaters hadden. In Pijpelijntjes weigerde De Haan deze formules te hanteren, maar Pathologieën liet hij door Georges Eekhoud wel op een dergelijke manier verdedigen. Gezien de kritiek van bijvoorbeeld W.G. van Nouhuys in Groot Nederland heeft dat resultaat gehad. Dat De Haan zelf zijn standpunt ten aanzien van de homoseksualiteit zou hebben gewijzigd, valt te betwijfelen. Al in 1905, vrij kort dus na de publicatie(s) van Pijpelijntjes, was Pathologieën gereed. (46) De Haan wilde schrijven over homoseksualiteit en hij kon zich niet permitteren dat te blijven doen op de wijze, die hij in Pijpelijntjes beproefd had. Door zich te verschuilen achter het medische discours over de homoseksualiteit werd zijn werk publiekelijk meer aanvaardbaar: een kwestie van strategie. In De Berg van Licht stelde Couperus de homoseksualiteit, de relatie tussen Heliogabalus en Hierocles, voor als een verschijnsel, dat zich heeft voorgedaan in het Romeinse Keizerrijk, als een decadente uitwas en als een kortstondige Aziatische inbreuk op de

Romeinse zeden. De afstand tussen de lezer en de homoseksualiteit was in *De Berg van Licht* veel groter dan in *Pijpelijntjes*, waardoor een schandaal vermeden werd. Anders dan De Haan hoefde Couperus niet het medische discours aan te wenden ter bescherming van zijn werk.

Er kan nu geconcludeerd worden, dat naast het medische verhoog over de homoseksualiteit weliswaar gepoogd werd om in de letterkunde het onderwerp op een geheel eigen manier te behandelen, maar dat het lezerspubliek dit niet toestond. De homoseksualiteit mocht genoemd worden, maar niet als een vanzelfsprekendheid, zoals De Haan deed in *Pijpelijntjes*. In zijn tweede roman *Pathologieën* bracht De Haan het onderwerp terug tot een ziekelijke aanleg en Couperus had in een brochure hetzelfde gedaan, als de critici meer aanstoot genomen hadden aan de homoseksualiteit in *De Berg van Licht*. Fontijn geeft aan, dat deze verwickelingen vooruitliepen op de samenwerking tussen wetenschappers en letterkundigen na 1911, toen het artikel 248bis van kracht was geworden en het NWHK zich daartegen richtte. Letterkundig werk over homoseksualiteit - Fontijn noemt *Levensleed* (1911) van M. J. J. Exler en Anders (1918) van Charley van Heezen - werd sindsdien gebruikt om er de wetenschappelijke theorieën over dat onderwerp in te verkondigen. (47) Omgekeerd verwezen de voormannen uit de emancipatiebeweging terug naar letterkundig werk over homoseksualiteit, zoals Von Römer dat in zijn *Ongekend Leed* deed naar *Jasminblüthe* van Ludwig Dilsner. (48) Fontijn citeert in dit verband tenslotte de criticus E. Renso van Telgen, die al in 1918 opmerkte dat auteurs als Exler en Van Heezen slechts een homoseksueel publiek bereikten, waaraan de wetenschappelijke theorieën niet meer uitgelegd hoefden te worden. "De homoseksuele roman moet volgens Van Telgen ophouden bewuste propaganda te zijn. Er moeten homoseksuele meesterwerken geschreven worden. Dan kan ook het grote publiek er niet meer aan voorbijgaan en zal het moeten geloven aan de oprechtheid van de homo's." (49) Volgens Fontijn heeft het Nederlandse publiek op deze meesterwerken moeten wachten tot de publicatie van de romans van Gerard Reve.

Naschrift bij Hoofdstuk V

In dit hoofdstuk zijn opzettelijk *De Kleine Republiek* van Lodewijk van Deyssel (1889) en *Jan Willem's Levensboek* van H.J. Schimmel (1896) buiten beschouwing gelaten. *De Kleine Republiek* is min of meer een autobiografische roman, waarin Van Deyssel het leven op het katholieke jongensinternaat Rolduc beschrijft, dat hij zelf had meegemaakt. In het boek heeft Van Deyssel vooral interesse in de 'bijzondere vriendschappen', die, al waren ze streng verboden, tussen jongens gesloten werden. Deze vriendschappen gaan niet verder dan het bekendmaken van gevoelens van verliefdheid aan elkaar, waaraan soms uiting wordt gegeven door intieme gesprekken, kussen en omhelzingen. Ook *Jan Willem's Levensboek* van H.J. Schimmel is in zekere zin een autobiografische roman. Daarin ontwikkelt zich een hechte vriendschap tussen de zoon van de burgemeester (Schimmel was zelf een burgemeesterszoon) en de zoon van de apotheker in een dorp tot een felle rivaliteit. De zoon van de apotheker kan namelijk naar de grote stad vertrekken om daar aan de universiteit te studeren, wat om financiële redenen voor de burgemeesterszoon niet mogelijk blijkt. Deze verwijdering gaat gepaard met heftige uitingen van

verlangen naar elkaar. Pas aan het eind van het boek durven de jongens elkaar te bekennen, dat zij ondanks de rivaliteit dat verlangen koesterden en dan wordt de vriendschap hersteld.

In beide romans worden dus intense vriendschappen tussen jongens aan de orde gesteld, maar deze kunnen niet homoseksueel worden genoemd. Er is hoogstens sprake van verhoudingen, die met een nieuwe term als 'homo-sociaal' aangemerkt kunnen worden. Noch in De Kleine Republiek noch in Jan Willem's Levensboek gaan de vriendschappen tussen jongens immers gepaard met seksueel verkeer en ondanks het feit, dat in de romans jongens zeer sterke gevoelens voor elkaar ten toon spreiden, kan niet beweerd worden, dat er sprake is van een homoseksuele 'geaardheid'. Hier komt één van de problematische kanten van deze scriptie naar voren: ook in dit onderzoek is de liefde tussen geslachtsgenoten homoseksueel genoemd, waarbij er impliciet vanuit is gegaan, dat die liefde lichamelijk geuit moet worden en dat er sprake moet zijn van een 'geaardheid'. De liefde voor het eigen geslacht zou vastgelegd zijn in de psyche; de homoseksueel kan daarom niet anders dan houden van geslachtsgenoten, waarmee hij dan ook seksueel contact onderhoudt. Als aan de term 'homoseksualiteit' een dergelijke betekenis wordt verleend, dan kan het begrip niet gehanteerd worden om er de liefde voor het eigen geslacht mee aan te duiden. Die liefde is veel minder concreet (mechanisch) dan de strekking van de term 'homoseksualiteit', omdat er niet altijd sprake is van een 'geaardheid' die tot uiting komt in seksueel verkeer. Dat de term 'homoseksualiteit' niet voldoet, blijkt wel uit het feit, dat De Kleine Republiek en Jan Willem's Levensboek in deze scriptie buiten beschouwing moesten blijven, terwijl in de romans toch sprake is van liefde tussen sekse-genoten.

Noten bij Hoofdstuk V

- 1) Pijpelijntjes werd gepubliceerd onder de naam Jacob de Haan; pas bij de uitgave van Pathologieën gebruikte De Haan ook zijn tweede voornaam Israël.
- 2) Meijer, p. 60
- 3) Roqier, p. 323
- 4) Voor de verschillen tussen de uitgave van 1904 en die van 1905 zie Ross
- 5) De Haan, 1974, p. 41
- 6) W.F. Hermans, p. 321
- 7) De Haan, 1974, p. 20, p. 121
- 8) De Haan, 1974, p. 23
- 9) De Haan, p. 125
- 10) zie paragraaf 3.1.
- 11) Van Lieshout, p. 97 - 99
- 12) Delvigne, p. 33 - 34
- 13) Delvigne, p. 34
- 14) zie paragraaf 1.4.
- 15) Haspels, p. 329
- 16) Haspels, p. 329 - 330
- 17) Segher Rabauw, p. 115
- 18) Meijer, p. 76

- 19) De Haan, 1975, p. 19
- 20) De Haan, 1975, p. 32
- 21) De Haan, 1975, p. 95
- 22) De Haan, 1975, p. 1 22
- 23) Meijer, p. 75 - 76
- 24) De Haan, 1975, p. VII
- 25) De Haan, 1975, p. VIII
- 26) De Haan, 1975, p. VIII
- 27) Scharten, p. 212
- 28) Van Raalte, p. 10
- 29) Van Raalte, p. 10
- 30) De Haan, 1908, p. 10
- 31) Van Nouhuys, p. 374
- 32) Van Nouhuys, p. 376
- 33) Coenraads, p. 496
- 34) Boqaerts, p. 77
- 35) Couperus, p. 24
- 36) Couperus, p. 25
- 37) Couperus, p. 25
- 38) Couperus, p. 26 - 27
- 39) Bogaerts, p. 80 - 81
- 40) Omtrent androgynie zie Busst
- 41) Van Lieshout, p. 93
- 42) Bastet, p. 68
- 43) Bastet, p. 80 (brief 422)
- 44) Bastet, p. 68 Voor de kritiek op De Berg van Licht zie Galle
- 45) Fontijn, p. 147
- 46) Meijer, p. 75
- 47) Fontijn, p. 152 - 164
- 48) zie paragraaf 3.1.
- 49) Fontijn, p. 165

BESLUIT

Op grond van het voorafgaande kan nu worden vastgesteld, dat Michel Foucault terecht spreekt van een medicalisering van de homoseksualiteit. In Nederland vond deze medicalisering plaats rond de eeuwwisseling: toen schreven en spraken artsen over de homoseksualiteit en - wat belangrijker is - zij trachtten door middel van autobiografieën het veronderstelde 'wezen' van de veronderstelde homoseksuele geaardheid te achterhalen. Hun homoseksuele patiënten aanvaardden in grote lijnen het ziektebeeld homoseksualiteit. In diezelfde tijd begonnen emancipatoren ook een homoseksueel bestaansrecht op te eisen. Dat konden zij alleen doen na het ontstaan van een homoseksuele identiteit op grond van de medische benoeming van de liefde voor het eigen geslacht, maar afgezien daarvan was het emancipatorische pleidooi

ook in andere opzichten medisch georiënteerd. Wanneer letterkundigen rond 1900 over homoseksualiteit spraken, verscholen zij zich, zoals Foucault zegt, opzettelijk achter het medische vertoog over dat onderwerp. Zij deden dat dan om strategische redenen, niet omdat ze werkelijk meenden, dat homoseksualiteit een ziekte was. Foucault heeft echter geen gelijk, wanneer hij tussen medici en juristen een dispuut veronderstelt aangaande de beoordelingsbevoegdheid over seksuele aangelegenheden in het algemeen en homoseksualiteit in het bijzonder.

Die ruzie is er in Nederland niet geweest en wel, omdat artsen en juristen het in het algemeen in moreel opzicht met elkaar eens waren. Het kader, waarbinnen de legitimerende waarheden voor hun morele opvattingen werden 'aangemaakt', was voor hen van veel minder belang dan die opvattingen zelf. Of homoseksualiteit nu een zonde of een ziekte genoemd werd, het bleef verwerpelijk; of homoseksuelen nu bestraft of genezen moesten worden, ze konden in de samenleving in ieder geval niet ais volwaardig beschouwd worden. Omdat hun oordeel gelijklopend was - negatief -, hoefden artsen en juristen niet te strijden om de beoordelingsbevoegdheid inzake homoseksualiteit. Het ging om het doel: de uitschakeling van het homoseksuele woord. Daartoe konden censuur en bestraffing dienen, maar ais homoseksuelen monddood werden gemaakt door hen ziek te verklaren, werkte dat ook. Overigens kan het achterwege blijven in Nederland van een conflict om deze kwestie tussen medici en juristen wellicht mede verklaard worden uit het feit, dat er voor 1911 nog geen strafbepalingen bestonden tegen de homoseksualiteit. Medici hoefden zich daar - anders dan bijvoorbeeld in Duitsland - dus niet tegen af te zetten. Er was niet in de wet vastgelegd, dat homoseksualiteit een zonde en een misdaad was en de waarheid der artsen - homoseksualiteit is een ziekte - kwam dan ook niet expliciet met de juridisch-theologische waarheid in botsing. De afstand tussen artsen en juristen was van aanvang af veel kleiner dan Foucault vermoedt.

Zolang homoseksuelen buitenspel stonden, waren zowel de juridisch-theologische ais de medische vertooggemeenschap tevreden. Toen op grond van de medische benoeming een homoseksuele identiteit was ontstaan en homoseksuelen binnen het medische vertoog voor zichzelf gingen spreken, doorbraken zij de controle, die de medische vertooggemeenschap uitoefende op het medische discours. De emancipatoren tastten daarmee het gezag van de medische vertooggemeenschap aan, en niet alleen tot ontsteltenis van artsen, maar ook van juristen. Homoseksuelen mochten hun waarheid niet verkondigen; ze mochten de instanties, die hun woord moesten uitschakelen, niet passeren. Zowel de medische ais de juridisch-theologische vertooggemeenschap kwamen toen in verzet. Achteraf kan gesteld worden, dat dat niet meer heeft gebaat. In 1970, toen de Gezondheidsraad de regering adviseerde om het artikel 248bis uit het Wetboek van Strafrecht te schrappen, was het homoseksuele woord binnen het medische discours het ware woord geworden.

De vraag die nu overblijft, luidt: waarom hielden zowel juristen ais medici er in laatste instantie een negatief moreel standpunt over homoseksualiteit op na? Foucault verklaart, hoe dat standpunt door waarheden gelegitimeerd werd. Hij zet uiteen, hoe die waarheden - homoseksualiteit is een zonde of een misdaad en homoseksualiteit is een ziekte - binnen respectievelijk het juridisch-theologische en

het medische vertoog tot stand kwamen. Foucault schetst zo een coherenter beeld van de geschiedenis van de homoseksualiteit rond de eeuwwisseling dan de historici, die in die tijd een seksuele revolutie constateren zonder de positie van de homoseksualiteit daarin te kunnen beredeneren. Maar Foucault verklaart zijn eigen verklaring van de geschiedenis van de homoseksualiteit niet. Er wordt weliswaar duidelijk, dat uit het medische vertoog een emancipatorisch pleidooi voor een homoseksueel bestaansrecht kon voortkomen, waardoor tenslotte het homoseksuele woord het ware woord werd, maar niet, waarom tot dan toe binnen het discours - het juridisch-theologische én het medische - waarheden tot stand kwamen, die er toe leidden, dat het woord van homoseksuelen gediskwalificeerd werd. Waarom moest het homoseksuele woord in laatste instantie uitgeschakeld worden? Ten behoeve van welke machtsverhoudingen diende voorkomen te worden, dat het homoseksuele woord een waar woord zou worden? Foucault doet niet meer dan het in beeld brengen, het zichtbaar maken van het discours. Moraal verwijst naar waarheid en waarheid naar discours. Vertoog staat op zichzelf; bij Foucault is het de laatste verklaringsgrond. Mensen hebben er geen greep op en aan de waarheid gaat het vooraf. Dit is niet bevredigend. Discours krijgt zo als het ware de rol toebedeeld van God, en tegelijk die van de Duivel. Binnen het vertoog was het 'absoluut' noodzakelijk om homoseksualiteit te veroordelen. Maar waarom dan?

BIBLIOGRAFIE

- Anbeek, T., *De schrijver tussen de coulissen*, Amsterdam 1978.
- Anschütz, J. H., *Autobiographie*, in: *Psychiatrische en Neurologische Bladen*, I (1897), p. 158-166.
- Bastet, F. L., *Amice; brieven van Louis Couperus aan zijn uitgever; ingeleid en van aantekeningen voorzien door F.L. Bastet, Deel II (1902 - 1919)*, Den Haag 1977.
- Bogaerts, T., *De antieke wereld van Louis Couperus*, Amsterdam 1969.
- Busst, A. J. L., *The image of the androgyne in the nineteenth century*, in: Fletcher, I. (red.), *Romantic Mythologies*, London 1967, p. 1 - 95.
- Coenraads, E. (ps. v. Pieter Endt), *Literatarisch Overzicht; over Pathologieën*, in: *Levensrecht*, 1908, p. 486 - 496.
- Cominos, P. T., *Late-Victorian sexual respectability and the social system*, in: *International review of social history*, VIII (1963), p. 18 - 48, p. 216 - 250.
- Coninck Liefsting, F. B., *Brief aan de redactie van Themis*, in: *Themis*, verzameling van bijdragen tot de kennis van het Publiek- en Privaatrecht, LXVI (1905), p. 160 - 164.
- Couperus, L., *De Berg van Licht*, Wageningen 1974 (6), oorspronkelijk 1906.
- Couvée, A. en Wertheim Salomonson, J. K. A., *Een gavai van Homosexualiteit*, in: *Psychiatrische en Neurologische Bladen*, V (1901), p. 7 - 45.
- Delvigne, R. en Ross, L., *Het conflict tussen Jacob Israël de Haan en P. L. Tak 1904 - 1905*, in: *De Revisor*, VII (1980), nr 1, p. 30 - 37.
- Deysse, L. van, *De Kleine Republiek*, Den Haag 1975, heruitgave van de eerste druk van 1889.

- Deyssel, L. van, Zedelijkheids-causerietje, in: Proza; een bloemlezing uit het werk van Lodewijk van Deyssel, Den Haag 1943, p. 89 - 97, oorspronkelijk 1891.
- Fontijn, J., Levensleed of anders zijn dan anderen; twee vroege Nederlandse romans over homosexualiteit, in: Engelbewaarder Winterboek 1979, Amsterdam 1979, p. 145 - 167.
- Foucault, M., De orde van het vertoog, Meppel 1976.
- Foucault, M., The history of sexuality; vol. I: an introduction, New York 1980 (2).
- Foucault, M., Twee typen macht; college van 14 januari 1976, in: Te Elfder Ure, XXV (1981), p. 573 - 587.
- Galle, M., Couperus in de kritiek, Amsterdam 1963.
- Goudsmit, J., Anderhalve eeuw dokteren aan de arts; geschiedenis van de medische opleiding in Nederland, Amsterdam 1978.
- Haan, J. de, Pijpelijntjes, Den Haag 1974 (2), oorspronkelijk 1904.
- Haan, J. I. de, Pathologieën; de ondergangen van Johan van Vere de With, Den Haag 1975 (2), oorspronkelijk 1908.
- Haan, J. I. de, Lector over de perverse hartstocht, in: De Amsterdammer, 28-6-1908, p. 10.
- Haspels, G. F., Jacob de Haan, in: Onze Eeuw, IV (1904), deel 4, p. 329 - 330.
- Hekma, G., Homoseksualiteit: van zonde tot geaardheid, in: Spiegel Historiaal, maandblad voor geschiedenis en archeologie, XV (1980), p. 484 - 491.
- Hekma G., De medische fundering van een luchtkasteel, in: Homojaarboek I, Amsterdam 1981, p. 49 - 73.
- Hermans, L., Het derde geslacht, in: De Nieuwe Tijd, soc. dem. maandschrift, IX (1904 a), p. 774 - 779.
- Hermans, L., Antwoord aan den heer L. S. A. M. v. Römer, in: De Nieuwe Tijd, soc. dem. maandschrift, IX (1904 b), p. 863 - 866.
- Hermans, W. F., Houten Leeuwen en Leeuwen van Goud, Amsterdam 1979.
- Ihlfeldt, K. (ps. v. A. Aletrino), Over Uranisme (liefde voor hetzelfde geslacht), een gerechtelijk-geneeskundige studie, Amsterdam 1905.
- Kern, S., Anatomie en Noodlot; een cultuurgeschiedenis van het menselijk lichaam, Baarn 1977.
- Leeuwen, W. L. M. E. van, Beknopt overzicht van de Nederlandse letterkunde, Groningen 1966 (18).
- Lieshout, M. van, Stiefkind der Natuur; het homobeeld bij Aletrino en Von Römer, in: Homojaarboek I, Amsterdam 1981, p. 75 - 105.
- Marcus, S., The Other Victorians; a study of sexuality and pornography in mid-nineteenth century England, New York / Scarborough (Ontario) 1974 (4).
- Meijer, J., De zoon van een gazzen; het leven van Jacob Israël de Haan 1881 - 1924, Amsterdam 1967.
- Nabrink, G., Seksuele Hervorming in Nederland 1881 - 1971, Nijmegen 1978.
- Nouhuys, W. G. van, Literatuur, in: Groot Nederland, VII (1909), p. 374 - 380.
- Platen A., Het 'Hofschandaal' te Berlijn, Den Haag 1908.
- R. F. (?), Periodieke literatuur, in: Weekblad van het Recht, LXVI (1904), nr 8116, p. 3 - 4.

- Raalte, F. van, Lector over de perverse hartstocht, in: De Amsterdammer, 21-6-1908, p. 10.
- Repertorium op Brinkman's Catalogus, bewerkt door R. van der Meulen, de delen 1891 - 1900 en 1901 - 1910, uitgegeven in Leiden.
- Rochussen, W. F., Tegen het onnadenkend steunen van eene ergerlijke en zeer gevaarlijke propaganda; een waarschuwend woord van jhr mr W. F. Rochussen, Haarlem 1904.
- Römer, L. S. A. M. von, Ongekend Leed; de physiologische ontwikkeling der geslachten in verband met de homosexualiteit, Amsterdam 1904 a.
- Römer, L. S. A. M. von, Nogmaals het derde geslacht, in: De Nieuwe Tijd, soc. dem. maandschrift, IX (1904 b), p. 857 - 862.
- Römer, L. S. A. M. von, Weerlegging van prof. dr. J. K. A. Wertheim Salomonson's beschouwing over het Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen, Bd. V. in het Tijdschrift voor Strafrecht, Deel XII, afl. 3, Amsterdam 1904 c.
- Römer, L. S. A. M. von, Het Uranisch gezin ; wetenschappelijk onderzoek en conclusiën over homosexualiteit; apologie voor het Wissenschaftlich-Humanitäre Comité in Charlottenburg en den schrijver, Amsterdam 1905.
- Roqier, J., De geschiedschrijver des Rijks en andere socialisten, Nijmegen 1979.
- Romein J., Op het breukvlak van twee eeuwen, deel 2, Leiden / Amsterdam 1967.
- Ross L., Commentaar op Pijpelijntjes, in: De Revisor, I (1974), nr 7, p . 29 - 32.
- Salden M., Artikel 248bis Wetboek van Strafrecht; de geschiedenis van een strafbaarstelling, in: Groniek, Gronings historisch tijdschrift, XII (1980), nr 66, p. 38 - 48.
- Scharten, C., Bibliographie, in: De Gids LXXIII (1909) , deel 1, p. 211 - 212.
- Schimmel, H. J., Jan Willem's Levensboek, Schiedam 1896.
- Schoondermark, J., Het Contraire Geslachtsgevoel bij den Man, en bij de Vrouw, en zijne Behandeling (?), Amsterdam 1901.
- Schorer, J. A., Wetenschap en rechtspraak, in: Themis, verzameling van bijdragen tot de kennis van het Publiek- en Privaatrecht, LXV (1904), p. 411 - 448.
- Segher Rabauw, Boeken en Tijdschriften, in: Ontwaking, V (1905) , p. 114 - 115.
- Sengers, W. J., Homosexualiteit als klacht; een psychiatrische studie, Bussum 1969.
- Snoo, D. de, Drie gevallen van aangeboren 'Conträre Sexual-Empfindung' onderling vergeleken, in: Psychiatrische Bladen, XII (1894), p. 113 - 137, p. 186 - 199, p. 288 - 300.
- Spaink, P. F., Bijdrage tot de casuïstiek der Urningen, in: Psychiatrische Bladen, XI (1893), p. 143 - 165.
- Steakley, J. D., The Homosexual Emancipation Movement in Germany, New York 1975.
- Struycken, A., Wetenschap en rechtspraak, in: Weekblad van het Recht, LXVI (1904), nr 8111, p. 4.
- Tannenbaum, E. R., 1900, the generation before the great war, New York 1976 .
- Ussel, J. M. W. van, Geschiedenis van het seksuele probleem, Meppel / Amsterdam, 1978 (6).

- Wertheim Salomonson, J. K. A., Boekaankondiging - Sexuelle Zwischenstufen, in: Tijdschrift voor Strafrecht, XVI (1904), p. 235 - 239.
- White H., Michel Foucault, in: Sturrock, J. (red.), Structuralism and since; from Lévi Strauss to Derrida, Oxford / New York / Melbourne / Toronto 1979, p. 81 - 115.
- Wigersma, L., Geschiedenis van een ziektebeeld, in: Huisarts en Praktijk, 1980, nr 4, p. 21 - 26.
- IJsseling, S., Retoriek en Filosofie, Bilthoven 1975.
- IJsseling, S., Hermeneutiek en Retoriek, in: Kwant, R. C. en IJsseling, S. (red.), Filosoferen; gangbare vormen van wijsgerig denken, Alphen aan den Rijn / Brussel 1977, p. 150 - 172.